

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Πάτρα, Ιούνιος 2021 / Τεύχος 14
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
ISSN: 2459-2862

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
με κριτές

**Πολιτικές
και
Κοινωνικές Επιστήμες**

Τεύχος 14

Πάτρα, Ιούνιος 2021

Title: Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

ISSN: 2459-2862

σ.σ. 68, σχήμα 17,5 X 25 εκ.

Εκδότης:

Παντελής Γεωργογιάννης
Αντ. Οικονόμου 8, 26504 - Αγ. Βασίλειος, Πάτρα Αχαΐας
Tel/Fax: 2613019948
website: <http://politika.inpatra.gr>
email: politika@inpatra.gr

Γραμματεία:

Καρβέλη Ευγενία, Φιλολόγος, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών με ειδίκευση στις Κλασικές Σπουδές
Θεοδωρακοπούλου Σταυρούλα, Εκπαιδευτικός, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Τμήματος Επιστημών της Εκπαίδευσης και Κοινωνικής Εργασίας του Πανεπιστημίου Πατρών

Copyright ©:

Παντελής Γεωργογιάννης
Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του κατόχου του Copyright.

Πολιτική δημοσίευσης άρθρων:

Η Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση *«Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες»* δημοσιεύει άρθρα τα οποία έχουν υποστεί διαδικασία τυφλής κρίσης. Ωστόσο, οι απόψεις που εκφράζονται σε κάθε άρθρο απηχούν εκείνες των συγγραφέων και δεν είναι απαραίτητως αποδεκτές από την Συντακτική Επιτροπή.

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Περιοδική έκδοση
Για την επιλογή της ύλης εφαρμόζεται το σύστημα της τυφλής κρίσης

Διευθυντής σύνταξης

Γεωργογιάννης Παντελής, τ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Συντακτική Επιτροπή

Κεδράκα Κατερίνα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Μοριακής Βιολογίας και Γενετικής Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Παναγιωτόπουλος Δημήτρης, Καθηγητής Αθλητικού Δικαίου ΤΕΦΑΑ Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Πανταζής Σπύρος, Ομότιμος Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Επιστημονική Επιτροπή

Αλεξιάς Γιώργος, Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Υγείας και του Σώματος Τμήματος Ψυχολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών

Αναστασιάδου Σοφία, Καθηγήτρια Στατιστικής και Εκπαιδευτικής Έρευνας Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Baros Wassilios, Professur für Bildungsforschung, Universität Salzburg

Γαλανάκη Ευαγγελία, Καθηγήτρια Αναπτυξιακής Ψυχολογίας Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Γεωργίου Θεόδωρος, Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Ηλιοφώτου-Μένον Μαρία, Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής ηγεσίας και Οικονομικών της Εκπαίδευσης Τμήματος Επιστημών της Αγωγής Πανεπιστημίου Κύπρου

Κουζής Γιάννης, Καθηγητής Εργασιακών Σχέσεων Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής, Κοσμήτορας Σχολής Πολιτικών Επιστημών Παντείου Πανεπιστημίου

Παιονίδης Φιλίμων, Καθηγητής Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Παπαδάκη Πολυξένη, Καθηγήτρια Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου

Παπαρίζος Αντώνης, Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Θρησκείας Τμήματος Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών

Πλειός Γιώργος, Καθηγητής, Πρόεδρος του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, Μέλος του ΔΣ του ΕΣΡ

Σαραφίδου Γιασεμή-Όλγα, Καθηγήτρια Στατιστικής-Μεθοδολογίας Ποσοτικής και Ποιοτικής έρευνας Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Παν/μίου Θεσσαλίας

Ασημάκη-Δημακοπούλου Άννη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Πατρών

Θάνος Θεόδωρος, Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Καλεράντε Ευαγγελία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής Πολιτικής Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Καμτσιδου Ιφιγένεια, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου Νομικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Μέλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων του Συμβουλίου της Ευρώπης (CPT)

Οικονόμου Λεωνίδας, Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών

Τουντασάκη Ειρήνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών

Διαμαντοπούλου Ευαγγελία, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Επικοινωνίας και Μ.Μ.Ε. Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Κωσταρέλλα Ιωάννα, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Μακρής Σπύρος, Επίκουρος Καθηγητής Πολιτικής Θεωρίας Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Επιστημών Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Μαυρίδης Ηρακλής, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής Παντείου Πανεπιστημίου

Μουζακίτης Άγγελος, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Κοινωνιολογίας Παν/μίου Κρήτης

Ξανθόπουλος Χρήστος, Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνικής θεωρίας της γνώσης Παντείου Πανεπιστημίου

Πρόντζας Δημήτρης, Επίκουρος Καθηγητής Διαφθοράς του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών

Σαββάκης Μάνος, Επίκουρος Καθηγητής Μικροκοινωνιολογίας Τμήματος Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου

Τσαϊρίδης Χαράλαμπος, Επίκουρος Καθηγητής Στατιστικής Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Μενελάου Νίκη, Λέκτορας Δημοσιογραφίας Πανεπιστημίου Frederick Κύπρου

Σταυρόπουλος Αναστάσιος, Δρ. Τμήματος Μέσων Επικοινωνίας και Πολιτισμού της Σχολής Διεθνών Σπουδών Επικοινωνίας και Πολιτισμού Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Η Συνακτική Επιτροπή δεν φέρει ευθύνη για το περιεχόμενο και τη γλωσσική μορφή των άρθρων που δημοσιεύονται. Η ευθύνη αυτή ανήκει αποκλειστικά στους συγγραφείς των άρθρων.

Περιεχόμενα

Ηθική και δεοντολογία στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα 7

Σαββάκης Μάνος - Ρόντος Κώστας

**Οι εθνικές πολιτικές απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση:
Ειδική αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή “επιβολή”
στα κράτη μέλη της;** 31

Νάσιος Γεώργιος

**Περιφερειακές Ανισότητες στο σύστημα παροχής υπηρεσιών
υγείας στην Ελλάδα** 51

Αντώνογλου Δημήτριος - Ρόντος Κώστας

Σαββάκης Μάνος Ρόντος Κώστας

Ηθική και δεοντολογία στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα¹

Περίληψη

Το ζήτημα της ηθικής και δεοντολογίας στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα (ποσοτική, ποιοτική ή μεικτή) απασχολεί πολύ περισσότερο από όσο στο πρόσφατο παρελθόν τους ερευνητές και την ακαδημαϊκή κοινότητα. Τις τελευταίες δεκαετίες, οι διαφωνίες, οι συζητήσεις, τα συνέδρια και οι προβληματισμοί γύρω από την ενδεδειγμένη δεοντολογία της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας έχουν γίνει πιο έντονοι και αποκτούν ολοένα αυξημένη σημασία στο σχεδιασμό, τη διεξαγωγή, τη συγγραφή ακόμα και τη χρηματοδότηση της.

Υλοποιώντας μια αναλυτική θεωρητική στρατηγική, η οποία καταγράφεται στο κυρίως τμήμα της εργασίας, ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει αυτά τα ζητήματα – καθώς και την ιδιαίτερη πολυπλοκότητα τους – και να συμβάλει με αυτό τον τρόπο στην καλύτερη επίλυση ή εν μέρει διαχείριση τους. Από τη μακροχρόνια ερευνητική εμπειρία των συγγραφέων - που

1 Ευχαριστίες: Η συγγραφή του άρθρου αυτού υποστηρίχθηκε από την χρηματοδότηση του Ελληνικού Ιδρύματος για την Έρευνα και την Καινοτομία (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ), έργο «Η προοπτική μιας μακροχρόνιας παραμονής των προσφύγων και των μεταναστών στην Ελλάδα: ανάδειξη των δημογραφικών και κοινωνικο-οικονομικών συνεπειών και η σημασία τους για την αποδοχή της προοπτικής αυτής από την ελληνική κοινωνία».

ασχολούνται εκτενώς με επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα ποσοτικής και ποιοτικής εμπειρικής κοινωνικής έρευνας - προκύπτει ότι αυτά τα θέματα αποτελούν μια σημαντική διάσταση του συνολικού ερευνητικού εγχειρήματος, που ενίοτε παραγνωρίζεται.

Για αυτό το λόγο η θεματοποίηση τους, που σαφώς σχετίζεται και με την ενδεδειγμένη κάθε φορά εφαρμογή της μεθοδολογικής στρατηγικής εντός του πλαισίου των όποιων κατά περίπτωση ερευνητικών περιορισμών, αποτελεί μια ουσιαστική συμβολή στη σχετική επιστημονική συζήτηση, που λαμβάνει χώρα σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο.

Λέξεις-κλειδιά: Ηθική, δεοντολογία, εμπειρική κοινωνική έρευνα, ενήμερη συγκατάθεση, εμπιστευτικότητα

Ethics in contemporary empirical social research

Abstract

The issue of ethics in contemporary empirical social research (quantitative, qualitative or mixed) concerns researchers and academic institutions a greater deal than in the recent past. In our days, disagreements, debates, conferences and reflections on the appropriate ethics of empirical social research have become more intense and increasingly important in planning, conducting, writing and even funding a project. The ethical dimension of empirical social research is an important parameter of any research endeavor. It as well contributes to the enrichment of the relevant process and the protection of the participants' rights.

The purpose of this paper is to highlight these issues - as well as their complexity - and thus contribute to their effective resolution. From the long research experience of the authors - dealing both with issues of quantitative and qualitative empirical social research - it appears that these problems constitute an important dimension of the overall research project, which is sometimes overlooked. For this reason, their thematization is an essential contribution to the relevant scientific debate, which takes place at domestic and international level.

Keywords: Ethics, empirical social research, informed consensus, confidentiality

1. Εισαγωγή

Το ζήτημα της ηθικής και δεοντολογίας στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα (τόσο ποσοτική όσο και ποιοτική ή μεικτή)² απασχολεί πολύ περισσότερο από όσο στο

2 Για μια περιεκτική ανάλυση και εξειδίκευση των ειδικότερων διαφορών για την ηθική και δεοντολογία

πρόσφατο παρελθόν τους ερευνητές και την ακαδημαϊκή κοινότητα. Τις τελευταίες δεκαετίες, οι διαφωνίες, οι συζητήσεις, τα συνέδρια και οι προβληματισμοί γύρω από την ενδεδειγμένη δεοντολογία της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας έχουν γίνει πιο έντονοι και αποκτούν ολοένα αυξημένη σημασία στο σχεδιασμό, τη διεξαγωγή, τη συγγραφή ακόμα και τη χρηματοδότηση της.

Αυτή η διάσταση της εμπειρικής έρευνας αποκτά ολοένα αυξημένη σημασία και αποτελεί ένα από τα κεντρικά ζητήματα κάθε ερευνητικού εγχειρήματος. Η παρούσα εργασία κωδικοποιεί μια σειρά από τέτοια ζητήματα και επιχειρεί – στο μέτρο του δυνατού – να προτείνει καλές πρακτικές επίλυσης τους. Με άλλα λόγια, η ερευνητική ευθύνη συνίσταται, εκτός των άλλων, τόσο στον αναστοχασμό για τις οιονεί συνέπειες ενός ερευνητικού εγχειρήματος όσο και στην κοινωνική λογοδοσία αναφορικά με τα πιθανά αποτελέσματα του³.

2. Σκοπός της εργασίας

Ο σκοπός της παρούσας ενότητας έρευνας είναι να εξετάσει τις δυνατότητες εφαρμογής ηθικών αρχών, κανονιστικών περιορισμών, εμποδίων και προκλήσεων στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα, εξειδικεύοντας στο αντικείμενο μελέτης της παρούσας έρευνας. Τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας της κοινωνικής έρευνας συζητούνται σε διάφορες κατευθύνσεις.

Ειδικότερα η παρούσα συμβολή εξετάζει και επιχειρεί να απαντήσει ζητήματα συμμετεχόντων στην έρευνα, ανωνυμίας και εμπιστευτικότητας, ενήμερης συγκατάθεσης, σχολιασμού και πρόσβασης στα ερευνητικά δεδομένα, ερευνητικών παραπτωμάτων και συγγραφής της τελικής ερευνητικής έκθεσης.

Τα ανωτέρω ζητήματα προφανώς δε γίνεται να απαντηθούν εξαντλητικά, μονοσήμαντα ή οριστικά, μπορούν όμως να βοηθήσουν και να κατευθύνουν την σκέψη μας, πάνω σε αυτά τα ευαίσθητα, πολύπλοκα και διαρκώς εμπλουτιζόμενα θέματα.

3. Αποσαφήνιση όρων

3.1. Η ηθική

Με την ευρύτερη έννοια, η ηθική και δεοντολογία της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας αναφέρεται σε προτάσεις που διασαφηνίζουν – τουλάχιστον σε γενικές γραμμές - τι «είναι σωστό» και τι «είναι λάθος» στη διάρκεια της ερευνητικής

της κοινωνικής έρευνας ανάμεσα σε ποσοτικές και ποιοτικές έρευνες, βλ. Gurzawska, A. (2015), Ethical assessment of research and innovation: A comparative analysis of practices and institutions in the EU and selected other countries. In: *Stakeholders Acting Together on the Ethical Impact Assessment of Research and Innovation*, p.p. 1-45.

3 Vilma, Z. (2018), Implementing ethical principles in social research: challenges, possibilities and limitations. In: *Vocational Training: Research and Realities*, 29 (1), 10.2478 /vtr-2018-0003. Broom, A. (2006), Ethical issues in social research. In: *Complementary Therapies in Medicine*, 14 (2), p.p. 151-156.

πρακτικής τόσο από την άποψη του τι είναι «δέον να πράττεις» ως ερευνητής όσο και από την οπτική του είναι «δέον να αποφεύγεις» για να μην υπάρχουν – ή να υπάρχουν το δυνατόν λιγότερες – άσχημες συνέπειες στα άτομα που εμπλέκονται στη διαδικασία, ακόμα και μετά τη δημοσίευση ενός άρθρου, βιβλίου ή ερευνητικής έκθεσης.

Ο όρος ερευνητική ηθική και δεοντολογία της έρευνας αναφέρεται σε μια ευρεία ποικιλία αξιών, κανόνων, προτάσεων και κανονιστικών ρυθμίσεων ή ακόμα και θεσμικών οδηγιών που συμβάλλουν στη ρύθμιση και την υλοποίηση των επιστημονικών δραστηριοτήτων. Η ηθική και δεοντολογία της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας κωδικοποιεί και συνοψίζει την ερευνητική «ηθική εν των γίνεσθαι», δηλαδή «μεταφράζει» στην πράξη την επιστημονική ηθική. Οι κατευθυντήριες γραμμές για την ηθική και δεοντολογία της έρευνας προσδιορίζουν ένα κατ' αρχήν πλαίσιο κίνησης και προσανατολισμού και καθιστούν πιο συγκεκριμένες ορισμένες βασικές, συγκροτησιακές αξίες της ερευνητικής κοινότητας. Πολύ συχνά, εδράζονται στην «κοινή ηθική», δηλαδή την ηθική της κοινωνίας γενικότερα.

3.2. Η δεοντολογία

Η δεοντολογία- η οποία προφανώς σχετίζεται με την ηθική της έρευνας - αναφέρεται σε σημαντικούς γενικούς και ενίοτε επιμέρους «κανόνες» που αφορούν τους τρόπους με τους οποίους οι ερευνητές οφείλουν να συμπεριφέρονται στο πεδίο, πως διαχειρίζονται (π.χ. και για πόσο καιρό) τα πραγματολογικά δεδομένα και βεβαίως πως αντιμετωπίζουν τα άτομα τα οποία συμμετέχουν στην ερευνητική διαδικασία⁴. Στις σύγχρονες εμπειρικές κοινωνικές έρευνες τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας γίνονται όλο και περισσότερο πολύπλοκα (π.χ. προστασία ανωνυμίας ατόμων με διαφορετικό θρησκευτικό προσανατολισμό ή με διαφορετικές πολιτισμικές συνήθειες, ζητήματα προσέγγισης ανηλίκων, θύματα σεξουαλικής βίας, άτομα με ψυχική οδύνη, χρόνια πάσχοντες, ασθενείς τελικού σταδίου, κτλ.) και συχνά δημιουργούν δυσκολίες στην ερευνητική διαδικασία στο βαθμό που για κάποια από αυτά δεν υπάρχει εξειδικευμένη νομολογία ή

4 Traianou, A. (2014), The centrality of ethics in qualitative research. In: P. Leavy (ed.), *The Oxford Handbook of Qualitative Research*. New York: Oxford University Press, p.p. 62-77.
Πουρκός, Μ., Τσαρη, Φ. (2015), Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση. Αθήνα: Κάλυπτος. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, σ. 85. Στο: <https://class.uoa.gr/modules/document/file.php/PPP125/%CE%A7%CF%81%CE%B7%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF%20%CE%BF%CE%B4%CE%B7%CE%B3%CE%BF%CE%AF/%CE%A0%CE%BF%CE%B9%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%BC%CE%B5%CE%B8%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1%20%CE%AD%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B1%CF%82.pdf?fbclid=IwAR29XpRy3X6wKHnm9o8p6WcuCjx-DaztBGOeyvX3MXxo6tP-s2FbRX8s> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).

ρυθμίσεις που να ξεκαθαρίζουν πλήρως και οριστικά κάποια ειδικότερα ζητήματα.

Ταυτόχρονα, στις κοινωνικές επιστήμες ομάδων δε φαίνεται να υπάρχει – ούτε να μπορεί να δημιουργηθεί με ευκολία - ένας ενιαία αποδεκτός κώδικας που να τηρείται με την ίδια αυστηρότητα και προσήλωση, εξαιτίας της πολυπλοκότητας και της διαφορετικής ερμηνείας των κοινωνικών ζητημάτων. Για αυτό το λόγο δεν υπάρχει μια ενιαία τυποποίηση ή απόφαση, οπότε αυτή τις περισσότερες φορές επαφίεται στον ερευνητή, και την ερευνητική ομάδα, που αντιμετωπίζει το κάθε ζήτημα.

Από την άλλη μεριά, είναι σαφές ότι υπάρχουν τόσο πρωτόκολλα που ακολουθούνται (οδηγίες από τις Επιτροπές Δεοντολογίας ή υποβολή σχεδίου έρευνας σε δημόσιες αρχές προς έγκριση πριν την υλοποίηση μιας έρευνας με εκτενή αναφορά σε θέμα ηθικής και δεοντολογίας, κτλ.) όσο και θεσμικές υποδομές που περιοδικά ή προγραμματισμένα αξιολογούν τις ερευνητικές προτάσεις και τις σχετικές αποφάσεις που λαμβάνουν για αυτά τα ζητήματα βάσει Ευρωπαϊκών οδηγιών και διεθνών κανόνων έρευνας (π.χ. Ιδρύματα Καινοτομίας και Έρευνας, Κρατικοί φορείς υποτροφιών, έργων και ερευνητικών δράσεων, κτλ.).

3.3. Η εμπειρική κοινωνική έρευνα

Οι κοινωνικές επιστήμες διερευνούν, τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά, πολύπλοκα και πολύ συχνά «επίκαιρα» ζητήματα (π.χ. εγκληματικότητα, περιβαλλοντολογικές καταστροφές, επιδημίες, πανδημίες, μεταναστευτικές ροές, άτομα που έχουν υποστεί κακοποίηση, κτλ.) που ανήκουν στη σφαίρα της νομικής, πολιτισμικής, οικονομικής, εκπαιδευτικής και υγειονομικής επικράτειας, χωρίς πρόθεση να υποκαταστήσουν τις άλλες διακριτές επιστημονικές πειθαρχίες. Όμως οι κοινωνιολογικές μελέτες συνδέονται αναπόφευκτα με αντίστοιχα ζητήματα ακριβώς επειδή η εμπειρική κοινωνική έρευνα φέρνει στην επιφάνεια καινούργιες περιοχές προς εξέταση και ως εκ τούτου οιοιδήποτε νέες προκλήσεις.

Αυτή η *de facto* πολυπλοκότητα σημαίνει ότι η έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες οφείλει να μεριμνά για την ηθική και δεοντολογική της συγκρότηση και έλεγχο, διασφαλίζοντας στο δυνατόν μεγαλύτερο βαθμό ότι οι ερευνητικές διαδικασίες και τα ευρήματα είναι αφενός αξιόπιστα αφετέρου δε θα κοστίσουν στους συμμετέχοντες «παράπλευρες απώλειες»⁵. Η επιστημονική δραστηριότητα είναι αδύνατον να διαχωριστεί πλήρως από τις υπόλοιπες σφαίρες του κοινωνικού (π.χ. πολιτική, οικονομία, διεθνείς σχέσεις, κτλ.). Για αυτό το λόγο δε δύναται να διαχωριστεί από την ερευνητική ευθύνη και την κοινωνική λογοδοσία, αναφορικά με τις επιπτώσεις της σε συγκεκριμένους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας.

5 Sieber, J. E. (1982), Ethical dilemmas in social research. In: J. E. Sieber (ed.), *The Ethics of Social Research*. New York, NY: Springer.

4. Θεωρητικό μέρος

Η διάσταση της ηθικής και δεοντολογίας της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας αποτελεί σημαντική παράμετρο κάθε ερευνητικού σχεδιασμού και συνεισφέρει στον εμπλουτισμό της σχετικής διαδικασίας και την προστασία των δικαιωμάτων των συμμετεχόντων. Ουσιαστικά, αναφερόμαστε σε ένα σύνολο κανονιστικών προτάσεων, δεοντολογικών αποφάνσεων και πρακτικών συμβουλών που ρυθμίζουν, διευθετούν και ταξινομούν τις σχέσεις του ερευνητή και των ερευνητικών φορέων με τους θεσμούς και τα άτομα που εμπλέκονται στην εμπειρική κοινωνική έρευνα⁶.

Οι κατευθυντήριες γραμμές για την ηθική και δεοντολογία της έρευνας καλύπτουν κυρίως την έρευνα *per se*, αλλά ασχολούνται επίσης με συμπληρωματικές δραστηριότητες που σχετίζονται με την έρευνα, όπως διδασκαλία, έρευνα που υλοποιείται από φοιτητές όλων των επιπέδων, διάδοση της έρευνας, δράσεις συμβουλευτικής και επιμόρφωσης, διαχείριση προσωπικών δεδομένων, όρια δημόσιων αποκαλύψεων προσωπικών εκμυστηρεύσεων και διαχείριση ιδρυμάτων αποθεματικών. Επίσης, αναφέρεται στην απόκτηση, διατήρηση και επεξεργασία πληροφοριών σχετικά με άτομα, ομάδες ή οργανισμούς προκειμένου να αναπτυχθούν νέες γνώσεις σε ένα συγκεκριμένο θέμα ή ακόμα και πολιτικές προώθησης ή διαφήμισης⁷.

Αυτές οι κατευθυντήριες γραμμές βασίζονται σε αναγνωρισμένους κανόνες για την ερευνητική ηθική και δεοντολογία, και εξειδικεύουν τα ερευνητικά πρωτόκολλα σε διαφορετικούς επιστημονικούς τομείς και σε διαφορετικές ερευνητικές διαδικασίες (π.χ. εφαρμογή εμβολίων σε άτομα με σοβαρές ασθένειες, κτλ.). Αυτοί οι κανόνες, επίσης, σχετίζονται με προτάσεις που ορίζουν τι συνιστά καλή επιστημονική πρακτική και αναφέρονται στην αναζήτηση επιστημονικής ακριβείας και τεκμηρίωσης. Ταυτόχρονα εγείρουν - και εν μέρει απαντούν σε - ζητήματα ακαδημαϊκής ελευθερίας, πρωτοτυπίας, πολιτικής χρήσης και χρησιμότητας των πορισμάτων, διαφάνειας, αξιοπιστίας, κοινωνικής λογοδοσίας, προάσπισης δικαιωμάτων, κτλ.).

Η ηθική και δεοντολογία, όπως αποτυπώνεται σε διάφορα κείμενα, καταστατικούς χάρτες, κτλ., ουσιαστικά συνδέεται με οδηγίες που ο ερευνητής οφείλει να λάβει σοβαρά υπόψη του, αποτελούν δηλαδή ισχυρές συστάσεις που επιχειρούν να ρυθμίσουν «διενέξεις» μέσα την ερευνητική κοινότητα και να τοποθετηθούν για θέματα όπως επιστημονική ακεραιότητα, σύγκρουση συμφερόντων υπευθυνότητα, αμεροληψία, συμπερίληψη κριτικής, δυνατότητα πρόσβασης στο ερευνητικό υλικό στους συμμετέχοντες σε διάφορες φάσεις της έρευνας, κτλ.).

6 Hopf, C. (2004), Research ethics and qualitative research. In: U. Flick, E. Kardorff, I. Steinke (eds.), *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage Publications, p. 334.

7 Guidelines for Research Ethics in the Social Sciences, Humanities, Law and Theology. (2016), *The Norwegian National Research Ethics Committee*. Oslo, p.p. 7-8.

Συμπληρωματικά με τα προηγούμενα, αυτές οι οδηγίες αφορούν τη σχέση των ερευνητών με άτομα που συμμετέχουν στην έρευνα, το σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την εμπιστευτικότητα των ερευνητικών δεδομένων, την ενήμερη (ενημερωμένη) συγκατάθεση κτλ.). Τέλος σχετίζονται με θέματα όπως το δημοκρατικό ήθος κάθε έρευνας, τη σχέση με την υπόλοιπη κοινωνία, την οικονομική ανεξαρτησία, του εγχειρήματος, τις οιονεί ή πιθανές συγκρούσεις συμφερόντων, την κοινωνική ευθύνη, τις ενέργειες διάχυσης και διάδοσης της έρευνας με σεβασμό στα άτομα που συμμετέχουν και τις σύγχρονες απαιτήσεις της τεχνολογίας, κτλ.

Η ηθική και δεοντολογία της έρευνας περιλαμβάνει τόσο «εσωτερικές διατάξεις» που συνδέονται με τις πρακτικές αυτό-ρύθμισης της ερευνητικής κοινότητας όσο και εξωτερικές ρυθμίσεις που συνδέονται περισσότερο με τη σχέση μεταξύ έρευνας και κοινωνίας. Αυτές δεν είναι πάντοτε εντελώς ξεκάθαρες και δείχνουν ακριβώς την πολυπλοκότητα και τη ρευστότητα αυτών των ζητημάτων. Σε άλλες περιπτώσεις, αυτοί οι κανόνες δε συμφωνούν ομόθυμα μεταξύ τους, καθιστώντας απαραίτητη την εξισορρόπηση διαφορετικών απόψεων ή την αξιολόγηση διαφορετικών κοινωνικών αναγκών με αναφορά στις ομάδες πίεσης ή συμφερόντων (π.χ. νέα φάρμακα, κτλ.). Σε ορισμένα έργα, η έρευνα εγείρει επίσης πλήρως νέες ερωτήσεις (π.χ. έρευνα που χρησιμοποιεί το Διαδίκτυο, έρευνα σε παιδιά ή σε ομάδες με αυξημένη ευαλωτότητα)⁸.

4.1. Προσεγγίσεις της ηθικής και της δεοντολογίας στην εμπειρική κοινωνική έρευνα

Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, η κοινωνική έρευνα αποτελεί μια συντεταγμένη και οργανωμένη προσπάθεια διερεύνησης ενός κοινωνικού ζητήματος και ως τέτοια συχνά συνεισφέρει στη βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών ή στη διερεύνηση των αιτιών που καθιστούν ένα κοινωνικό πρόβλημα επιλύσιμο ή έστω μερικώς διαχειρίσιμο. Η επιστημονική έρευνα είναι μια προσπάθεια, επίπονη και κοπιαστική, για την αναζήτηση της αλήθειας, παρόλο που στην επιστήμη αυτή η αλήθεια συχνά είναι αντικείμενο σφοδρής διαμάχης και διαφορετικών, ενίοτε συγκρουόμενων, ερμηνειών.

Η επιστημονική ακεραιότητα και η συνέπεια αποτελούν συγκροτησιακά στοιχεία της ηθικής και δεοντολογίας κάθε έρευνας. Ειδικότερα στην κοινωνική έρευνα, τα ζητήματα αυτά περιπλέκονται αφού αφορούν ερμηνευτικά σχήματα, αξιακά πρότυπα, θρησκευτικές πεποιθήσεις, κοινωνικές σχέσεις, οργανωμένες συλλογικές δράσεις, καθημερινές πρακτικές, συστήματα αντιλήψεων, κανονιστικά υποδείγματα, θεσμικά μορφώματα, γλωσσικές αποτυπώσεις, επικοινωνιακές δεξιότητες και σκέψεις ή κίνητρα για δράση. Από αυτήν την άποψη, η απόλυτα

8 Guidelines for Research Ethics in the Social Sciences, Humanities, Law and Theology. (2016), *The Norwegian National Research Ethics Committee*, Oslo, p.p. 7-8.

«αντικειμενική» καταγραφή μιας αλήθειας ή μιας κοινωνικής πραγματικότητας προσκρούει πάντα στα μεθοδολογικά εργαλεία και τις αντιλήψεις του ερευνητή, από τον οποίο απαιτείται ενσυναίσθηση, ανοιχτότητα και ευελιξία στο σχεδιασμό κάθε ερευνητικού εγχειρήματος. Η ιστορική συγκυρία και το πολιτικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο οργανώνεται μια έρευνα, αποτελούν επίσης παράγοντες που οιονεί επηρεάζουν το σχεδιασμό και την υλοποίηση της.

Ωστόσο, η πολιτική συγκυρία, το κοινωνικό πλαίσιο, οι αξιακές τοποθετήσεις και πλείστα άλλα ζητήματα δεν απαλλάσσουν την ερευνητική κοινότητα από τη δομική υποχρέωση να μετατρέψουν την όποια αβεβαιότητα, το όποιο σφάλμα ή την όποια διαφορετική άποψη σε ερευνητικό πλεονέκτημα, με την έννοια ότι από αυτό το «θολό» υλικό οφείλουν να τεκμηριώσουν εδραία επιστημονική γνώση και προτάσεις προς εφαρμογή. Για αυτό το λόγο η αποφυγή προβολής ενός ακραίου υποκειμενισμού στα συμπεράσματα, και ωρίτερα στον ερευνητικό σχεδιασμό, οι αυθαίρετες απόψεις και ο αποκλεισμός διαφορετικών αντιλήψεων είναι σημαντικό να αποφεύγονται και να ενισχύεται ο πλουραλισμός, ο δημοκρατικός διάλογος και η τεκμηρίωση κάθε διαφορετικής πρότασης.

Ακριβώς επειδή στις κοινωνικές επιστήμες τα όρια ανάμεσα σε επιστημονική αλήθεια και προσωπική θεωρία είναι συχνά ασαφή και επειδή κάθε δρών υποκείμενο είναι ένας κοινωνικός επιστήμονας στην καθημερινότητα του, η ειλικρινής και μεθοδική τεκμηρίωση, η συνεπής και σαφής συλλογιστική διευκολύνουν την εξαγωγή επιστημονικών συμπερασμάτων, την κριτική και τον έλεγχο από την επιστημονική κοινότητα. Η προσωπική άποψη – η γνώμη του ερευνητή δηλαδή – είναι θεμιτή και πάντα υπαρκτή, όμως οφείλει να δοκιμάζεται σε συνδυασμό με τα εμπειρικά δεδομένα και να φιλτράρεται από τα κριτήρια της επιστημονικής κοινότητας για να υπάρχει διευρυμένη αξιοπιστία και εγκυρότητα⁹.

Τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας αποτελούν αναπόσπαστο μέρος κάθε σοβαρής κοινωνικής έρευνας. Ένα σημείο εκκίνησης, κεντρικό για κάθε ερευνητή, είναι να υποβάλλει αίτηση για άδεια διεξαγωγής της έρευνας. Η αίτηση δηλώνει ότι η συγκεκριμένη κοινωνική έρευνα ακολουθεί όλα τα αποδεκτά επιστημονικά πρωτόκολλα και τις βασικές ερευνητικές αρχές, σύμφωνα με τις οποίες οι συμμετέχοντες είναι ισότιμοι, γίνονται σεβαστοί και δύνανται να αποχωρήσουν ανά πάσα στιγμή τυχόν κρίνουν σκόπιμο. Επίσης, τα όποια οφέλη για τους συμμετέχοντες/ουσες θα αποδοθούν ενώ αντίστοιχα η όποια βλάβη δεν θα υπάρξει ή θα ελαχιστοποιηθεί¹⁰.

9 Walton, N. (2013), *What is Research Ethics?*. In: <https://researchethics.ca/what-is-research-ethics/> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020). Madusani, H. (2016), Ethical issues in social science research: A review. In: *Journal of Social Statistics*, 03 (01), p.p. 26-33. In: <http://repository.kln.ac.lk/bitstream/handle/123456789/15457/STATICA%202016%20%2003%2801%29.26-33.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).

10 ESRC Framework for Research Ethics.(2015), p.p. 1-34. In: <http://www.esrc.ac.uk/RFG> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020). Madusani, H. (2016), Ethical issues in social science research: A review. In: *Journal*

Σε ότι ακολουθεί θα εκτεθούν συνοπτικά τα σημαντικότερα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα, με την ισχυρή σημείωση ότι αφενός είναι αδύνατη η εξαντλητική πραγμάτευση τους, αφετέρου κάποια από αυτά – εκ των πραγμάτων – εμπλέκονται και συνυπάρχουν, χωρίς ουσιαστικά να δίνεται μια οριστική, τελεσίδικη και καθολικά αποδεκτή απάντηση από ολόκληρη την επιστημονική κοινότητα.

4.2. Οι συμμετέχοντες/συμμετέχουσες στην έρευνα:

Οι ερευνητές/συνεντευκτές και η ερευνητική ομάδα οφείλουν να γνωρίζουν και να ενημερώνουν σχετικά τις συμμετέχουσες¹¹ στην έρευνα ότι πρόκειται να παρέμβουν και να αναμειχθούν, με κάποιο τρόπο, στη ζωή και στην καθημερινότητα τους, με ενδεχόμενο να την διαταράξουν, έστω οριακά και πρόσκαιρα.

Όμως το όποιο οιονεί όφελος ή ενδυναμωτικό αποτέλεσμα από την έρευνα μεταφέρεται απευθείας στους συμμετέχοντες, με όποια μορφή και είναι αυτή η ωφέλεια (π.χ. βεβαίωση συμμετοχής, πτυχίο, συμμετοχή στη δημοσίευση της έρευνας, κτλ.). Οι συμμετέχοντες συχνά συνεργάζονται με την ερευνητική ομάδα, ανάλογα με τον τύπο κοινωνικής έρευνας, άλλοτε στενά (π.χ. έρευνες ενδυνάμωσης κοινότητας), άλλοτε πιο αποστασιοποιημένα (π.χ. απλή συμπλήρωση τηλεφωνικού ερωτηματολογίου) και για αυτό το λόγο οι ερευνητές οφείλουν να λάβουν υπόψη τους τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε ερευνώμενης κοινωνικής ομάδας (π.χ. πρόσφυγες, άτομα που έχουν υποστεί δώξεις, γυναίκες που έχουν υποστεί κακοποίηση, παιδιά, ηλικιωμένοι κτλ.) ώστε να διασφαλιστεί ότι τυχόν στοιχεία που τις καθιστούν «ευάλωτες»¹² ή σε δυσμενή θέση δυνητικά μπορεί να ουδετεροποιηθούν.

Οι ερευνητές έχουν ειδική ευθύνη να σέβονται τα συμφέροντα των «ευάλωτων» κοινωνικών ομάδων σε όλη την ερευνητική διαδικασία. Τα ευάλωτα και μειονεκτούντα άτομα και ομάδες (π.χ. παιδιά, πρόσφυγες, άτομα που έχουν

of *Social Statistics*, 03 (01), p.p. 26-33. In: <http://repository.kln.ac.lk/handle/123456789/15457>, <http://repository.kln.ac.lk/bitstream/handle/123456789/15457/STATICA%202016%20%2003%2801%29.26-33.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020). Akpabio, E., Esikot, I. (2014), Social sciences and research ethics in developing countries: The perspective from Nigeria. In: *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development*, 6 (4). In: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/20421338.2014.902562> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).

11 Χρησιμοποιείται τόσο το αρσενικό όσο και το θηλυκό γένος.

12 Υπάρχουν ερευνητές, ωστόσο, που υποστηρίζουν ότι η χρήση του όρου «ευάλωτη» κοινωνική ομάδα αφενός δυσχεραίνει την έρευνα πεδίου αφετέρου δημιουργεί συμπληρωματικά ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας, τα οποία δύσκολα ένας ερευνητής μπορεί να καλύψει με επάρκεια. Αυτό ενδεχομένως να έχει ως αποτέλεσμα αυτά τα άτομα να αποκλειστούν από την έρευνα και από ενδεχόμενα οφέλη που θα προκύψουν από αυτήν (Madusani, H. (2016), Ethical issues in social science research: A review. In: *Journal of Social Statistics*, 03 (01), p.p. 26-33. In: <http://repository.kln.ac.lk/handle/123456789/15457>, <http://repository.kln.ac.lk/bitstream/handle/123456789/15457/STATICA%202016%20%2003%2801%29.26-33.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).

υποστεί κακοποίηση, ηλικιωμένοι, ψυχικά πάσχοντες, κτλ.) δεν είναι πάντοτε προετοιμασμένα, για διάφορους λόγους, να υπερασπιστούν τα συμφέροντα τους όταν προσέρχονται στην ερευνητική διαδικασία. Κατά συνέπεια, οι ερευνητές οφείλουν να απομειώσουν την πίεση, να διευκολύνουν τη συγκατάθεση/συναίνεση για τη συμμετοχή στην έρευνα και να αποφύγουν άσκοπη παράλογη πίεση.

Άτομα που ανήκουν σε «ευάλωτες» κοινωνικές ομάδες μπορεί να μην πείθονται εύκολα να αποτελέσουν αντικείμενο επιστημονικής έρευνας για το φόβο του κοινωνικού στιγματισμού ή της αποκάλυψης πλευρών της ζωής τους για τις οποίες νιώθουν αμηχανία, ενοχή ή δυσαρέσκεια. Η απόκτηση πληροφοριών από τον ερευνητή δε μπορεί να ευνοεί τις κοινωνικές διακρίσεις και να ενισχύει την απόρριψη. Για αυτό το λόγο, οι ερευνητές οφείλουν να είναι ιδιαιτέρως προσεκτικοί σχετικά με τη χρήση ταξινομήσεων ή ονομασιών που οδηγούν σε αστήριχτη γενίκευση ή ατεκμηρίωτο ηθικό πανικό και που στην πράξη έχουν ως αποτέλεσμα τον κοινωνικό στιγματισμό και την περαιτέρω περιθωριοποίηση των κοινωνικών ομάδων¹³.

Για παράδειγμα, σε μια κοινωνική έρευνα με πληθυσμό αστέγους ή άτομα με τοξικοεξαρτήσεις, ο ερευνητής οφείλει να σεβαστεί ιδιαίτερες επιθυμίες και δύσκολες συνθήκες που τυχόν θα προκύψουν (π.χ. χώρος συνέντευξης, διάρκεια παρουσίας στο πεδίο, κτλ.). Εάν οι συμμετέχοντες είναι ανήλικοι, χρειάζεται να υπάρχει έγκριση από γονέα ή κηδεμόνα ή ακόμα και φυσική του παρουσία, με ότι αποτέλεσμα αυτό μπορεί να έχει για το συλλεχθέν πραγματολογικό υλικό. Εάν οι συμμετέχουσες είναι άτομα με αναπηρία, ο ερευνητής οφείλει να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα ώστε να αποφευχθούν ψυχολογικές εντάσεις ή προσκόμματα που θα ακυρώσουν την έρευνα, χρησιμοποιώντας αν απαιτηθεί ειδικές τεχνικές συλλογής πραγματολογικού υλικού.

Γενικά, οι αποστάσεις ανάμεσα σε ερευνητή και συμμετέχοντα οφείλουν να τηρούνται ώστε να μη δημιουργούνται ψευδαισθήσεις ή αυξημένες προσδοκίες. Επίσης, ο ερευνητής οφείλει να είναι εξαιρετικά προσεκτικός για να μη δίνει υποσχέσεις που δε μπορεί να τηρήσει (π.χ. ότι θα εξασφαλίσει άδεια σε έναν κρατούμενο, αν η έρευνα λαμβάνει χώρα σε σωφρονιστικά καταστήματα κράτησης, κτλ.). Ορισμένες φορές, οι συμμετέχουσες μπορεί να διατηρούν ψευδείς ελπίδες ή να προσδοκούν υλικά ή συμβολικά ανταλλάγματα, οπότε όλα αυτά τα ζητήματα οφείλουν να είναι απολύτως ξεκάθαρα από την πρώτη στιγμή και σε έντυπη μορφή.

Ο ερευνητής πρέπει να προσπαθήσει να ελαχιστοποιήσει την αναστάτωση στην καθημερινή ζωή των υποκειμένων της έρευνας και να προσπαθήσει να διασφαλίσει ότι οι συνθήκες της έρευνας δεν θα δημιουργούν εντάσεις, τριβές και εμπόδια στους συμμετέχοντες. Δεν είναι απίθανο, ο η ερευνήτρια να βρεθεί

13 Guidelines for Research Ethics in the Social Sciences, Humanities, Law and Theology. (2016), *The Norwegian National Research Ethics Committee*, Oslo, p.p. 24-25.

ενόπιον καταστάσεων που είναι αμήχανες, ντροπιαστικές, ιδιωτικές, και αρκετά επώδυνες ή στρεσογόνες.

Όμως η καλή προετοιμασία, η προηγούμενη επικοινωνία με τους συμμετέχοντες, η ερευνητική εντιμότητα και αυτογνωσία συμβάλλουν στην αποφυγή τέτοιων εμποδίων. Μια καθιερωμένη ερευνητική πρακτική είναι η πραγματοποίηση μιας μικρής πιλοτικής μελέτης που θα εντοπίσει πιθανές δυσκολίες, αμφιβολίες, προσκόμματα, ερωτήσεις ή δισταγμούς των συμμετεχόντων. Από αυτή την πιλοτική έρευνα μπορούν να βρεθούν πιθανές καινοποιοιτικές απαντήσεις, ώστε η ερευνητική διαδικασία να κυλήσει το δυνατόν περισσότερο απρόσκοπτα¹⁴.

4.3. Ανωνυμία και εμπιστευτικότητα:

Ο ερευνητής οφείλει να διασφαλίσει πλήρως την ανωνυμία της ταυτότητας των συμμετεχόντων, ακόμα και σε περιπτώσεις που είτε οι ίδιοι δεν έχουν πρόβλημα να δημοσιοποιηθεί η ταυτότητα τους είτε σε περιπτώσεις που η όποια δημοσιοποίηση είναι πρόδηλο ότι δεν θα τους βλάψει. Για αυτό το λόγο, η ερευνήτρια χρησιμοποιεί, όταν χρειάζεται, ψευδώνυμα (π.χ. Ερμής) ή αρχικά ονομάτων (Α ή Σ1) και είναι πολύ προσεκτική όταν αναφέρεται σε πληροφορίες που μπορούν να αποκαλύψουν την ταυτότητα κάποιου συμμετέχοντα.

Έτσι, δε χρειάζεται να δίνονται ακριβείς πληροφορίες για το μέρος γέννησης (π.χ. αντί για όνομα συγκεκριμένου χωριού μπορεί να γράφεται ότι η συμμετέχουσα/συμμετέχων γεννήθηκε στην ορεινή Αρκαδία, κτλ.), το σχολείο που φοίτησε, τη γειτονιά που διαμένει, το επάγγελμα κτλ. αν τα στοιχεία αυτά αποκαλύπτουν την ταυτότητα του ερευνώμενου. Αυτό συμβαίνει συχνά σε περιπτώσεις που υπάρχουν λίγες μονάδες του ερευνώμενου πληθυσμού σε μια συγκεκριμένη περιοχή.

Για να διατηρηθεί η ανωνυμία, η ερευνήτρια μπορεί να κωδικοποιήσει το όνομα του ερωτώμενου, του χωριού, της πόλης και του ιδρύματος ή να διασφαλίσει ότι αυτό που καταγράφεται δε θα χρησιμοποιηθεί εναντίον τους στο μέλλον; Ωστόσο, και σε αυτό το σημείο, οι όποιες εγγυήσεις του ερευνητή οφείλουν να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και να μη προβαίνει σε υποσχέσεις ή δεσμεύσεις που δύσκολα μπορεί να τηρήσει, διότι έτσι θα διαταραχθεί το κλίμα εμπιστοσύνης και δυνητικά θα κινδυνεύσει ολόκληρο το ερευνητικό εγχείρημα.

Ο ερευνητής οφείλει να είναι πολύ προσεκτικός κατά την κατηγοριοποίηση ή αποθήκευση των ερευνητικών δεδομένων σε οποιοδήποτε λογισμικό πρόγραμμα, ή όταν τις μοιράζεται με άλλα μέλη της ερευνητικής ομάδας, ή

14 Sen, V., Nagwanshee, R. (2016), Ethical issues in social science research. In: *Research Journal of Management*, 5 (10), p.p. 37-41. Ρόντος, Κ., Παπάνης, Ε. (2006), Στατιστική Έρευνα-Μέθοδοι και Εφαρμογές. Σιδέρης: Αθήνα.

ακόμα και με άλλα μέλη της επιστημονικής κοινότητας. Οφείλει να διαβεβαιώσει με ειλικρίνεια τις συμμετέχουσες ότι θα τηρηθεί το «ερευνητικό απόρρητο», το οποίο δεν θα είναι καθόλου προσβάσιμο από κάποιο τρίτο μη εντεταλμένο και μη δεσμευόμενο με την επιστημονικότητα της έρευνας πρόσωπο και ακόμη ότι θα χρησιμοποιηθούν κωδικοί και εξουσιοδοτήσεις για τυχόν πρόσβαση σε αυτά τα ερευνητικά δεδομένα, ακόμα και από άλλα μέλη της ίδιας ερευνητικής ομάδας. Στο σημείο αυτό τονίζεται ότι η εμπιστευτικότητα των συλλεγόμενων δεδομένων δεν θα πρέπει να εφαρμόζεται και σε μη ατομικά δεδομένα των ερευνώμενων γιατί μια τέτοια πρακτική περιορίζει τη χρησιμότητα και αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας¹⁵.

Εν ολίγοις, η ερευνήτρια οφείλει να εξαντλήσει όλες τις δυνατότητες που του παρέχονται για να εξασφαλίσει την ανωνυμία και την εμπιστευτικότητα – θα δούμε αυτή τη διάσταση αμέσως παρακάτω – των συμμετεχόντων διότι από αυτά διακυβεύονται σημαντικές διαστάσεις της ερευνητικής αξιοπιστίας¹⁶.

Η ανωνυμοποίηση των ερευνητικών δεδομένων αυξάνει την εσωτερική και εξωτερική αξιοπιστία και εγκυρότητα της μελέτης και διασφαλίζει την προστασία των συμμετεχόντων. Με αυτό τον τρόπο, δίνει τη δυνατότητα να καμφθούν τυχόν ενστάσεις, επιφυλάξεις ή αμφιβολίες συμμετοχής, διευρύνοντας το δείγμα της έρευνας και εντάσσοντας περισσότερο αντιπροσωπευτικές κατηγορίες σε αυτήν. Η διασφάλιση της ανωνυμίας αποτελεί των συμμετεχόντων και η διασφάλιση των προσωπικών δεδομένων αποτελεί πλέον ένα κομβικό ζήτημα της ερευνητικής πρακτικής. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι ψηφίστηκε ένας σχετικά πρόσφατος νόμος¹⁷ που επιχειρεί να ρυθμίσει κάποιες επιμέρους διαστάσεις αυτών των ζητημάτων σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, αυστηροποιώντας τα ερευνητικά πρωτοκόλλα.

Η διατήρηση της εμπιστευτικότητας των ερευνητικών δεδομένων και πληροφοριών αποτελεί επίσης κεντρικό ζήτημα ηθικής και δεοντολογίας στις κοινωνικές επιστήμες. Το πρωταρχικό μέλημα του ερευνητή είναι να πείσει τις συμμετέχουσες στην έρευνα ότι η ιδιωτικότητα και η εμπιστευτικότητα της πληροφορίας θα γίνει σεβαστή, ακόμα και στις δημόσιες εκθέσεις αυτού του υλικού (π.χ. συνέδρια, ερευνητικές εκθέσεις, επιστημονικές δημοσιεύσεις, κτλ.).

15 Ρόντος, Κ.(1993), Το Σύστημα Πληροφόρησης ως Μέσο Υποστήριξης του Περιφερειακού Προγραμματισμού. Αθήνα: Σύγχρονη Εκδοτική.

16 ESRC Framework for Research Ethics. (2015), p.p. 1-34. In: <http://www.esrc.ac.uk/RFG> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020). Guidelines for Research Ethics in the Social Sciences, Humanities, Law and Theology. (2016), *The Norwegian National Research Ethics Committee*, Oslo, p.p. 12-24. Vilma, Z. (2018), Implementing ethical principles in social research: challenges, possibilities and limitations. In: *Vocational Training: Research and Realities*, 29 (1), 10.2478 /vtrr-2018-0003.

17 Για περισσότερες πληροφορίες για το ζήτημα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, της πρόσβασης σε αυτά, της φύλαξης, διατήρησης και καταστροφής τους, βλ. ΦΕΚ, 137Α' (29-8-2019), Νόμος 4624/2019, Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, μέτρα εφαρμογής του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Απριλίου 2016 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων.

Η εμπιστευτικότητα αφορά ουσιαστικά την υποσχετική δέσμευση ότι οι πληροφορίες που συλλέγονται δε θα μοιράζονται «άσκοπα» με «άσχετους άλλους», απευθείας ή έμμεσα σε τρίτα μέρη. Εάν ο ερευνητής πρόκειται να καταγράψει, ηχογραφήσει ή βιντεοσκοπήσει κάποια συζήτηση (ομάδα εστίασης, συνεντεύξεις, κτλ.) τα εμπλεκόμενα μέρη οφείλουν να τηρήσουν τον εμπιστευτικό χαρακτήρα της συνομιλίας και να μην αποκαλύπτουν τις πληροφορίες σε τρίτους.

Γενικά, οι ερευνητές πρέπει να επεξεργάζονται εμπιστευτικά τα ερευνητικά δεδομένα και τις πληροφορίες που αποκτώνται για προσωπικά θέματα ή για άλλα πρόσωπα ή κοινωνικές ομάδες. Τα προσωπικά δεδομένα οφείλουν, με άλλα λόγια, να αποκωδικοποιούνται, κατά τη δημοσίευση και τη διάδοση και ερευνητικό υλικό οφείλει να κανονικά να είναι ανώνυμο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ωστόσο, - και σε αυτό το σημείο έγκειται η τέχνη της καλής ερευνητικής πρακτικής - η ερευνήτρια οφείλει να ισορροπήσει ανάμεσα στη δημοσιοποίηση και την εμπιστευτικότητα, το απόρρητο και την κοινοποίηση, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω.

Όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα, η υπόσχεση για εμπιστευτικότητα οφείλει να τηρείται διότι σχετίζεται, εκτός των άλλων με ηθικά, αστικά και νομικά ζητήματα και ενδεχόμενες ευθύνες για παράλειψη ή αμέλεια. Η αξιοπιστία των ερευνητών και η εμπιστοσύνη των συμμετεχόντων στην έρευνα συνδέονται στενά με το απόρρητο των πληροφοριών. Την ίδια στιγμή, η εμπιστευτικότητα έχει ένα όριο, και οι πληροφορίες οφείλουν να κοινοποιηθούν αρμοδίως όταν για παράδειγμα κάποιος άνθρωπος κινδυνεύει, όταν απειλείται ένα παιδί ή μια ζωή και όταν ανακύπτουν παράνομες καταστάσεις που μπορούν να εκθέσουν τους ερευνητές.

Οι ερευνητές δεσμεύονται νομικά να αποτρέψουν ένα ποινικό αδίκημα με απευθείας αναφορά στην αστυνομία, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το καθήκον της εμπιστευτικότητας. Αυτό περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, υποψία για κατασκοπεία, τρομοκρατικές ενέργειες, μεταθανάτια εκμετάλλευση, δολοφονίες, βιασμούς, αιμομιξία ή ενδοοικογενειακή βία.

Τα παιδιά, ιδιαίτερα, δικαιούνται νομικής και θεσμικής προστασίας, και όταν υπάρχουν υπόνοιες για κακοποίηση ή παραμέληση, οι ερευνητές έχουν επίσης καθήκον δημοσιοποίησης και πρέπει να αναφέρουν το θέμα άμεσα και χωρίς καθυστέρηση στις κατά τόπους αρχές πρόνοιας των παιδιών. Οι ανωτέρω εξαιρέσεις ισχύουν για την ερευνητική κοινότητα συνολικά παρά το καθήκον της εμπιστευτικότητας, ακριβώς διότι η ερευνητική ενδυνάμωση δεν αποτελεί συμμετοχή ή συνέργεια σε εγκληματικές πράξεις¹⁸.

18 Hesse-Biber, S., Leavy, P. (2011), *The Practice of Qualitative Research*. In: <https://books.google.lk/books> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020). Guidelines for Research Ethics in the Social Sciences, Humanities, Law and Theology. (2016), *The Norwegian National Research Ethics Committee*, Oslo, p.p. 19-23.

4.4. Ενήμερη συγκατάθεση:

Οι εμπειρικές κοινωνικές έρευνες, επειδή σχεδόν πάντα εμπλέκονται άμεσα υποκείμενα, κοινωνικοί θεσμοί και φορείς, απαιτούν επίσης συγκατάθεση μετά από ενημέρωση (ενήμερη συγκατάθεση, ενημερωμένη συγκατάθεση). Ήδη από τα πρώτα στάδια της μελέτης, η ερευνήτρια- συχνά σε συμφωνία με τους εμπλεκόμενους – οφείλουν να συν-δημιουργήσουν και να υπογράψουν από κοινού ένα έγγραφο στο οποίο αποτυπώνονται οι βασικές αρχές της συμφωνίας τους για τη συμμετοχή σε αυτή την έρευνα.

Σε αυτό το έγγραφο ενήμερης συγκατάθεσης, αποσαφηνίζονται οι ευθύνες, και περιγράφονται τα δικαιώματα των δυο μερών (π.χ. το δικαίωμα της απόσυρσης από την έρευνα κάποιου συμμετέχοντα να νιώσει ότι θίγεται, πιέζεται, η απειλείται χωρίς αναλυτική ενημέρωση, ή το δικαίωμα στην πρόσβαση σε μέρος του ερευνητικού υλικού, το δικαίωμα του ερευνητή να δημοσιεύσει τα αποτελέσματα της έρευνας, κτλ.). Επίσης, αποτυπώνονται οι υποχρεώσεις, εξηγείται αναλυτικά ο σκοπός και ο χαρακτήρας της έρευνας και γίνεται λόγος για πιθανή σύγκρουση συμφερόντων ή χρηματοδότηση. Όλα αυτά οφείλουν να εξηγηθούν προσεκτικά και να κατανοηθούν από τους συμμετέχοντες, πριν να υπογράψουν το έγγραφο συγκατάθεσης.

Μετά από αυτά, η συμμετέχουσα εκχωρεί τη συναίνεση της στην ερευνητική διαδικασία και ο ερευνητής εγγυάται – στο μέτρο του δυνατού – την προάσπιση του απορρήτου της πληροφορίας και τη βλάβη του συμμετέχοντα. Οι συμμετέχουσες οφείλουν να γνωρίζουν ότι δύναται να εγκαταλείψουν την έρευνα όποτε θελήσουν, χωρίς χρηματική, ποινική ή ηθική υποχρέωση.

Επίσης, τυχόν υπάρχον ζητήματα οικονομικής ή διαχειριστικής φύσεως (π.χ. αμοιβή για τη συμμετοχή στην έρευνα, παραχώρηση κάποιας οικίας ή καταλύματος κτλ.) ρυθμίζονται ώστε να μην υπάρχουν «γκρι ζώνες» ή σημεία χωρίς να έχουν ξεκαθαριστεί, ειδικότερα σε έρευνες με ευαίσθητο και ενδεχομένως επικίνδυνο περιεχόμενο (π.χ. έρευνα σε άτομα που έχουν υπάρξει θύματα κακοποίησης, ή είναι τοξικοεξαρτημένα ή σε μελέτες όπου υπάρχει οιονεί κίνδυνος σωματικής ακεραιότητας του ερευνητή¹⁹).

Το ζήτημα της ενήμερης συγκατάθεσης θεωρείται στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα αρκετά σημαντικό. Ωστε πλέον να μην υπάρχει έρευνα, ακόμα και σε πρωτόλειο επίπεδο (π.χ. φοιτητική εργασία σε σεμινάριο) που να μην έχει αντίστοιχα έντυπα, υπογεγραμμένα από τους συμμετέχοντες.

19 Κασσέρη, Ζ. (2020), *Διεξάγοντας μια ποιοτική έρευνα στο πεδίο των εξαρτήσεων: Διλήμματα και προκλήσεις*. Στο: *Βήμα Κοινωνικών Επιστημών*, 72 (IΗ), σ.σ. 89-115. Guillemin, M., Gillam, L. (2004), Ethics, reflexivity, and “ethically important moments”. In: *Research, Qualitative Inquiry*, 10, p.p. 261-280. Zutlevics, L. (2016), Could providing financial incentives to research participants be ultimately self-defeating?. In: *Research Ethics*, 12 (3), p.p. 137-148. In: <https://doi.org/10.1177/1747016115626756> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020). Miller, T., Bell, L. (2012), Consenting to what? Issues of access, gate-keeping and ‘informed’ consent. In T. Miller, M. Birch, M. Mauthner, J. Jessop (eds.), *Ethics in Qualitative Research*. London: SAGE Publications Ltd, p.p. 61-75. In: <https://doi.org/10.4135/9781473913912> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).

4.5. Δικαίωμα σχολιασμού:

Σε ορισμένα από τα θέματα της κοινωνικής έρευνας, αν όχι και σε όλα, οι συμμετέχοντες έχουν συνήθως απόψεις, ερμηνευτικά σχήματα, αντιλήψεις και πεποιθήσεις, τις οποίες έχουν ήδη διαμορφώσει πριν την άφιξη του ερευνητή στο πεδίο. Για αυτό το λόγο, η ερευνήτρια οφείλει να προσπαθεί διαρκώς να αναδείξει αυτά τα ερμηνευτικά σχήματα, τις στάσεις, αντιλήψεις, πρακτικές κτλ. ακόμα και εάν διαφωνεί ριζικά με αυτά ή είναι ενάντια στο δικό της αξιακό σύστημα. Η έρευνα οφείλει σε όλα τα επιμέρους στάδια της εξέλιξης της να διατηρεί μια – έστω στοιχειώδη – επαφή με τους συμμετέχοντες, ώστε να καταφέρει να ενσωματώσει πιθανές αντιρρήσεις ή αρνήσεις τους και πρέπει να τους συμβουλευτεί – όχι απαραίτητα σε ζητήματα ειδικότερης επιστημονικής ανάλυσης ή ερευνητικού σχεδιασμού. Η πρακτική ανοικτών ερωτήσεων στα ερωτηματολόγια ή στα άλλα εργαλεία της έρευνας, όπου ο ερευνώμενος δίνει ελεύθερη απάντηση και η ύπαρξη ειδικού χώρου προκειμένου ο ερευνώμενος να καταγράψει οποιαδήποτε (χρήσιμη) άποψη χρησιμοποιείται συχνά.

Κάθε ερευνητής οφείλει, όμως να λαμβάνει σοβαρά υπόψη, αν κάποιος συμμετέχων είναι δυσαρεστημένος, νιώθει απειλή ή φόβο, αμηχανία ή ενοχή και αν υπάρχουν σοβαρές ενστάσεις ή ισχυρές αντιρρήσεις για την ερευνητική διαδικασία, τα ευρήματα/συμπεράσματα ή ακόμα και τις πολιτικές προεκτάσεις μιας έρευνας. Οι συμμετέχουσες έχουν επίσης το δικαίωμα να σχολιάσουν και να προτείνουν αλλαγές, ενδεχομένως, σχετικά με την ερμηνεία των ερωτήσεων ή με την αναλυτική διαδικασία. Τυχόν δυσκολία ή άρνηση του ερευνητή για τέτοιες παρεμβάσεις – θεμιτές και εύλογες- οφείλουν να διατυπώνονται ήδη στην αρχή της έρευνας και να σαφές στις συμμετέχουσες, ήδη από την αρχή της ερευνητικής διαδικασίας²⁰.

Το δικαίωμα των συμμετεχόντων να σχολιάζουν τα ερευνητικά αποτελέσματα, μετά τη δημοσιοποίηση τους σε περιοδικά, συνέδρια, βιβλία, κτλ., είναι ευρέως διαδεδομένο και αποδεκτό. Όμως το δικαίωμα τους να παρεμβαίνουν με υποδείξεις στην ερευνητική και αναλυτική διαδικασία αποτελεί ένα θέμα, στο οποίο δεν ομονοεί εύκολα ή χωρίς αντιρρήσεις ολόκληρη η ερευνητική κοινότητα. Για παράδειγμα κάποιοι αναφέρονται πλέον και στην οιονεί ευαλωτότητα ή δυσκολία του ερευνητή και το δικαίωμα του να μη λογοκρίνεται για την έρευνα του. Από την άλλη πλευρά, πολλοί θεωρούν ότι οι συμμετέχοντες μπορούν να ασκούν επιρροή και έλεγχο, σε όλα τα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας, ακριβώς διότι είναι οι πλέον αδύναμοι συμβαλλόμενοι αυτής της συμφωνίας²¹.

20 Hesse-Biber, S., Leavy, P. (2011), *The Practice of Qualitative Research*. In: <https://books.google.lk/books> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020). Madusani, H. (2016), Ethical issues in social science research: A review. In: *Journal of Social Statistics*, 03 (01), p.p. 26-33. In: <http://repository.kln.ac.lk/handle/123456789/15457>, <http://repository.kln.ac.lk/bitstream/handle/123456789/15457/STATIC%202016%20%2003%2801%29.26-33.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).

21 Bracken-Roche, D., Bell, E., Macdonald, M., Racine, E. (2017), The concept of “Vulnerability” in

4.6. Ερευνητικά παραπτώματα:

Ερευνητικό παράπτωμα σημαίνει ουσιαστικά παραποίηση, λογοκλοπή, αντιγραφή ή εμπρόθετη απόκρυψη ή παράλειψη αναφοράς στοιχείων, πληροφοριών ή δεδομένων σε μια ερευνητική διαδικασία. Περιλαμβάνει ζητήματα αλλοίωσης αποτελεσμάτων ή διαδικασίας τόσο στην αρχική υποβολή μιας πρότασης (π.χ. ερευνητικές δεσμεύσεις που δεν τηρούνται), όσο όμως και κατά τη διάρκεια υλοποίησης, εκτέλεσης και ελέγχου των ερευνητικών αναφορών ή αποτελεσμάτων. Το ερευνητικό παράπτωμα έχει βασικά τρεις διαστάσεις: την παραποίηση («πείραγμα») της διαδικασίας, την αντιγραφή από πηγές που δεν αναφέρονται και τη νόθευση των ερευνητικών αποτελεσμάτων²².

Η παραποίηση αφορά στην «ανακάλυψη», προσθήκη, αφαίρεση ή αναδιαμόρφωση δεδομένων ώστε να ταιριάζουν με την ερευνητική στοχοθεσία. Η λογοκλοπή/πλαγιαρισμός αφορά την ιδιοποίηση της ιδέας ενός άλλου ατόμου ή της επεξεργασίας, χωρίς την κατάλληλη παραπομπή/αναφορά στην πηγή της προέλευσης της. Η νόθευση του αποτελέσματος/πορίσματος, η οποία συνήθως προέρχεται από την παραποίηση δεδομένων/πληροφοριών, σημαίνει ότι δεν είναι αντιπροσωπευτική, ακριβής ή αξιόπιστη και ελέγχεται, μέχρι του σημείου της απόσυρσης της (ειδικά στις βιοεπιστήμες και τις επιστήμες υγείας)²³.

Σε κάθε περίπτωση, η αποφυγή τέλεσης ερευνητικών παραπτωμάτων, παραπλάνησης της ερευνητικής διαδικασίας συσκότισης των πορισμάτων, εκμετάλλευσης των συμμετεχόντων, ιδιοποίησης των αποτελεσμάτων έρευνας άλλων και υιοθέτησης μιας αυτό-αναφορικής και ναρκισσιστικής ερευνητικής συμπεριφοράς απάδει με το «έθος» και την ενδεδειγμένη ερευνητική εντιμότητα. Η προσήκουσα ερευνητική στάση διαθέτει ειλικρίνεια και αναγνωρίζει τις διανοητικές οφειλές στις πηγές της προέλευσης τους²⁴. Η ερευνητική ηθική επιβάλλει επομένως να καταγράφονται και να δημοσιοποιούνται όλες οι αδυναμίες και οι περιορισμοί μιας έρευνας και όχι να αποκρύπτονται στην προοπτική μιας πλασματική επιτυχίας.

research ethics: An in-depth analysis of policies and guidelines. In: *Health Research Policy and Systems*, 15 (1), doi: 10.1186/s12961-016-0164-6. In: https://www.researchgate.net/publication/313460377_The_concept_of_vulnerability%27_in_research_ethics_An_in-depth_analysis_of_policies_and_guidelines (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).

22 Ana, J., Koehlmoos, T., Smith, R., Yan L. (2013), Research misconduct in low- and middle-income countries. In: *PLoS Med*, 10 (3): e1001315. In: <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001315> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).

23 Broome, M., Pryor, E., Habermann, B., Pulley, L. & Kincaid H., (2005), The Scientific Misconduct Questionnaire—Revised (SMQ-R): Validation and psychometric testing. In: *Accountability in Research: Policies and Quality Assurance*, 12 (4), p.p. 263-280. In: <http://dx.doi.org/10.1080/08989620500440253> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).

24 DuBois, J., Anderson, E., Chibnall, J., Carroll, K., Gibb T., Ogbuka, C., Rubbelke, T. (2013), Understanding research misconduct: A comparative analysis of 120 cases of professional wrongdoing. In: *Accountability in Research: Policies and Quality Assurance*, 20 (5-6), p.p. 320-338, doi: 10.1080/08989621.2013.822248. In: <http://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080/08989621.2013.822248>, <http://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080/08989621.2013.822248> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).

Στη σύγχρονη έρευνα, αρκετά προγράμματα βασισμένα σε υπολογιστές προσπαθούν να ανακαλύψουν, ειδικότερα την αντιγραφή/λογοκλοπή. Όμως, τα αποτελέσματα δεν είναι πάντοτε εντελώς ικανοποιητικά, στο βαθμό που αντλούν στοιχεία από πεπερασμένες βάσεις δεδομένων και ίσως τα αποτελέσματα που εξάγουν να είναι συχνά μη αντιπροσωπευτικά.

4.7. Ζητήματα συγγραφής:

Το ζήτημα της δημιουργίας κειμένων, άρθρων, ερευνητικών εκθέσεων, κτλ. αποτελεί επίσης ένα σημαντικό ζήτημα που άπτεται της ηθικής και δεοντολογίας της σύγχρονης εμπειρικής κοινωνικής έρευνας. Η αναφορά των ονομάτων των συγγραφέων, η σωστή παράθεση τους, η «δίκαιη» μνημόνευση τους ανάλογα με την διανοητική ή ερευνητική συμβολή καθεμίας στο σχεδιασμό, την υλοποίηση ή σε άλλα επιμέρους στάδια ή «παραδοτέα» μιας έρευνας αποτελούν σημαντικές παραμέτρους της σύγχρονης προβληματικής σε αυτά τα ζητήματα.

Η αναγνώριση των ατόμων και φορέων που συνεισέφεραν με έμμεσο ή άμεσο τρόπο οφείλει να είναι ρητή και ευδιάκριτη όπως επίσης και πηγές χρηματοδότησης ή χορηγίας. Η αξιοπιστία και η πρωτοτυπία μας κοινωνικής έρευνας ενίοτε συν-εξαρτάται και από ζητήματα που υπερβαίνουν την αμιγώς ακαδημαϊκή ή ερευνητική της στοχοθεσία ή στρατηγική, για αυτό το λόγο είναι σημαντικό να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη.

4.8. Τελική ερευνητική έκθεση/αποτελέσματα έρευνας:

Η τελική ερευνητική έκθεση, όπως και όλες οι ενδιάμεσες, οφείλει να συντάσσεται με την ενδεδειγμένη και προσήκουσα προσοχή στα ζητήματα που επισημάνθηκαν νωρίτερα. Με άλλα λόγια, προφανώς οφείλει να μην περιέχει στοιχεία μεροληψίας, αδικίας, εμπρόθετης κακοπιστίας, στρέβλωσης ή παραποίησης σε κανένα επίπεδο, ούτε συλλογής πρωτογενούς υλικού, ούτε ερμηνείας δευτερογενών δεδομένων ή συγγραφής συμπερασμάτων. Επισημαίνεται ότι η τελική έκθεση αποτελεί το βασικό μέσο τεκμηρίωσης της ερευνητικής διαδικασίας, οπότε το βασικό ρητό ότι η έρευνα ολοκληρώνεται με τη σύνταξη και διάχυση της τελικής έκθεσης δεν είναι υπερβολή.²⁵

Οι συμμετέχουσες/συμμετέχοντες στην έρευνα – στο βαθμό που ήδη έχουν νωρίτερα ενημερωθεί και συναινέσει σχετικά για τη συμβολή τους στην έρευνα και τα δικαιώματά τους στο πνευματικό υλικό της – δύναται να λαμβάνουν ενημέρωση για τις δράσεις της ερευνητικής ομάδας (π.χ. ημερίδες συνέδρια, δελτία τύπου, δημοσιεύσεις, κτλ.) και φυσικά την τελική έκθεση- και επιμέρους στοιχεία της (π.χ. διαφάνειες παρουσιάσεων, κτλ.).

25 Ρόντος, Κ., Παπάνης, Ε.,(2006), Στατιστική Έρευνα-Μέθοδοι και Εφαρμογές. Σιδέρης: Αθήνα.

Επίσης, η ερευνητική ομάδα οφείλει να ενημερώνει τακτικά – με όποιο πρόσφορο μέσο δύναται (π.χ. ηλεκτρονική αλληλογραφία, αναρτήσεις στην επίσημη ιστοσελίδα του ερευνητικού προγράμματος, δελτία τύπου, προσωπικές επιστολές, κτλ.) - με δράσεις διάχυσης και διαρκείς κοινοποιήσεις τι υπάρχει διαθέσιμο στο διαδίκτυο ή αλλού και να διατηρεί ένα επικαιροποιημένο ιστότοπο της δράσης/προγράμματος, ειδικότερα αν η χρηματοδότηση είναι εξωτερική. Η διάθεση των αποτελεσμάτων της έρευνας στους ερευνώμενους που έλαβαν μέρος σε αυτή αυξάνει την ερευνητική συνείδηση του κοινού με την έννοια ότι δέχονται με μεγαλύτερη ευκολία τη συμμετοχή τους σε επόμενες έρευνες²⁶.

5. Συμπεράσματα-Προτάσεις

Η παρούσα συμβολή κωδικοποιεί τη σχετική συζήτηση αναφορικά με τα κεντρικά ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα. Αυτά τα ζητήματα, όπως αναλυτικά εκτέθηκε, δεν αποτελούν σημείο υποχρεωτικής συμφωνίας σε όλα τα επίπεδα ή σε όλες τις επιμέρους διαστάσεις τους. Τα βασικά τους όμως σημεία περιλαμβάνουν θέματα όπως η προστασία των συμμετεχόντων στην κοινωνική έρευνα, η μέριμνα για ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (π.χ. πρόσφυγες, κακοποιημένα παιδιά, κτλ.) το έγγραφο έντυπης ενήμερης, η ανωνυμία των συμμετεχόντων, η εμπιστευτικότητα, η συγγραφή της τελικής έκθεσης, κτλ.

Υπάρχουν πολλές ανησυχίες και συζήτηση για τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα και άλλα που για λόγους οικονομίας του χώρου δεν τίθενται σε αυτό το άρθρο παρότι απασχολούν σοβαρά την ερευνητική κοινότητα σε όλες τις επιστήμες. Αυτά περιλαμβάνουν επίσης ζητήματα που αφορούν τη σχέση και τα όρια ανάμεσα σε ερευνητή και ερευνώμενους, την αντιμετώπιση θεμάτων γραφειοκρατίας και πρόσβασης σε προσωπικά δεδομένα, την ανάγκη για πολιτιστική ευαισθησία ή θρησκευτική ουδετερότητα, θέματα ασφάλειας και αφανείς ή ρητές συνέπειες και εμπλοκή με πολιτικές σε τοπικό ή διεθνές; επίπεδο.

Τα σύνθετα θέματα ηθικής και δεοντολογίας συχνά απαιτούν επεξεργασμένες τεχνικές διευθέτησης, προσεκτική τεκμηρίωση και επαρκή αιτιολόγηση από τους κοινωνικούς ερευνητές. Για αυτό το λόγο η βιβλιογραφική συνεισφορά, που απορρέει από εφαρμοσμένες εμπειρίες στο πεδίο έρευνας, συχνά εμπλουτίζει αναστοχαστικά τον προβληματισμό και το διάλογο γύρω από τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα.

Στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα, επειδή η ερευνητική διαδικασία συχνά εμπλέκει στον ερευνητικό σχεδιασμό τις απόψεις και τις

26 Ρόντος, Κ., (1993), Το Σύστημα Πληροφόρησης ως Μέσο Υποστήριξης του Περιφερειακού Προγραμματισμού. Αθήνα: Σύγχρονη Εκδοτική.

αντιλήψεις του κοινωνικού επιστήμονα και της ερευνητικής ομάδας, είναι απαραίτητο να λαμβάνεται υπόψη το ειδικότερο αντικείμενο της έρευνας και να καταγράφονται εξονυχιστικά δυσκολίες, τροποποιήσεις και μεταβολές στην πορεία του εγχειρήματος.

Συνοψίζοντας ότι έχει αναφερθεί με σκοπό την αποφυγή της σκόπιμης ερευνητικής παραπλάνησης, προσπορισμού προσωπικών ωφελειών και προαγωγής πολιτικών συμφερόντων²⁷ η ερευνήτρια οφείλει να ενημερώνει τις συμμετέχουσες σχετικά με το σκοπό της έρευνας ώστε να υπάρχει συμφωνία σχετικά με την ύπαρξη μαγνητοφώνου ή και κάμερας για την καταγραφή των προσωπικών αντιλήψεων των συμμετεχόντων.

Επίσης, οφείλει να ενημερώνει για τα δικαιώματα των συμμετεχόντων κατά τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας. Πιο συγκεκριμένα, οφείλει να ενημερώνει ότι οι συμμετέχοντες έχουν δικαίωμα να ζητάνε και να λαμβάνουν τις πληροφορίες που επιθυμούν, να μην απαντήσουν σε ερωτήσεις που θα τους φέρουν σε δύσκολη θέση, να αποχωρήσουν από τη συνέντευξη σε περίπτωση που αισθανθούν άβολα και τέλος έχουν το δικαίωμα να παρέχουν πληροφορίες που έχουν αποκρυσταλλώσει από την εμπειρία τους.

Η ερευνητική ομάδα οφείλει να διασφαλίζει την ανωνυμία των προσωπικών στοιχείων των συμμετεχόντων. Ειδικότερα, ο ερευνητής ενημερώνει τους συμμετέχοντες ότι θα τηρηθεί εχεμύθεια, ανωνυμία, εμπιστευτικότητα και οι πληροφορίες που θα δοθούν θα χρησιμοποιηθούν καθαρά για ερευνητικό σκοπό, χωρίς να εκθέσουν τα άτομα που τις παραχωρούν με τη συναίνεση τους.

Τέλος, ειδικότερα σε περιπτώσεις που κάποιος συμμετέχων ανήκει σε ευάλωτη κοινωνική ομάδα θα πρέπει να καταγραφεί στο ερευνητικό ημερολόγιο, και να εξηγηθεί, ο τρόπος που η ερευνήτρια θα δράσει για να μη φέρει το συγκεκριμένο άτομο, όταν έρθει η ώρα σε δύσκολη θέση.

Τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στη σύγχρονη εμπειρική κοινωνική έρευνα είναι εξαιρετικά σημαντικά καθώς σχετίζονται με τα θεμέλια της κοινωνιολογικής γνώσης²⁸, με τη δευτερογενή κοινωνική έρευνα²⁹, με τις ερευνητικές υποδομές³⁰ με τις συνθετικές απόπειρες σύζευξης διαφορετικών

27 Τσιώλης, Γ. (2014), Μέθοδοι και Τεχνικές Ανάλυσης στην Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα. Αθήνα: Κριτική, σ. 60.

28 Ναγιόπουλος, Ν. (2003), *Τα Θεμέλια της Κοινωνιολογικής Γνώσης και οι Κοινωνίες της Νεωτερικότητας*. Αθήνα: Κριτική.

29 Τσιώλης, Γ. (2010), Δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: Μια ερευνητική στρατηγική συμβατή με την ποιοτική προσέγγιση. Στο: Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης, Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ζητήματα Καταγραφής, Τεκμηρίωσης και Ανάλυσης Κοινωνικών Δεδομένων*. Αθήνα: Νήσος, σ.σ. 129-160.

30 Κάλλας, Γ. (2010), Η οργάνωση της παρατήρησης στις κοινωνικές επιστήμες και οι συνέπειες της στη συγκρότηση των ερευνητικών υποδομών. Στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης, Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ζητήματα Καταγραφής, Τεκμηρίωσης και Ανάλυσης Κοινωνικών Δεδομένων*. Αθήνα: Νήσος, σ.σ. 27-74. Κονδύλη, Γ., Κονδύλη, Δ. (2008), Το διφασικό υπόδειγμα και οι ερευνητικές υποδομές ως προϋπόθεση για τη σύζευξη της ποσοτικής και της ποιοτικής μεθοδολογίας. Στο: Γ. Κάλλας, Δ. Κονδύλη, Γ. Καραγιάννης (επιμ.), *Μεθοδολογικά Ζητήματα και Ερευνητικές Υποδομές των Κοινωνικών Επιστημών*. Αθήνα: Ποταμός, σ.σ. 96-109. Κάλλας, Γ.,

επιστημολογικών και μεθοδολογικών παραδειγμάτων³¹, με τις πληθυσμιακές μελέτες³², και με το συνδυασμό ποσοτικών και ποιοτικών μεθόδων³³.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Κάλλας, Γ. (2010), Η οργάνωση της παρατήρησης στις κοινωνικές επιστήμες και οι συνέπειες της στη συγκρότηση των ερευνητικών υποδομών. Στο Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης, Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ζητήματα Καταγραφής, Τεκμηρίωσης και Ανάλυσης Κοινωνικών Δεδομένων*. Αθήνα: Νήσος.
- Κάλλας, Γ., Κονδύλη, Δ. (2008), Το διφασικό υπόδειγμα και οι ερευνητικές υποδομές ως προϋπόθεση για τη σύζευξη της ποσοτικής και της ποιοτικής μεθοδολογίας. Στο: Γ. Κάλλας, Δ. Κονδύλη, Γ. Καραγιάννης (επιμ.), *Μεθοδολογικά Ζητήματα και Ερευνητικές Υποδομές των Κοινωνικών Επιστημών*. Αθήνα: Ποταμός.
- Κάλλας, Γ., Κονδύλη, Δ., Καραγιάννης, Γ. (2008), *Μεθοδολογικά Ζητήματα και Ερευνητικές Υποδομές των Κοινωνικών Επιστημών*. Αθήνα: Ποταμός.
- Κασσέρη, Ζ. (2020), Διεξάγοντας μια ποιοτική έρευνα στο πεδίο των εξαρτήσεων: Διλήμματα και προκλήσεις. Στο: *Βήμα Κοινωνικών Επιστημών*, 72 (ΙΗ).
- Ναγόπουλος, Ν. (2003), *Τα Θεμέλια της Κοινωνιολογικής Γνώσης και οι Κοινωνίες της Νεωτερικότητας*. Αθήνα: Κριτική.
- Ναγόπουλος, Ν. (2010), Οι συνθετικές μεθοδολογικές διαστάσεις της κοινωνικής επιστήμης και έρευνας. Στο: Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης, Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ζητήματα Καταγραφής, Τεκμηρίωσης και Ανάλυσης Κοινωνικών Δεδομένων*. Αθήνα: Νήσος.
- Ρόντος, Κ. (1993). Το Σύστημα Πληροφόρησης ως Μέσο Υποστήριξης του Περιφερειακού Προγραμματισμού. Αθήνα: Σύγχρονη Εκδοτική.
- Ρόντος, Κ., Παπάνης, Ε., (2006). *Στατιστική Έρευνα-Μέθοδοι και Εφαρμογές*. Σιδέρης: Αθήνα.

Κονδύλη, Δ., Καραγιάννης, Γ. (2008), *Μεθοδολογικά Ζητήματα και Ερευνητικές Υποδομές των Κοινωνικών Επιστημών*. Αθήνα: Ποταμός.

31 Ναγόπουλος, Ν. (2010), Οι συνθετικές μεθοδολογικές διαστάσεις της κοινωνικής επιστήμης και έρευνας. Στο: Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης, Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ζητήματα Καταγραφής, Τεκμηρίωσης και Ανάλυσης Κοινωνικών Δεδομένων*. Αθήνα: Νήσος, σ.σ. 299-325.

32 Ρόντος, Κ. (2010), Σύγχρονες μέθοδοι συλλογής πληθυσμιακών δεδομένων: Η περίπτωση των πληθυσμιακών μητρώων. Στο: Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης, Γ. Κάλλας (επιμ.), *Ζητήματα Καταγραφής, Τεκμηρίωσης και Ανάλυσης Κοινωνικών Δεδομένων*. Αθήνα: Νήσος, σ.σ. 267-292.

33 Τσιώλης, Γ. (2011), Η σχέση ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες: Από την πολεμική των «Παραδειγμάτων» στις συνθετικές προσεγγίσεις. Στο: Μ. Δαφέρμος, Μ. Σαματάς, Μ. Κουκουριτάκης, Σ. Χιωτάκης (επιμ.), *Οι Κοινωνικές Επιστήμες στον 21ο αιώνα. Επίμαχα Θέματα και Προκλήσεις*. Αθήνα: Πεδίο, σ.σ. 56-84. Savvakis, M. (2014), Combining quantitative and qualitative methodologies: A critical overview. *Statistical Review*, 8 (1-2), p.p. 53-67.

- Ρόντος, Κ. (2010), Σύγχρονες μέθοδοι συλλογής πληθυσμιακών δεδομένων: Η περίπτωση των πληθυσμιακών μητρώων. Στο: Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης, Γ. Κάλλας (επιμ.), Ζητήματα Καταγραφής, Τεκμηρίωσης και Ανάλυσης Κοινωνικών Δεδομένων. Αθήνα: Νήσος.
- Τσιώλης, Γ. (2010), Δευτερογενής ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: Μια ερευνητική στρατηγική συμβατή με την ποιοτική προσέγγιση;. Στο: Γ. Τσιώλης, Ν. Σερντεδάκης, Γ. Κάλλας (επιμ.), Ζητήματα Καταγραφής, Τεκμηρίωσης και Ανάλυσης Κοινωνικών Δεδομένων. Αθήνα: Νήσος.
- Τσιώλης, Γ. (2011), Η σχέση ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες: Από την πολεμική των «Παραδειγμάτων» στις συνθετικές προσεγγίσεις;. Στο: Μ. Δαφέρμος, Μ. Σαματάς, Μ. Κουκουριτάκης, Σ. Χιωτάκης (επιμ.), Οι Κοινωνικές Επιστήμες στον 21ο αιώνα. Επίμαχα Θέματα και Προκλήσεις. Αθήνα: Πεδίο.
- Τσιώλης, Γ. (2014), Μέθοδοι και Τεχνικές Ανάλυσης στην Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα. Αθήνα: Κριτική.

Ξενόγλωσση

- Broom, A. (2006), Ethical issues in social research. In: *Complementary Therapies in Medicine*, 14 (2).
- Guidelines for Research Ethics in the Social Sciences, Humanities, Law and Theology. (2016), *The Norwegian National Research Ethics Committee*, Oslo.
- Guillemin, M., Gillam, L. (2004), Ethics, reflexivity, and “ethically important moments”. In: *Research, Qualitative Inquiry*, 10.
- Gurzawska, A. (2015), Ethical assessment of research and innovation: A comparative analysis of practices and institutions in the EU and selected other countries. In: *Stakeholders Acting Together on the Ethical Impact Assessment of Research and Innovation*.
- Hopf, C. (2004), Research ethics and qualitative research. In: U. Flick, E. Kardorff, I. Steinke (eds.), *A Companion to Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Savvakis, M. (2014), Combining quantitative and qualitative methodologies: A critical overview. In: *Statistical Review*, 8 (1-2).
- Sen, V., Nagwanshee, R. (2016), Ethical issues in social science research. In: *Research Journal of Management*, 5 (10).
- Siebert, J. E. (1982), Ethical dilemmas in social research. In: J. E. Siebert (ed.), *The Ethics of Social Research*. New York, NY: Springer.
- Vilma, Z. (2018), Implementing ethical principles in social research: challenges, possibilities and limitations. In: *Vocational Training: Research and Realities*, 29 (1), 10.2478 /vtr-2018-0003.

Traianou, A. (2014), The centrality of ethics in qualitative research. In: P. Leavy (ed.), *The Oxford Handbook of Qualitative Research*. New York: Oxford University Press.

Ιστοσελίδες

- Πουρκός, Μ., Ίσαρη, Φ. (2015), Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας. Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση. Αθήνα: Κάλλιππος. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Στο: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PPP125/%CE%A7%CF%81%CE%B7%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%B-F%CE%AF%20%CE%BF%CE%B4%CE%B7%CE%B3%CE%B-F%CE%AF/%CE%A0%CE%BF%CE%B9%CE%B-F%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%BC%CE%B5%CE%B8%CE%BF%CE%B4%CE%B-F%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AF%CE%B1%20%CE%AD%CF%81%CE%B5%CF%85%CE%BD%CE%B1%CF%82.pdf?fbclid=IwAR29XpRy3X6wKHhnm9o8p-6WeuCjx-DatzBGOeyvxS3MXxo6tP-s2FbRX8s> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).
- Akrabio, E., Esikot, I. (2014), Social sciences and research ethics in developing countries: The perspective from nigeria. In: *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development*, 6 (4). In: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/20421338.2014.902562> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).
- Ana, J., Koehlmoos, T., Smith, R., Yan L. (2013), Research misconduct in low- and middle-income countries. In: *PLoS Med*, 10 (3): e1001315. In: <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001315> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).
- Bracken-Roche, D., Bell, E., Macdonald, M., Racine, E. (2017), The concept of “Vulnerability” in research ethics: An in-depth analysis of policies and guidelines. In: *Health Research Policy and Systems*, 15 (1), doi: 10.1186/s12961-016-0164-6. In: https://www.researchgate.net/publication/313460377_The_concept_of_vulnerability_in_research_ethics_An_in-depth_analysis_of_policies_and_guidelines (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).
- Broome, M., Pryor, E., Habermann, B., Pulley, L. & Kincaid H., (2005), The Scientific Misconduct Questionnaire—Revised (SMQ-R): Validation and psychometric testing. In: *Accountability in Research: Policies and Quality Assurance*, 12 (4). In: <http://dx.doi.org/10.1080/08989620500440253> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).

- DuBois, J., Anderson, E., Chibnall, J., Carroll, K., Gibb T., Ogbu-
ka, C., Rubbelke, T. (2013), Understanding research miscon-
duct: A comparative analysis of 120 cases of professional wrong-
doing. In: *Accountability in Research: Policies and Quality
Assurance*, 20 (5-6), doi: 10.1080/08989621.2013.822248. In: [http://
www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080/08989621.2013.822248](http://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080/08989621.2013.822248),<http://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080/08989621.2013.822248> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).
- ESRC Framework for Research Ethics. (2015). In: <http://www.esrc.ac.uk/RFG>
(προσπελάστηκε στις 5/11/2020).
- Fanelli, D. (2009), *How Many Scientists Fabricate and Falsify Research? A Sys-
tematic Review and Meta-Analysis of Survey Data*. PLoS ONE, 4 (5),
e5738. doi:10.1371/journal.pone.0005738, In: [https://doi.org/10.1371/
journal.pone.0005738](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0005738) (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).
- Hesse-Biber, S., Leavy, P. (2011), *The Practice of Qualitative Research*. In:
<https://books.google.lk/books> (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).
- Madusani, H. (2016), Ethical issues in social science research: A review. In:
Journal of Social Statistics, 03 (01). In: [http://repository.kln.ac.lk/
handle/123456789/15457](http://repository.kln.ac.lk/handle/123456789/15457), [http://repository.kln.ac.lk/bitstream/han-
dle/123456789/15457/STATICA%202016%20%2003%2801%29.26-
33.pdf?sequence=1&isAllowed=y1](http://repository.kln.ac.lk/bitstream/handle/123456789/15457/STATICA%202016%20%2003%2801%29.26-33.pdf?sequence=1&isAllowed=y1) (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).
- Miller, T., Bell, L. (2012), Consenting to what? Issues of access, gate-keeping
and ‘informed’ consent. In T. Miller, M. Birch, M. Mauthner, J. Jes-
sop (eds.), *Ethics in Qualitative Research*. London: SAGE Publications
Ltd. In: <https://doi.org/10.4135/9781473913912> (προσπελάστηκε στις
5/11/2020).
- Walton, N. (2013), *What is Research Ethics?* In: [https://researchethics.ca/what-
is-research-ethics/](https://researchethics.ca/what-is-research-ethics/) (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).
- Zutlevics, L. (2016), Could providing financial incentives to research participants
be ultimately self-defeating? In: *Research Ethics*, 12 (3). In: [https://doi.
org/10.1177/1747016115626756](https://doi.org/10.1177/1747016115626756) (προσπελάστηκε στις 5/11/2020).

Νομοθεσία

- Φ.Ε.Κ. ΦΕΚ, 137Α’ (29-8-2019), Νόμος 4624/2019, Αρχή Προστασίας
Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, μέτρα εφαρμογής του
Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του
Συμβουλίου της 27ης Απριλίου 2016 για την προστασία των φυσικών
προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων.

Βιογραφικά Στοιχεία Συγγραφέων

Ο κ. **Μάνος Σαββάκης**, είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Τα γνωστικά του ενδιαφέροντα σχετίζονται κυρίως με τη σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία, τη μικροκοινωνιολογία, τον ερευνητικό σχεδιασμό, την επιστημολογία της εφαρμοσμένης κοινωνικής έρευνας και τις ποιοτικές μεθόδους και τεχνικές των κοινωνικών επιστημών. Επίσης ασχολείται ερευνητικά και συγγραφικά με ζητήματα υγείας, ασθένειας, αναπηρίας και σώματος, κοινωνικού αποκλεισμού/ένταξης και μετανάστευσης. Άρθρα, μελέτες και ερευνητικές του συμβολές έχουν δημοσιευτεί σε ελληνικά και ξενόγλωσσα επιστημονικά περιοδικά, πρακτικά συνεδρίων και συλλογικούς τόμους. Στοιχεία επικοινωνίας: msavvakis@soc.aegean.gr.

Ο κ. **Κώστας Ρόντος** είναι Καθηγητής Κοινωνικής Δημογραφίας και Στατιστικής του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, του οποίου έχει διατελέσει Πρόεδρος επί μία πενταετία. Είναι Διευθυντής του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ευρωπαϊκές Κοινωνίες και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση» και του Εργαστηρίου «Κοινωνική Πληροφορική, Στατιστική και Ερευνητικές Υποδομές». Έχει διατελέσει Διευθυντής της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας. Είναι συγγραφέας σημαντικού αριθμού δημοσιεύσεων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό και Επιστημονικός Υπεύθυνος ή βασικός ερευνητής σε σημαντικό αριθμό εθνικών ή διεθνών ερευνητικών έργων. Στοιχεία επικοινωνίας: K.Rontos@soc.aegean.gr.

Νάσιος Αν. Γεώργιος

Οι εθνικές πολιτικές απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Ειδική αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή “επιβολή” στα κράτη μέλη της;

Περίληψη

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της εφαρμογής της ειδικής αρμοδιότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις εθνικές πολιτικές απασχόλησης σύμφωνα με τις Συνθήκες για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Η έρευνα επικεντρώνεται στη βιβλιογραφική αναζήτηση της νομοθεσίας και των πρακτικών και πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και σε δημοσιευμένα κείμενα προκειμένου να διαπιστωθεί το κατά πόσο υφίσταται θεμελιακό περιθώριο των κρατών μελών στην άσκηση εθνικής πολιτικής απασχόλησης. Το γενικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση ουσιαστικά κατευθύνει τις επιλογές των κρατών μελών όσον αφορά τις πολιτικές απασχόλησης, καθώς υφίσταται πλέον «εξευρωπαϊσμός» των εθνικών πολιτικών, όπως προκύπτει από την ισχυρή επιρροή της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης στις εθνικές πολιτικές απασχόλησης, τις προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, που διαμορφώνουν το ευρύτερο πλαίσιο άσκησης των εθνικών πολιτικών απασχόλησης.

Λέξεις-κλειδιά: Εθνικές πολιτικές απασχόλησης, Ευρωπαϊκή Ένωση, Εξευρωπαϊσμός

National employment policies in the European Union: Special competence of the European Union or “enforcement” in its Member States?

Abstract

The purpose of this paper is to examine the implementation of the European Union’s special competence regarding the national employment policies in accordance with EU Treaties. The research focuses on the bibliographic search of European Union legislation, practices and policies and on published texts to determine whether there is a fundamental margin for Member States to plan national employment policy. The general conclusion that emerges is that the European Union essentially directs the Member States’ employment policy choices, as there is an “Europeanization” of national policies, as evidenced by the strong influence of European governance on national employment policies, European Union priorities and European Integration that shape the broader framework for the implementation of national employment policies.

Keywords: National employment policies, European Union, Europeanization

1. Εισαγωγή

Η ευρωπαϊκή διακυβέρνηση και οι ευρωπαϊκές πολιτικές έχουν ουσιαστική επιρροή στις πολιτικές που ακολουθούνται από τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.). Σε ορισμένες περιπτώσεις, υπάρχει υποχρέωση ενσωμάτωσης ευρωπαϊκών πολιτικών στο εθνικό δίκαιο δια της προσαρμογής του εθνικού δικαίου στο δίκαιο της Ε.Ε., όπως κοινοτικές ρυθμίσεις, κανονισμοί και αποφάσεις, που αποκτούν αυτόματα δεσμευτικό χαρακτήρα σε όλη την Ε.Ε. από την έναρξη ισχύος τους¹. Επιπρόσθετα, οι κοινοτικές οδηγίες πρέπει να ενσωματώνονται στην εθνική νομοθεσία των κρατών μελών μέσα σε μια ορισμένη προθεσμία και με τρόπο που επιλέγεται ελεύθερα από τα κράτη μέλη προκειμένου να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα².

Η νομοθεσία της Ε.Ε. δεν είναι δεσμευτική σε όλες τις περιπτώσεις, καθώς σύμφωνα με την παρ.2 του αρ.5 της Ενοποιημένης Απόδοσης της Συνθήκης για την Ε.Ε., κάθε αρμοδιότητα που δεν απονέμεται στην Ένωση με τις Συνθήκες ανήκει στα κράτη μέλη³, ενώ η αποκλειστική αρμοδιότητα της Ε.Ε. αφορά μόνο

1 Εφαρμογή της νομοθεσίας της ΕΕ. Στο: https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/applying-eu-law_el (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

2 Μορφές δικαίου της ΕΕ. Στο: https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/types-eu-law_el (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

3 Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A12016M005> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

ορισμένους τομείς. Η πολιτική της απασχόλησης δεν ανήκει στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Ε.Ε., αλλά στις “ειδικές αρμοδιότητες” που αφορούν τον συντονισμό των πολιτικών απασχόλησης. Στην περίπτωση αυτή τα κράτη μέλη έχουν την πρωτοβουλία καθορισμού των πολιτικών, αλλά με βάση τους γενικούς προσανατολισμούς του Συμβουλίου της Ε.Ε.⁴. Ωστόσο, υποστηρίζεται ότι δεν υφίσταται εν τοις πράγμασι πρωτοβουλία των κρατών μελών όσον αφορά την πολιτική απασχόλησης και τίθεται το ερώτημα κατά πόσο υπάρχει ελευθερία στο να ορίσουν ανεπηρέαστα και αυτόνομα την πολιτική απασχόλησής τους. Η προβληματική πηγάζει τόσο από τη σχετική νομοθεσία που έχει θεσπιστεί από την Ε.Ε. στον τομέα της απασχόλησης και των κοινωνικών υποθέσεων, όσο και από την ισχυρότατη επίδραση και επιρροή των ευρωπαϊκών πολιτικών γενικότερα, καθώς και από τις άμεσες υποχρεώσεις και περιορισμούς που τίθενται σε πλείστα πεδία της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, που συνιστούν “έμμεση” υποχρέωση των κρατών να συγκλίνουν τις πολιτικές απασχόλησης στον προσανατολισμό που θέτει η Ε.Ε.⁵. Σχετικά προς τούτο, συχνά αναφέρεται και ο όρος “εξευρωπαϊσμός” των εθνικών πολιτικών, προκειμένου να αναδειχθεί η προσαρμογή των πολιτικών στο πρότυπο που θέτει η Ε.Ε.⁶

2. Σκοπός της εργασίας

Η παρούσα εργασία αποσκοπεί στο να αναδείξει κατά πόσο η υπάρχουσα νομοθεσία και οι πολιτικές της Ε.Ε. διαμορφώνουν ουσιαστικά και αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της εθνικής πολιτικής απασχόλησης και να ερευνήσει εάν υπάρχει θεμελιακό περιθώριο αρμοδιοτήτων των κρατών μελών όσον αφορά στην εθνική πολιτική απασχόλησης. Για τον λόγο αυτόν, θα επιχειρηθεί η επισκόπηση των αρμοδιοτήτων της Ε.Ε. και των κρατών μελών, θα προσεγγιστεί το θέμα του “εξευρωπαϊσμού” των εθνικών πολιτικών με έμφαση στην πολιτική της απασχόλησης και θα τονιστεί η σημασία της ευρωπαϊκής στρατηγικής προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, υπό το πρίσμα της σύγκλισης των εθνικών πολιτικών απασχόλησης. Η εργασία αποσκοπεί στο να διαπιστώσει εάν υφίσταται ουσιαστική δυνατότητα άσκησης εθνικής πολιτικής απασχόλησης εκτός των ορίων που τίθενται από την Ε.Ε. ή εάν η πολιτική απασχόλησης επιβάλλεται από την Ε.Ε. και να συνεισφέρει στον διάλογο όσον αφορά τις τάσεις και τις προοπτικές που διαμορφώνονται.

4 Γενική Γραμματεία Έρευνας και Καινοτομίας - Θέματα Συμβουλίου Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο: <http://www.gsrt.gr/central.aspx?sId=12514901125716461514940> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021). Τομείς δράσης της ΕΕ. Στο: https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/what-european-commission-does/law/areas-eu-action_el (προσπελάστηκε στις 10/1/2021).

5 Απασχόληση και κοινωνικές υποθέσεις. Στο: https://europa.eu/european-union/topics/employment-social-affairs_el (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

6 Λαδί, Σ. (2007), Εξευρωπαϊσμός και Αλλαγές Δημόσιων Πολιτικών: Η Περίπτωση της Ελληνικής Περιβαλλοντικής Πολιτικής. Στο: Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τόμ.29, σ.σ.40-60.

3. Αποσαφήνιση εννοιών

3.1. Η οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών

3.1.1. Οι αρχές καθορισμού των τομέων και του τρόπου δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Οι Συνθήκες της Ε.Ε. καθορίζουν τους τομείς στους οποίους μπορούν να νομοθετούν η Ε.Ε. ή τα κράτη μέλη ή και τα δύο μέρη, καθώς η Ε.Ε. έχει αρμοδιότητες μόνο κατόπιν εξουσιοδότησης των κρατών μελών. Προκειμένου να καθοριστεί ο τρόπος και οι τομείς των αρμοδιοτήτων που αναλαμβάνει έκαστο μέρος υφίστανται τρεις αρχές και πιο συγκεκριμένα: η δοτή αρμοδιότητα, η αναλογικότητα και η επικουρικότητα. Σύμφωνα με τη δοτή αρμοδιότητα, η Ε.Ε. έχει μόνο την εξουσία εκείνη που της παρέχουν οι Συνθήκες που έχουν κυρωθεί από τα κράτη μέλη, με την αναλογικότητα η Ε.Ε. δε δύναται να υπερβεί τα όρια εκείνα που είναι αναγκαία προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι των Συνθηκών και με την επικουρικότητα η Ε.Ε. αναλαμβάνει δράση μόνο αν αυτή είναι αποτελεσματικότερη από των κρατών μελών⁷.

3.1.2. Οι τομείς αρμοδιότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών

Σύμφωνα με το αρ.3 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ε.Ε. (ΣΛΕΕ), η Ε.Ε. έχει αποκλειστική αρμοδιότητα στους κάτωθι τομείς: τελωνειακή ένωση, κανόνες ανταγωνισμού για την ενιαία αγορά, νομισματική πολιτική χωρών ευρωζώνης, κοινή εμπορική πολιτική και διεθνείς συμφωνίες (με ορισμένους όρους) και διατήρηση βιολογικών της θάλασσας σύμφωνα με την κοινή αλιευτική πολιτική. Περαιτέρω, σύμφωνα με το αρ.4 της ΣΛΕΕ η Ε.Ε. και τα κράτη μέλη έχουν συντρέχουσες αρμοδιότητες (δηλαδή τα κράτη μέλη έχουν αρμοδιότητα στις περιπτώσεις που η Ε.Ε. δεν ασκεί ή δεν έχει αποφασίσει να ασκήσει την αρμοδιότητά της) σε: ενιαία αγορά, απασχόληση και κοινωνικές υποθέσεις, οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή, γεωργία, αλιεία, περιβάλλον, προστασία καταναλωτών, μεταφορές, διευρωπαϊκά δίκτυα, ενέργεια, ασφάλεια και δικαιοσύνη, δημόσια υγεία, έρευνα και διάστημα και αναπτυξιακή συνεργασία και ανθρωπιστική βοήθεια. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με το αρ.6 της ΣΛΕΕ η Ε.Ε. έχει υποστηρικτικές δραστηριότητες, δηλαδή δύναται μόνο να συμπληρώνει και να συντονίζει τη δράση των κρατών μελών (δεν έχει εξουσία να νομοθετεί και να παρεμβαίνει στα κράτη μέλη) σε: δημόσια υγεία, βιομηχανία,

7 Τομείς δράσης της ΕΕ. Στο: https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/what-european-commission-does/law/areas-eu-action_el (προσπελάστηκε στις 10/1/2021).

πολιτισμό, τουρισμό, εκπαίδευση, κατάρτιση, νεολαία και αθλητισμό, πολιτική προστασία και διοικητική συνεργασία. Τέλος, η Ε.Ε. μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο ή ακόμα και να υπερβεί τα όρια που της παρέχουν οι Συνθήκες, ήτοι έχει ειδικές αρμοδιότητες, στους τομείς της κοινής εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας και του συντονισμού οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών και πολιτικών απασχόλησης της Ε.Ε.⁸

3.2. Η ευρωπαϊκή πολιτική απασχόλησης και ο ρόλος των εθνικών πολιτικών απασχόλησης

Η πολιτική της απασχόλησης αποτελεί μέρος της ευρύτερης οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής και πεδίο σύζευξης των εν λόγω πολιτικών, καθώς η εργασία έχει διττό ρόλο ως παραγωγικός συντελεστής και πηγή εισοδήματος⁹. Οι διαμορφωτές της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Απασχόληση (ΕΣΑ) αναφέρουν την πολιτική απασχόλησης ως: «...το σύνολο των μικρο-οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών που επιδρούν στην προσφορά και ζήτηση εργασίας, τη λειτουργία της αγοράς εργασίας και την οργάνωση της εργασίας στο εσωτερικό των επιχειρήσεων...» που περιλαμβάνει «...πολιτικές αγοράς εργασίας, εκπαιδευτική, φορολογική και συνταξιοδοτική πολιτική, πολιτική επιχειρηματικότητας και ΜΜΕ, πολιτική κοινωνικής πρόνοιας και κοινωνικής φροντίδας, πολιτική κατά των διακρίσεων και υπέρ της ισότητας ευκαιριών κλπ...»¹⁰. Η απασχόληση έχει σπουδαίο κοινωνικό και οικονομικό ρόλο και πολιτικές και οικονομικές προεκτάσεις στις σύγχρονες κοινωνίες. Σχετικά προς τούτο, η συζήτηση για τον ρόλο των πολιτικών απασχόλησης περιστρέφεται γύρω από τις παρεμβάσεις αντιμετώπισης της ανεργίας, διαχείρισης των επιπτώσεων στην απασχόληση από τις οικονομικές αναδιαρθρώσεις και αντιμετώπισης των δυσλειτουργιών από την εξέλιξη του οικονομικού κύκλου αναφορικά με την αποτελεσματική αξιοποίηση του συντελεστή της εργασίας¹¹. Δυο μεγάλες κατηγορίες πολιτικών απασχόλησης που αναφέρονται ευρέως είναι οι παθητικές και οι ενεργητικές. Η επικράτηση της κάθε κατηγορίας σε κάθε χώρα εξαρτάται από την εκάστοτε οικονομική σκέψη και πολιτική, τον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής, τη σχέση δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, τις στρατηγικές μείωσης φτώχειας, την αντίληψη

8 Κατανομή των αρμοδιοτήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM%3Aai0020> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021). Τομείς δράσης της ΕΕ. Στο: https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/what-european-commission-does/law/areas-eu-action_el (προσπελάστηκε στις 10/1/2021).

9 Καραμεσίνη, Μ. & Κουζής, Γ. (επιμ.) (2005), Πολιτική απασχόλησης. Πεδίο σύζευξης της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

10 Καραμεσίνη (2005): Στο Καραμεσίνη, Μ. (2017). Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση Αντιμέτωπη με την Οικονομική Κρίση. Κοινωνική Πολιτική, τόμ.2, σ.σ.7-26.

11 Δημουλάς, Κ. & Μιχαλοπούλου, Κ. (2008), Ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης. Η περίπτωση των ολοκληρωμένων παρεμβάσεων στους Νομούς Άρτας, Θεσπρωτίας, Πρεβέζης, Λαρίσης και Φθιώτιδας. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

στην οργάνωση της κοινωνίας, την ανάπτυξη τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών και τον βαθμό διεθνούς ανταγωνισμού¹². Οι παθητικές πολιτικές απασχόλησης αφορούν ένα προνοιακό σύστημα εισοδηματικής προστασίας των ανέργων, περιορισμένης κάλυψης και διάρκειας (καταβολή επιδομάτων/βοηθημάτων/παροχών), ενώ οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης ταξινομούνται σε: προγράμματα εγγυημένης απασχόλησης στον δημόσιο τομέα/προγράμματα κοινωφελούς εργασίας, προγράμματα για την υποστήριξη ένταξης νέων στην αγορά εργασίας, προγράμματα εγγυημένης απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα, ενίσχυση της επιχειρηματικότητας και προγράμματα κατάρτισης¹³.

Όσον αφορά τον όρο εθνική πολιτική απασχόλησης, αυτός αναφέρεται ως ένα όραμα που μετουσιώνεται σε ένα πρακτικό και ολοκληρωμένο σχέδιο αναφορικά με τους στόχους απασχόλησης που ορίζει η κάθε χώρα. Ο λόγος που κάθε χώρα έχει εθνική πολιτική συνίσταται στο ότι υπάρχει ένα ειδικότερο πλαίσιο για την κατάρτιση του σχεδίου πολιτικής και αφορά διαβουλεύσεις με τα ενδιαφερόμενα μέρη στην οικονομία (κυρίως εργοδοτικές και εργατικές ενώσεις), ενώ υφίστανται σημαντικές αλλαγές και διαφορετικές και περίπλοκες προκλήσεις στο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον, όπως: πίεση στην αγορά εργασίας από δημογραφικές τάσεις, μετακίνηση γεωργικού πληθυσμού σε αστικά περιβάλλοντα, οικονομική ανάπτυξη χωρίς αξιοπρεπείς θέσεις εργασίας, ύπαρξη μη νόμιμης απασχόλησης, ανισότητα μισθών, εργαζόμενοι κάτω από το όριο της φτώχειας, υποχώρηση ασφαλούς και πλήρους απασχόλησης, υψηλή ανεργία νέων και είσοδος περισσότερων γυναικών στην αγορά εργασίας με υποδεέστερους όρους εργασίας σε σχέση με τους άνδρες. Επιπρόσθετα, διαφορετικό ρόλο διαδραματίζουν τα συνδικάτα όσον αφορά τον καθορισμό των κατευθύνσεων της πολιτικής απασχόλησης και τις ικανότητες δραστηριοποίησής τους σε ένα ευρύτερο και περίπλοκο πλέον πλαίσιο. Συνεπώς, η εθνική πολιτική απασχόλησης δε συνιστά μόνο ένα πρόγραμμα δημιουργίας θέσεων εργασίας, αλλά λαμβάνει υπόψη της πολλούς οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες, διαφορετικούς τομείς διακυβέρνησης και διεθνή πρότυπα εργασίας¹⁴. Στη χώρα μας υφίσταται ετήσιο Εθνικό Πρόγραμμα Μεταρρυθμίσεων, όπου στο Πρόγραμμα του 2020 υπάρχει αναφορά και στην πολιτική της απασχόλησης με τις εξής στρατηγικές επιλογές: διαμόρφωση νέου κοινωνικού συμβολαίου κράτους, εργαζομένων και επιχειρήσεων, επίτευξη υψηλότερου διαθέσιμου εισοδήματος για όλους και διασφάλιση κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης¹⁵.

12 International Labour Office (2015), National employment policies: A guide for workers' organisations. Geneva: International Labour Office. Χλέτσος, Μ. (1997), Κριτική θεώρηση της νεοκλασικής αντίληψης για την πολιτική απασχόλησης. Στο Θέσεις, τόμ.59.

13 Γεώργιας, Κ. (2020), Πολιτικές απασχόλησης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Μέρος Δεύτερο: Η ελληνική διάσταση. Αθήνα: Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης.

14 International Labour Office (2015), National employment policies: A guide for workers' organisations. Geneva: International Labour Office.

15 Εθνικό Πρόγραμμα Μεταρρυθμίσεων 2020. Στο: <https://oe-e.gr/wp-content/uploads/2020/05/2020->

4. Ο εξευρωπαϊσμός των εθνικών πολιτικών

Ο “εξευρωπαϊσμός” αποτελεί πολυδιάστατη έννοια που αντικατοπτρίζει την αμοιβαία επίδραση του εθνικού και ευρωπαϊκού επιπέδου αναφορικά με τη δημιουργία πολιτικών, την επίδραση των ευρωπαϊκών πολιτικών στις εθνικές πολιτικές και τη διάχυση πολιτικών και ιδεών στα κράτη μέλη της Ε.Ε.. Ο εξευρωπαϊσμός των εθνικών πολιτικών είναι η επίδραση των ευρωπαϊκών πολιτικών στις εθνικές πολιτικές των κρατών μελών¹⁶ και υποδηλώνει μια αμφίδρομη και σύνθετη διαδικασία όπου οι εθνικές πολιτικές διαμορφώνονται από την ευρωπαϊκή ενοποίηση και έχουν ως αποτέλεσμα διαφοροποιημένα αποτελέσματα στα κράτη μέλη¹⁷. Πολλοί συγγραφείς χρησιμοποιούν τον όρο του εξευρωπαϊσμού προκειμένου να καταγράψουν και ερμηνεύσουν τον τρόπο με τον οποίο οι εθνικές συμπεριφορές, πρακτικές και πολιτικές επηρεάζονται από τη διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης. Και αυτό διότι πέρα από την προσαρμογή των εθνικών πολιτικών στη νομοθεσία με εφαρμογή κανονισμών και Οδηγιών της Ε.Ε. από το κράτος μέλος (κοινοτική μέθοδος) ή άλλες συμβατικές δεσμεύσεις, η προσαρμογή στα ευρωπαϊκά δεδομένα προκύπτει και από άλλες “χαλαρές” διαδικασίες, όπως η μέθοδος του ανοικτού συντονισμού (ΑΜΣ), με πολιτική και όχι νομική δέσμευση του κράτους να προσαρμόσει πολιτικές και πρακτικές που συμφωνούνται σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Οι τομείς που συναντάται ο εξευρωπαϊσμός είναι αρκετοί, όπως: εξωτερική πολιτική, πολεοδομία, ανώτατη εκπαίδευση, περιφερειακή, ερευνητική, δημοσιονομική και περιβαλλοντική πολιτική, πολιτική μετανάστευσης και ασύλου, δημόσια διοίκηση κ.ά.. Ουσιαστικά, ο εξευρωπαϊσμός είναι κάτι ευρύτερο από τη συμμόρφωση πολιτικών και πρακτικών ενός κράτους μέλους στις ευρωπαϊκές πολιτικές και αφορά τη συνολικότερη συμπεριφορά του πολιτικού συστήματος, η οποία όμως δεν αποτελεί νομική ή πολιτική δέσμευση των κρατών μελών σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η συμπεριφορά αυτή εκδηλώνεται και από την προσαρμογή λοιπών παραγόντων της δημόσιας ζωής μιας χώρας στα ισχύοντα στον πυρήνα της Ε.Ε. και αφορά ειδικότερα κράτη μέλη της περιφέρειας. Ο εξευρωπαϊσμός των εθνικών πολιτικών μπορεί να ταξινομηθεί στον “άμεσο”/“αναγκαστικό” που περιέχει το στοιχείο της δεσμευτικότητας και στον “έμμεσο”/“εθελοντικό” που προκύπτει χωρίς καμία δέσμευση, είναι περισσότερο διάχυτος και μπορεί να συναντηθεί ακόμα και σε χώρες που γειτνιάζουν με την Ε.Ε.¹⁸

Αξίζει να σημειωθεί ότι στις θέσεις των πολιτικών κομμάτων

[european-semester-national-reform-programme-greece_el.pdf](#) (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

16 Serrano, M. (2014), Between Flexibility and Security. The rise of non-standard employment in selected asean countries. Jakarta: ASEAN Services Employees Trade Unions Council.

17 Schmidt & Radaelli (2004), Schmidt (2006). Στο: Παπάζογλου, Μ. (2010), Εξευρωπαϊσμός και δημοκρατικά ελλείμματα. Η έννοια της “κρίσης νομιμοποίησης”. Αθήνα:Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής & Εξωτερικής Πολιτικής.

18 Μαραβέγιας Ν. (2011), Εξευρωπαϊσμός στο Μεσογειακό Νότο, Αθήνα:Νομική Βιβλιοθήκη/ΕΠΕΕΣ.

υποδηλώνεται ότι ο εξευρωπαϊσμός έχει θετικό περιεχόμενο, ωστόσο δεν έχει αποκλειστικά θετικό πρόσημο, καθώς εκτός από τον εκσυγχρονισμό μπορεί να προκύψουν “κρίσεις νομιμοποίησης”. Πιο συγκεκριμένα, ο συντονισμός περιφερειακών πολιτικών στην Ευρώπη με δημοκρατικούς όρους συμμετοχής και ελέγχου σε θεσμούς και διαδικασίες λήψης αποφάσεων δεν αποκλείει φαινόμενα “σιωπηλής” πολιτικής συναίνεσης κατά τη σύζευξη εθνικών και ενωσιακών πολιτικών¹⁹. Η σύζευξη αυτή ωστόσο μπορεί να καθίσταται δυσχερής, εξαιτίας αντίθεσης εθνικών και ενωσιακών θεσμικών στοιχείων, να οδηγεί σε δημοκρατικά ελλείμματα και να μην εκπληρώνει τους σκοπούς του εκσυγχρονισμού. Συνεπώς, καθήκον των κυβερνήσεων των κρατών μελών είναι η πολιτική και κοινωνική διασφάλιση της νομιμοποίησης της διαδικασίας του εξευρωπαϊσμού²⁰. Σε κάθε περίπτωση, υπάρχουν μηχανισμοί σε ευρωπαϊκό επίπεδο που καθιστούν εφικτή τη σταδιακή μεταφορά της αρμοδιότητας της λήψης αποφάσεων από το εθνικό στο ευρωπαϊκό επίπεδο, που έχουν καταγραφεί από τον Knill σε: θεσμική συμμόρφωση, αλλαγή εθνικών δομών ευκαιριών και πλαισίωση εθνικών πιστεύω και προσδοκιών. Οι μηχανισμοί αυτοί έχουν διαφορετικό βαθμό “σκληρότητας”, όπως η θεσμική συμμόρφωση που είναι ο πιο “σκληρός μηχανισμός” και αφορά κανονισμούς και οδηγίες της Ε.Ε. που πρέπει να εισαχθούν σε εθνικό επίπεδο με περιορισμένη ευχέρεια των κρατών μελών ως προς τον τρόπο εφαρμογής των πολιτικών. Ακολούθως, η αλλαγή των εθνικών δομών ευκαιριών φέρνει θεσμικές αλλαγές εξαιτίας της αλλαγής κατανομής ισχύος μεταξύ των εθνικών φορέων (π.χ. συμμετοχή Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων) και η πλαισίωση των εθνικών πιστεύω και προσδοκιών είναι μηχανισμός που προετοιμάζει το έδαφος για θεσμικές αλλαγές από τους εθνικούς φορείς (όπως συνέδρια και βέλτιστες πρακτικές)²¹. Παρόλα αυτά, ο εξευρωπαϊσμός είναι αμφίδρομη διαδικασία με μια “bottom-up” διάσταση, δηλαδή ανάδυση και διαμόρφωση θεσμών και πολιτικών στο επίπεδο της Ε.Ε. με νομοθετικά, χρηματοδοτικά, πολιτικά, γνωσιακά και θεσμικά εργαλεία και μια “top-down” διάσταση, ήτοι επίδραση ευρωπαϊκών θεσμών και πολιτικών στο εθνικό επίπεδο, όπου σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν μεταβλητές σε κάθε χώρα όπως πολιτική κληρονομιά και δομή, ομάδες συμφερόντων και θεσμική ικανότητα για πραγματοποίηση αλλαγών. Σε κάθε περίπτωση, ο εξευρωπαϊσμός υποδηλώνει την ισχυρή επίδραση και τις πιέσεις των ευρωπαϊκών θεσμών και πολιτικών σε εθνικό επίπεδο, καθώς η ιδιότητα ενός κράτους μέλους στην Ε.Ε. συνεπάγεται απαιτήσεις που πρέπει να εκπληρωθούν²².

19 Παπάζογλου, Μ. (2009), Οι προκλήσεις του εξευρωπαϊσμού και της διαβούλευσης για το ελληνικό πολιτικό σύστημα. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

20 Παπάζογλου, Μ. (2010), Εξευρωπαϊσμός και δημοκρατικά ελλείμματα. Η έννοια της “κρίσης νομιμοποίησης”. Αθήνα: Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής & Εξωτερικής Πολιτικής.

21 Λαδής, Σ. (2007), Εξευρωπαϊσμός και Αλλαγές Δημόσιων Πολιτικών: Η Περίπτωση της Ελληνικής Περιβαλλοντικής Πολιτικής. Στο: Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τόμ. 29, σ.σ.40-60.

22 Φερόνας, Α. (2014), Ο Εξευρωπαϊσμός της Κοινωνικής Πολιτικής στην Ελλάδα: Από την εθελοντική

5. Η ισχυρή επιρροή της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης στις εθνικές πολιτικές απασχόλησης

Ορισμένοι ευρωπαϊκοί θεσμοί και διαδικασίες επιδρούν καταλυτικά στο εσωτερικό των κρατών μελών σε κάθε έκφανση πολιτικής, όπως η ενιαία ευρωπαϊκή αγορά, η Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) και η διαδικασία διεύθυνσης της Ε.Ε., έχοντας διαμορφώσει ένα υπερεθνικό πολυσύνθετο πολιτικό σύστημα που παράγει και αποφασίζει πολιτικές και οικοδομεί μια κοινή ευρωπαϊκή ατζέντα σε πολλούς τομείς πολιτικής. Επίσης, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση που σταδιακά συντελείται συνεπάγεται ότι τα κράτη μέλη εκχωρούν αρμοδιότητες σε υπερεθνικούς θεσμούς²³. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η εθνική εισοδηματική πολιτική έχει εκμηδενιστεί, η συναλλαγματική πολιτική έχει αποκρατικοποιηθεί, η νομισματική πολιτική έχει εκχωρηθεί στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), η δημοσιονομική πολιτική έχει περιοριστεί σημαντικά από το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) και συνεπώς η εθνική πολιτική απασχόλησης δε μπορεί να διαφοροποιείται σημαντικά από τα ισχύοντα σε κοινοτικό επίπεδο²⁴.

Η ευθύνη για την απασχόληση και την κοινωνική πολιτική ανήκει στις εθνικές κυβερνήσεις, ωστόσο δεσμευτικές νομικές πράξεις, χρηματοδοτικά μέσα και συντονισμός και πρωτοβουλίες πολιτικών πιέζουν τα κράτη μέλη προς την υιοθέτηση κοινών πολιτικών απασχόλησης. Πιο συγκεκριμένα, οδηγίες, κανονισμοί και αποφάσεις είναι δεσμευτικές προκειμένου να διασφαλιστούν ελάχιστα πρότυπα σε όλα τα κράτη μέλη της Ε.Ε. (όπως σε υγεία και ασφάλεια στην εργασία, κοινωνικό διάλογο, συνεργασία δημόσιων υπηρεσιών απασχόλησης, ελεύθερη κυκλοφορία και απόσπαση εργαζομένων). Επίσης, μη δεσμευτικοί κανόνες δικαίου συμβάλλουν στην ενίσχυση του συντονισμού των πολιτικών των κρατών μελών, με κυριότερες τις πρωτοβουλίες και συστάσεις του Συμβουλίου όπως: σύσταση για θέσπιση ευρωπαϊκής εγγύησης για τη νεολαία, ευρωπαϊκή συμμαχία για θέσεις μαθητείας, σύσταση για ποιοτικό πλαίσιο για περιόδους πρακτικής άσκησης, σύσταση για ένταξη μακροχρόνια ανέργων στην αγορά εργασίας, Ευρωπαϊκό Σώμα Αλληλεγγύης για νέους, Θεματολόγιο δεξιοτήτων για την Ευρώπη, κοινή διακήρυξη του 2017 για την κοινωνική πολιτική και πολιτική απασχόλησης και ευρωπαϊκό μέσο προσωρινής στήριξης για τον μετριασμό των κινδύνων ανεργίας σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης.

αναδόμηση στην επιβαλλόμενη αποδόμηση. Στο: Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής (επιμ.) (2014), Κοινωνική Πολιτική την Εποχή της Κρίσης: Στο Σταυροδρόμι των Επιλογών, Εισηγήσεις 5^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου ΕΕΚΠ, (Αθήνα, 8-10 Μαΐου).

23 Φερόνας, Α. (2007), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης στην ελληνική πολιτική απασχόλησης: Μια περίπτωση «γνωσιακού» Εξευρωπαϊσμού. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, Τόμ.2(2), σ.σ.109-127.

24 Ασημακόπουλος, Β. (2010), Εργασιακές σχέσεις στα χρόνια της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο: *Τετράδια πολιτικού διαλόγου έρευνας και κριτικής*, τόμ.57-58(4), σ.σ.43-60· Φερόνας, Α. (2007), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης στην ελληνική πολιτική απασχόλησης: Μια περίπτωση «γνωσιακού» Εξευρωπαϊσμού. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, Τόμ.2(2), σ.σ.109-127.

Τέλος, χρηματοδοτικά μέσα και προγράμματα της Ε.Ε. καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τις πολιτικές απασχόλησης, όπως το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, το Πρόγραμμα της Ε.Ε. για την απασχόληση και την κοινωνική καινοτομία, το Ευρωπαϊκό Ταμείο Προσαρμογής στην Παγκοσμιοποίηση και η Πρωτοβουλία Επενδύσεων για την Αντιμετώπιση του Κορονοϊού²⁵.

Από τα ανωτέρω καθίσταται πασιφανές ότι το ενωσιακό δίκαιο είναι σημαντικό και η πολιτική της απασχόλησης σε κοινοτικό επίπεδο έχει νομική βάση (αρ.3, παρ.3 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και αρ.8-10, 145-150, 156-159 και 162-164 της ΣΛΑΕ), ενώ η στρατηγική “Ευρώπη 2020”, η ΕΣΑ, η διαδικασία παρακολούθησης και τα συνδεδεμένα χρηματοδοτικά μέσα συμβάλλουν στον συντονισμό των εθνικών πολιτικών. Επίσης, από την περιοδολόγηση θεσμών και πολιτικών από τη δεκαετία του 1950 καταδεικνύεται η αυξανόμενη σημασία των κοινοτικών παρεμβάσεων, όπως είναι η ενίσχυση αναπροσαρμογής (δεκαετία 1950), το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (για αντιμετώπιση ανεργίας - δεκαετία 1960), τα προγράμματα δράσης για την απασχόληση και συστήματα παρατήρησης και τεκμηρίωσης (δεκαετίες 1980 και 1990), η Λευκή Βίβλος για την Ανάπτυξη, την Ανταγωνιστικότητα και την Απασχόληση (1993), η δημιουργία μόνιμης Επιτροπής Απασχόλησης, ΕΣΑ και ΑΜΣ, η στρατηγική της Λισσαβόνας (2000), η ενσωμάτωση κατευθυντήριων γραμμών για την απασχόληση στους γενικούς προσανατολισμούς των οικονομικών πολιτικών από το 2005, η στρατηγική “Ευρώπη 2020” και το Ευρωπαϊκό Εξάμηνο (2010) και η ευθυγράμμιση κατευθυντήριων γραμμών για την απασχόληση με αρχές του ευρωπαϊκού πυλώνα κοινωνικών δικαιωμάτων (2018)²⁶.

Ειδικότερα όσον αφορά τη διακυβέρνηση σε επίπεδο Ε.Ε. στην πολιτική της απασχόλησης, ορισμένοι θεσμοί και πρακτικές διαμορφώνουν σημαντικά το περιεχόμενο των εθνικών πολιτικών, παρόλο που δεν ανήκουν στην “κοινοτική” μέθοδο (δηλαδή κεντρικές κανονιστικές ρυθμίσεις που έχουν άμεση ισχύ και επιρροή), καθώς αφορούν κοινά αποδεκτούς στόχους μη δεσμευτικού χαρακτήρα, όπως η ΑΜΣ και η ΕΣΑ, που δημιουργούν ένα κοινό ευρωπαϊκό πλαίσιο δράσης και ανάλυσης²⁷. Η ΑΜΣ θεσπίστηκε το 2000 ως μια μορφή διαμόρφωσης διακυβερνητικής πολιτικής μη δεσμευτικού δικαίου που παρέχει ένα πλαίσιο συνεργασίας στις χώρες της Ε.Ε. ώστε οι εθνικές πολιτικές να κατευθυνθούν προς κοινούς στόχους. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Δικαστήριο δεν εμπλέκονται, η Επιτροπή έχει περιορισμένο ρόλο, αλλά υπάρχει άσκηση πίεσης από τα κράτη μέλη στη διαδικασία της αξιολόγησης. Οι βασικές

25 Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο - Πολιτική απασχόλησης. Στο: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/54/werkgelegenheidsbeleid> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

26 Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο - Πολιτική απασχόλησης. Στο: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/54/werkgelegenheidsbeleid> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

27 Φερόνας, Α. (2007), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης στην ελληνική πολιτική απασχόλησης: Μια περίπτωση «γνωσιακού» Εξευρωπαϊσμού. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, Τόμ. 2(2), σ.σ.109-127.

αρχές της είναι ο από κοινού προσδιορισμός στόχων, μέσω μέτρησης και συγκριτικής αξιολόγησης των επιδόσεων των χωρών και ανταλλαγής βέλτιστων πρακτικών²⁸. Επιπρόσθετα, η ΕΣΑ θεσπίστηκε το 1997 ως βασικός μηχανισμός συντονισμού των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών των κρατών μελών της Ε.Ε. στην κοινωνική πολιτική και την αγορά εργασίας, με τη συγκριτική αξιολόγηση, την παρακολούθηση και τη μάθηση να βρίσκονται στον πυρήνα της. Από το 2005 υπέστη αλλαγές και οι ευρωπαϊκές κατευθυντήριες γραμμές για την απασχόληση συγχωνεύθηκαν με τους γενικούς προσανατολισμούς των οικονομικών πολιτικών σε ένα σύνολο κατευθυντήριων γραμμών για την ανάπτυξη και την απασχόληση. Βασικά της στοιχεία είναι η κοινή έκθεση για την απασχόληση των χωρών της Ε.Ε. και οι αντιδράσεις τους όσον αφορά τις κατευθυντήριες γραμμές, η ετήσια έρευνα για την οικονομική ανάπτυξη και την προώθηση της δημιουργίας θέσεων απασχόλησης, οι ολοκληρωμένες κατευθυντήριες γραμμές σε θέματα απασχόλησης και κοινωνικά θέματα και οι συστάσεις ανά χώρα, που αφορούν προσαρμοσμένη καθοδήγηση για τον τρόπο αντιμετώπισης των προκλήσεων στην οικονομία, την κοινωνία και την απασχόληση²⁹. Η ΕΣΑ αποτελεί βασικό όχημα συνεργασίας της Ε.Ε. και των χωρών με στόχο την ανάπτυξη συντονισμένης στρατηγικής για την απασχόληση και την ανταπόκριση στις αλλαγές των αγορών εργασίας με την προώθηση εξειδικευμένου, καταρτισμένου και προσαρμόσιμου εργατικού δυναμικού, κάτι που αποτελεί στόχο της ΣΛΕΕ³⁰, αλλά και μέρος της αναπτυξιακής στρατηγικής “Ευρώπη 2020” και εφαρμόζεται μέσα από το θεσμό του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου. Πιο συγκεκριμένα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτείνει κατευθυντήριες γραμμές για την απασχόληση και οι κοινές προτεραιότητες και στόχοι συμφωνούνται από τα κράτη μέλη και εγκρίνονται από το Συμβούλιο της Ε.Ε.. Επίσης, μέρος του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου είναι η Κοινή Έκθεση για την Απασχόληση που βασίζεται στην εκτίμηση της κατάστασης της απασχόλησης στην Ευρώπη, στην υλοποίηση των κατευθυντήριων γραμμών για την απασχόληση και στην αξιολόγηση κοινωνικών δεικτών και αποτελεσμάτων βασικών δεικτών απασχόλησης. Επίσης, τα κράτη μέλη υποβάλλουν Εθνικά Προγράμματα Μεταρρυθμίσεων στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, που εξετάζει κατά πόσο συνάδουν με τη στρατηγική “Ευρώπη 2020” και στη συνέχεια δημοσιεύει εκθέσεις με ανάλυση της πολιτικής κάθε κράτους και διατύπωση συστάσεων και γνωμών³¹.

Επιπλέον θεσμοί και διαδικασίες σε επίπεδο Ε.Ε. συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός κοινού πλαισίου άσκησης πολιτικής απασχόλησης των κρατών

28 Γλωσσάριο Σύνοψης - Απασχόληση. Στο: <https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/employment.html> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

29 Γλωσσάριο Σύνοψης - Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση. Στο: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/european_employment_strategy.html (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

30 Γλωσσάριο Σύνοψης - Απασχόληση. Στο: <https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/employment.html> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

31 Ευρωπαϊκή Στρατηγική Απασχόλησης. Στο: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=101&langId=el> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

μελών, όπως: Επιτροπή Απασχόλησης, Πολυμερής Εποπτεία, Ενισχυμένες εγγυήσεις για τη νεολαία και λοιπές πολιτικές και δραστηριότητες σχετικά με τη μακροχρόνια ανεργία, Ευελισφάλεια, Ευρωπαϊκό Δίκτυο Δημόσιων Υπηρεσιών Απασχόλησης και Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Πολιτικής για την Απασχόληση³². Οι ανωτέρω μέθοδοι διακυβέρνησης είχαν για την Ελλάδα σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση των προτεραιοτήτων σχετικά με την αύξηση της απασχόλησης και τη μείωση της ανεργίας, όπως προκύπτει από την ανάπτυξη δράσεων ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης, προγραμμάτων απόκτησης εργασιακής εμπειρίας και ευελιξίας με ασφάλεια στην απασχόληση³³. Η σημαντικότερη επιρροή ωστόσο προκύπτει από την υποχρέωση προσαρμογής και υιοθέτησης των επιταγών και γενικότερων κατευθύνσεων της Ε.Ε.³⁴ Ειδικής μνείας χρήζει η ερμηνευτική δήλωση στο αρ.28 του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο οι Κανόνες του διεθνούς δικαίου και οι διεθνείς οργανισμοί αποτελούν θεμέλιο για τη συμμετοχή της Χώρας στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθώς και η παρ. 1 του αρ.28, στην οποία ορίζεται ότι: «Οι γενικά παραδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου»³⁵. Παράλληλα, συχνά αναφέρεται η έννοια της “υπεροχής” του κοινοτικού έναντι του εθνικού δικαίου και η υπεροχή του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου έναντι του εθνικού Συντάγματος³⁶.

6. Οι προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση διαμορφώνουν το ευρύτερο πλαίσιο άσκησης των εθνικών πολιτικών απασχόλησης

Στο υψηλότερο επίπεδο της προσοχής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής βρίσκεται η δημοσιονομική και μακροοικονομική πολιτική, η οποία καθορίζει ουσιαστικά τις λοιπές πολιτικές. Ιδιαίτερα η συμμετοχή μιας χώρας στην ΟΝΕ είναι ισχυρό εξωγενές κίνητρο ώστε να αναληφθούν σημαντικές οικονομικές μεταρρυθμίσεις για τη βελτίωση της δημοσιονομικής κατάστασης³⁷. Κορυφαίο παράδειγμα

32 Employment Committee. Στο: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=115&langId=en> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

33 Φερόνας, Α. (2007), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης στην ελληνική πολιτική απασχόλησης: Μια περίπτωση «γνωσιακού» Εξευρωπαϊσμού. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, Τόμ.2(2), σ.σ.109-127.

34 Νάσιος, Γ. (2020), Η σύγκλιση των εργασιακών σχέσεων δημόσιου και ιδιωτικού τομέα: Η περίπτωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης στο δημόσιο τομέα (Διδακτορική Διατριβή). <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/48265> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

35 Βουλή των Ελλήνων - Σύνταγμα. Στο: <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-28/> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

36 Παπαδοπούλου, Λ. (2009), Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το Ζήτημα της ‘Υπεροχής’. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκουλα.

37 Παπάζογλου, Μ. (2010), Εξευρωπαϊσμός και δημοκρατικά ελλείμματα. Η έννοια της “κρίσης

προσήλωσης στη δημοσιονομική πολιτική είναι το ΣΣΑ που θεσπίζει κανόνες με στόχο την πρόληψη των αρνητικών συνεπειών των δημοσιονομικών πολιτικών ή τη διόρθωση των υψηλών δημοσιονομικών επιβαρύνσεων ή επιπέδων δημόσιου χρέους³⁸. Σκοπός του ΣΣΑ είναι η ενίσχυση της δημοσιονομικής πειθαρχίας και η διασφάλιση σταθερότητας στα κράτη μέλη, καθώς μια δημοσιονομική κρίση σε ένα κράτος δύναται να προκαλέσει προβλήματα στα λοιπά κράτη³⁹. Γενικότερα όμως, η ευρωπαϊκή ενοποίηση επηρεάζει σημαντικά τον τρόπο άσκησης των εθνικών πολιτικών, τα θέματα που προτεραιοποιούνται, τα εργαλεία που επιλέγονται και τις κατευθύνσεις που ακολουθούνται. Η προσήλωση κατά την ευρωπαϊκή ενοποίηση είναι η δημοσιονομική ισορροπία και η πειθαρχία και προς αυτή την κατεύθυνση τα βασικότερα εργαλεία είναι η κοινοτική νομοθεσία και οι κοινοτικές χρηματοδοτήσεις. Ως αποτέλεσμα έχουν αυξηθεί τα υπερεθνικά όργανα που σταδιακά δημιουργούνται, αν ανατρέξει κανείς στη Συνθήκη της Ρώμης για την ίδρυση της ΕΟΚ, την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, τη Στρατηγική της Λισσαβόνας, τη Συνθήκη της Νίκαιας, τη Συνθήκη της Λισσαβόνας, τη Συνθήκη για Σταθερότητα, Συντονισμό και Διακυβέρνηση στην Ο.Ν.Ε, το Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο, τον Κανονισμό “Two-Pack”, το Ευρωπαϊκό Εξάμηνο, ως και τη δημιουργία θεσμών όπως η ΕΚΤ, ευρωπαϊκών εποπτικών αρχών και διαρθρωτικών ταμείων και χρηματοδοτικών προγραμμάτων και εργαλείων, όπως το Εταιρικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης. Η Ε.Ε. μετεξελίχθηκε συνεπώς από διακρατικό σε υπερεθνικό οργανισμό, του οποίου τα μέλη έχουν ισχυρές δεσμεύσεις πρωτίστως στο πεδίο της δημοσιονομικής πολιτικής, που καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τις λοιπές πολιτικές. Ειδικότερα δε, επηρεάζεται η πολιτική της απασχόλησης, καθώς αποτελεί πεδίο σύζευξης της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής και η δημοσιονομική πολιτική είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με βασικές παραμέτρους των εργασιακών σχέσεων, όπως μισθολογικό και μη μισθολογικό κόστος, δίκαιο της απασχόλησης και εργασιακό πρότυπο⁴⁰.

Επιπρόσθετα, το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο, που είναι κατά βάση ένα πολιτικό όραμα για την πρόοδο και ανάπτυξη της κοινωνίας, καθορίζει τις

νομιμοποίησης”. Αθήνα: Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής & Εξωτερικής Πολιτικής.

38 Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Στο: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/stability-and-growth-pact_el (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

39 Ειδική Έκθεση (Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο). Στο: <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/preventive-arms-european-semester-18-2018/el/> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

40 ΙΝ.Ε. Γ.Σ.Ε.Ε. (2015), Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια έκθεση 2015. Αθήνα: ΙΝ.Ε. Γ.Σ.Ε.Ε.· Καζάκος, Π. (2017), Ο «εξευρωπαϊσμός» της δημόσιας πολιτικής: Η εθνική περιβαλλοντική πολιτική ανάμεσα σε εσωτερικούς παράγοντες και υπερεθνικές δεσμεύσεις. Στο: *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τόμ.13, σ.σ.83-122· Καραμεσίνη, Μ. & Κουζής, Γ. (επιμ.) (2005), Πολιτική απασχόλησης. Πεδίο σύζευξης της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.· Νάσιος, Γ. (2020), Η σύγκλιση των εργασιακών σχέσεων δημόσιου και ιδιωτικού τομέα: Η περίπτωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης στο δημόσιο τομέα (Διδακτορική Διατριβή). <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/48265> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

Παραπομπή: Νάσιος, Γ. (2021), Οι εθνικές πολιτικές απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Ειδική αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή “επιβολή” στα κράτη μέλη της;, *Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστημές*, τχ. 14/2020, σ.σ. 31-50. Στο: <http://politika.inpatra.gr>

εθνικές πολιτικές απασχόλησης προς την κατεύθυνση της βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης και του υψηλού βιοτικού επιπέδου και συνθηκών εργασίας⁴¹. Ομοίως, ο ευρωπαϊκός πυλώνας κοινωνικών δικαιωμάτων προτάσσει αξίες όπως ίσες ευκαιρίες και πρόσβαση στην αγορά εργασίας, δίκαιοι όροι εργασίας και κοινωνική προστασία και ένταξη που επηρεάζουν τις εθνικές πολιτικές απασχόλησης⁴². Σε κάθε περίπτωση, η Ε.Ε. προωθεί πρώτιστα τη σταθερότητα του κοινού νομίσματος, την αύξηση της ανταγωνιστικότητας και την τήρηση δημοσιονομικών στόχων και αυτό συνεπάγεται την εφαρμογή πολιτικών απασχόλησης, όπως η ενίσχυση της ευελιξίας στις εργασιακές σχέσεις⁴³. Επίσης, κρίνονται απαραίτητες οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις σε επίπεδο Ε.Ε. και κρατών μελών ούτως ώστε να επέλθει οικονομική ανάπτυξη, αύξηση παραγωγικότητας της εργασίας και καλύτερη αξιοποίηση εργατικού δυναμικού στο νέο περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από επιτάχυνση της παγκοσμιοποίησης, γήρανση πληθυσμού, τεχνολογικές αλλαγές και οικονομική κρίση⁴⁴.

Ειδικότερα την περίοδο της οικονομικής κρίσης, υπάρχει συνεργασία Ε.Ε. και διεθνών οργανισμών, με εμπλοκή τους σε προγράμματα οικονομικής στήριξης και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Οι δεσμεύσεις που ανέλαβε η Ελλάδα έναντι της Ε.Ε. την περίοδο των Μνημονίων αποτελούν σαφέστατα “ακραία” μορφή εξευρωπαϊσμού, ωστόσο δεσμεύσεις υπήρχαν και προς άλλους ευρωπαϊκούς και διεθνείς φορείς, όπως ΔΝΤ, ΕΚΤ, Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας και Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας (σχετ. Ν.3845/2010, 4046/2012 και 4336/2015). Η οικονομική κρίση δεν αφορά μόνο την Ελλάδα, καθώς η ευρωπαϊκή κοινωνία επηρεάστηκε σημαντικά από την οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 και συνεπώς προσαρμόστηκε η ευρωπαϊκή πολιτική για τις κοινωνικές υποθέσεις και την απασχόληση για την αντιμετώπιση των συνεπειών της κρίσης⁴⁵. Επίσης, την περίοδο της οικονομικής κρίσης διαφαίνεται η ανάδυση νέων οργανισμών, όπως η ΕΚΤ και το ΔΝΤ, να επιβάλλουν παράλληλα με τους θεσμούς της Ε.Ε. πλαίσια πολιτικής που ακολουθούν οι εθνικές κυβερνήσεις. Σε κάθε περίπτωση, κοινό σημείο των πολιτικών είναι η προώθηση της δημοσιονομικής λιτότητας και προσαρμογής ενόψει της κρίσης χρέους, μέσα από

41 International Labour Office (2015), National employment policies: A guide for workers' organisations. Geneva:International Labour Office· Σωτηριάδου, Κ., Σαράφης, Π. & Μαλλιαρού, Μ. (2010), Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο, η στρατηγική της Λισσαβώνας και το ενεργητικό και δυναμικό κράτος πρόνοιας: πλαίσιο, εξελίξεις και προοπτικές. Στο: Interscientific Health Care, τόμ.2(3), σ.σ.105-114.

42 Απασχόληση και κοινωνικές υποθέσεις. Στο: https://europa.eu/european-union/topics/employment-social-affairs_el (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

43 IN.E. Γ.Σ.Ε.Ε. (2012), Οι εργασιακές σχέσεις στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, Ετήσια Έκθεση 2012. Αθήνα: IN.E. Γ.Σ.Ε.Ε.

44 Structural reforms in Europe. Στο: https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2006/html/sp060522_1_en.html (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

45 Απασχόληση και κοινωνική πολιτική. Στο: https://eur-lex.europa.eu/summary/chapter/employment_and_social_policy.html?root_default=SUM_1_CODED%3D17&locale=el (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

την εσωτερική υποτίμηση και την αποδόμηση των εργασιακών σχέσεων⁴⁶. Στην περίπτωση της χώρας μας κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, οι θεσμοί της Ε.Ε. και το ΔΝΤ συνέστησαν ως βασικά εργαλεία της εθνικής πολιτικής απασχόλησης την ενίσχυση της ευελιξίας στην αγορά εργασίας, τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης και την καταπολέμηση της αδήλωτης απασχόλησης⁴⁷.

7. Συμπεράσματα

Η δημιουργία της Ε.Ε. είχε ως αποτέλεσμα τη θέσπιση ορισμένων αρμοδιοτήτων που μπορεί να αναλάβει είτε η Ένωση είτε τα κράτη μέλη της. Σύμφωνα με τα οριζόμενα στην παρ.2 του αρ.5 της Ενοποιημένης Απόδοσης της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση: «...με την αρχή της δοτής αρμοδιότητας, η Ένωση ενεργεί μόνον εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που της απονέμουν τα κράτη μέλη με τις Συνθήκες για την επίτευξη των στόχων που οι Συνθήκες αυτές ορίζουν. Κάθε αρμοδιότητα η οποία δεν απονέμεται στην Ένωση με τις Συνθήκες ανήκει στα κράτη μέλη...»⁴⁸. Η πολιτική της απασχόλησης εντάσσεται στις ειδικές αρμοδιότητες της Ε.Ε., ωστόσο από την ανάγνωση του θεσμικού πλαισίου και των διαδικασιών που ισχύουν στο κοινοτικό επίπεδο διαφαίνεται ότι η Ε.Ε. σταδιακά αυξάνει τη δυνατότητα ελέγχου και παρέμβασής της στις εθνικές πολιτικές που αφορούν τομείς της οικονομίας και της κοινωνίας. Η δυνατότητα αυτή ισχύει και στην πολιτική απασχόλησης, καθώς η Ε.Ε. διαδραματίζει σημαντικότατο ρόλο και ουσιαστικά κατευθύνει τις επιλογές των κρατών μελών, με τα τελευταία να έχουν περιορισμένες δυνατότητες αυτόνομης άσκησης πολιτικής, καθώς το πλαίσιο της πολιτικής απασχόλησης, αλλά και το ευρύτερο οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο, ορίζεται από την Ε.Ε.. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι έχουν εκλείψει οι εθνικές πολιτικές απασχόλησης στην Ε.Ε., καθώς υπάρχουν τα περιθώρια για άσκηση εσωτερικής/εθνικής πολιτικής από τα κράτη μέλη. Τα περιθώρια αυτά καθορίζονται σε σημαντικό βαθμό και από τη βούληση και επιδίωξη της εκάστοτε ηγεσίας των κρατών μελών για τον αυτόνομο σχεδιασμό και εφαρμογή δράσεων σχετικών με την απασχόληση, σύμφωνα με τις ειδικότερες συνθήκες και προκλήσεις που αντιμετωπίζουν.

Ωστόσο, στους ευρωπαϊκούς θεσμούς και στα θεσμικά όργανα αποφασίζονται κυρίως ζητήματα που αφορούν την απασχόληση και καθορίζουν εν πολλοίς το πλαίσιο των εθνικών πολιτικών. Τόσο οι “σκληροί” όσο και οι “ήπιοι” κανόνες και μηχανισμοί που έχουν θεσπιστεί στο επίπεδο της Ε.Ε. δημιουργούν πιέσεις ώστε οι εθνικές πολιτικές, και ειδικότερα οι πολιτικές

46 IN.E. Γ.Σ.Ε.Ε. (2015), Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια έκθεση 2015. Αθήνα:IN.E. Γ.Σ.Ε.Ε..

47 Γεώργιος, Κ. (2020), Πολιτικές απασχόλησης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Μέρος Δεύτερο: Η ελληνική διάσταση. Αθήνα:Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης.

48 Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A12016M005> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

απασχόλησης, να συγκλίνουν προς ένα κοινό πρότυπο που τίθεται σε ευρωπαϊκό και όχι εθνικό επίπεδο. Δεν είναι συνεπώς υπερβολή η άποψη ότι οι εθνικές πολιτικές απασχόλησης ουσιαστικά επιβάλλονται από την καθεστηκυία τάξη, όπως έχει πλέον διαμορφωθεί σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Σε κάθε περίπτωση, δε θα πρέπει να παραβλέπεται ότι είναι οι προτεραιότητες της Ε.Ε. και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση που διαμορφώνουν τις ειδικότερες πολιτικές σε επίπεδο κρατών μελών. Οι οριζόντιοι μηχανισμοί διακυβέρνησης και η κάθετη επιβολή πρακτικών και κανονιστικών ρυθμίσεων, που συνδυαστικά ασκούν σημαντική επίδραση στις εθνικές πολιτικές απασχόλησης, έχουν πλέον διαμορφώσει προτεραιότητες που έχουν γίνει αποδεκτές από τα κράτη μέλη και έχουν οδηγήσει στη σύγκλιση των πολιτικών απασχόλησής τους.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ασημακόπουλος, Β. (2010), Εργασιακές σχέσεις στα χρόνια της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο: *Τετράδια πολιτικού διαλόγου έρευνας και κριτικής*, τόμ.57-58(4), σ.σ.43-60.
- Γεώργμας, Κ. (2020), Πολιτικές απασχόλησης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Μέρος Δεύτερο: Η ελληνική διάσταση. Αθήνα:Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης.
- Δημουλάς, Κ. & Μιχαλοπούλου, Κ. (2008), Ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης. Η περίπτωση των ολοκληρωμένων παρεμβάσεων στους Νομούς Άρτας, Θεσπρωτίας, Πρεβέζης, Λαρίσης και Φθιώτιδας. Αθήνα:Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- ΙΝ.Ε. Γ.Σ.Ε.Ε. (2012), Οι εργασιακές σχέσεις στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, Ετήσια Έκθεση 2012. Αθήνα:ΙΝ.Ε. Γ.Σ.Ε.Ε.
- ΙΝ.Ε. Γ.Σ.Ε.Ε. (2015), Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια έκθεση 2015. Αθήνα:ΙΝ.Ε. Γ.Σ.Ε.Ε..
- Καζάκος, Π. (2017), Ο «εξευρωπαϊσμός» της δημόσιας πολιτικής: Η εθνική περιβαλλοντική πολιτική ανάμεσα σε εσωτερικούς παράγοντες και υπερεθνικές δεσμεύσεις. Στο: *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τόμ.13, σ.σ.83-122.
- Καραμεσίνη, Μ. (2017), Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση Αντιμέτωπη με την Οικονομική Κρίση. Στο: *Κοινωνική Πολιτική*, τόμ.2, σ.σ.7-26.
- Καραμεσίνη, Μ. & Κουζής, Γ. (επιμ.) (2005), Πολιτική απασχόλησης. Πεδίο σύζευξης της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Λαδή, Σ. (2007), Εξευρωπαϊσμός και Αλλαγές Δημόσιων Πολιτικών: Η

- Περίπτωση της Ελληνικής Περιβαλλοντικής Πολιτικής. Στο: Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τόμ.29, σ.σ.40-60.
- Μαραβέγιας Ν. (2011), Εξευρωπαϊσμός στο Μεσογειακό Νότο, Αθήνα:Νομική Βιβλιοθήκη/ΕΠΕΕΣ.
- Νάσιος, Γ. (2020), Η σύγκλιση των εργασιακών σχέσεων δημόσιου και ιδιωτικού τομέα: Η περίπτωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης στο δημόσιο τομέα (Διδακτορική Διατριβή). <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/48265> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Παπαδοπούλου, Λ. (2009), Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το Ζήτημα της ‘Υπεροχής’. Αθήνα-Κομοτηνή:Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Παπάζογλου, Μ. (2009), Οι προκλήσεις του εξευρωπαϊσμού και της διαβούλευσης για το ελληνικό πολιτικό σύστημα. Αθήνα:Εκδόσεις Παπαζήση.
- Παπάζογλου, Μ. (2010), Εξευρωπαϊσμός και δημοκρατικά ελλείμματα. Η έννοια της “κρίσης νομιμοποίησης”. Αθήνα:Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής & Εξωτερικής Πολιτικής.
- Σωτηριάδου, Κ., Σαράφης, Π. & Μαλλιαρού, Μ. (2010), Το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο, η στρατηγική της Λισσαβόνας και το ενεργητικό και δυναμικό κράτος πρόνοιας: πλαίσιο, εξελίξεις και προοπτικές. Στο: *Interscientific Health Care*, τόμ.2(3), σ.σ.105-114.
- Φερόνας, Α. (2007), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Απασχόλησης στην ελληνική πολιτική απασχόλησης: Μια περίπτωση «γνωσιακού» Εξευρωπαϊσμού. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, τόμ.2(2), σ.σ.109-127.
- Φερόνας, Α. (2014), Ο Εξευρωπαϊσμός της Κοινωνικής Πολιτικής στην Ελλάδα: Από την εθελοντική αναδόμηση στην επιβαλλόμενη αποδόμηση. Στο: *Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής (επιμ.) (2014), Κοινωνική Πολιτική την Εποχή της Κρίσης: Στο Σταυροδρόμι των Επιλογών, Εισηγήσεις 5^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου ΕΕΚΠ, (Αθήνα, 8-10 Μαΐου).*
- Χλέτσος, Μ. (1997), Κριτική θεώρηση της νεοκλασικής αντίληψης για την πολιτική απασχόλησης. Στο: *Θέσεις*, τόμ.59.

Ξενόγλωσση

- International Labour Office (2015), National employment policies: A guide for workers’ organisations. Geneva:International Labour Office.
- Serrano, M. (2014), Between Flexibility and Security. The rise of non-standard employment in selected asean countries. Jakarta:ASEAN Services Employees Trade Unions Council.

Ιστοσελίδες

- Απασχόληση και κοινωνικές υποθέσεις. Στο: https://europa.eu/european-union/topics/employment-social-affairs_el (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Απασχόληση και κοινωνική πολιτική. Στο: https://eur-lex.europa.eu/summary/chapter/employment_and_social_policy.html?root_default=SUM_1_CODED%3D17&locale=el (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Βουλή των Ελλήνων-Σύνταγμα. Στο: <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-El-linon/To-Politevma/Syntagma/article-28/> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Γενική Γραμματεία Έρευνας και Καινοτομίας-Θέματα Συμβουλίου Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο: <http://www.gsrt.gr/central.aspx?sId=125I490I1257I646I514940> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Γλωσσάριο Σύνοψης-Απασχόληση. Στο: <https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/employment.html> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Γλωσσάριο Σύνοψης-Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση. Στο: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/european_employment_strategy.html (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Εθνικό Πρόγραμμα Μεταρρυθμίσεων 2020. Στο: https://oe-e.gr/wp-content/uploads/2020/05/2020-european-semester-national-reform-programme-greece_el.pdf (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Ειδική Έκθεση (Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο). Στο: <https://op.europa.eu/web-pub/eca/special-reports/preventive-arms-european-semester-18-2018/el/> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A12016M005> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Ευρωπαϊκή Στρατηγική Απασχόλησης. Στο: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=101&langId=el> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο-Πολιτική απασχόλησης. Στο: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/54/werkgelegenheidsbeleid> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Πολιτικής για την Απασχόληση. Στο: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1086&langId=el> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Εφαρμογή της νομοθεσίας της ΕΕ. Στο: https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/applying-eu-law_el (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Κατανομή των αρμοδιοτήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM%3Aai0020> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Μορφές δικαίου της ΕΕ. Στο: https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/types-eu-law_el (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

- Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Στο: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/stability-and-growth-pact_el (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Τομείς δράσης της ΕΕ. Στο: https://ec.europa.eu/info/about-european-commission/what-european-commission-does/law/areas-eu-action_el (προσπελάστηκε στις 10/1/2021).
- Employment Committee. Στο: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=115&langId=en> (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).
- Structural reforms in Europe. Στο: https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2006/html/sp060522_1.en.html (προσπελάστηκε στις 20/1/2021).

Νόμοι

- Φ.Ε.Κ. 65/τ.Α> (06-05-2010), Νόμος 3845/2010, Μέτρα για την εφαρμογή του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας από τα κράτη-μέλη της Ζώνης του ευρώ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.
- Φ.Ε.Κ. 28/τ.Α> (14-02-2012), Νόμος 4046/2012, Έγκριση των Σχεδίων Συμβάσεων Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Ε.Τ.Χ.Σ.), της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος, του Σχεδίου του Μνημονίου Συνεννόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Τράπεζας της Ελλάδος και άλλες επείγουσες διατάξεις για τη μείωση του δημοσίου χρέους και τη διάσωση της εθνικής οικονομίας.
- Φ.Ε.Κ. 94/τ.Α> (14-08-2015), Νόμος 4336/2015, Συνταξιοδοτικές διατάξεις-Κύρωση του Σχεδίου Σύμβασης Οικονομικής Ενίσχυσης από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας και ρυθμίσεις για την υλοποίηση της Συμφωνίας Χρηματοδότησης.

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο **Γεώργιος Νάσιος** είναι Διδάκτορας Εργασιακών Σχέσεων Παντείου Πανεπιστημίου (Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής). Πτυχιούχος Μάρκετινγκ και Επικοινωνίας Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στη Διοικητική των Επιχειρήσεων Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών (International MBA) και στη Διεθνή Διοικητική των Επιχειρήσεων του ΑΕΙ Πειραιά Τ.Τ. Μέλος Οικονομικού Επιμελητηρίου Ελλάδας, Επιστημονικής Εταιρείας Κοινωνικής Πολιτικής, Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας και Ελληνικής Εταιρείας Αξιολόγησης. Αρθρογραφεί σε θέματα δημόσιας διοίκησης και εργασιακών σχέσεων.

Αντώνογλου Δημήτριος Ρόντος Κώστας

Περιφερειακές Ανισότητες στο σύστημα παροχής υπηρεσιών υγείας στην Ελλάδα

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία θα παρουσιάσουμε βασικούς έννοιες της ισότητας, της ισονομίας και τη προσβασιμότητας στη υγεία, αναλύοντας παράλληλα τους παράγοντες που επηρεάζουν αυτές. Σκοπός της μελέτης είναι η ανάλυση της γεωγραφικής κατανομής των υγειονομικών πόρων, μεταξύ των Περιφερειών της Ελλάδας, καθόσον το φαινόμενο των ανισοτήτων στην κατανομή των υπηρεσιών υγείας έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας πλήθος μελετών ταλανίζοντας τις κοινωνίες σε παγκόσμιο επίπεδο. Στην έρευνά μας αποτυπώνεται η κατανομή των πόρων υγείας εντοπίζοντας την ανισοκατανομή αυτών στην χωρική διάσταση της Ελλάδας. Για την έρευνά μας χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία του Άτλαντα Υγείας του Υπουργείου Υγείας, της ΕΛ.ΣΤΑΤ., των Εκθέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής & του ΟΟΣΑ. Βάσει αποτελεσμάτων της έρευνάς μας, παρά την αύξηση των πόρων υγείας, το πρόβλημα της ανισοκατανομής παραμένει έντονο σε επαρχιακές και νησιωτικές περιοχές, ενώ υπερ-συγκέντρωση αυτών παρατηρείται σε αστικά κέντρα.

Λέξεις–κλειδιά: ανισότητες υγείας, κατανομή παραγόντων υγείας, ισότητα, χωρική ανισοκατανομή, γεωγραφική συσχέτιση, υγειονομικοί πόροι, προσβασιμότητα

Regional Inequalities in health services system in Greece

Abstract

In this paper we will present basic concepts of equality, equity and accessibility in health, while analyzing the factors that affect them. The purpose of our research is to analyze the regional distribution of health resources, between the Regions of Greece, as the phenomenon of inequalities in the distribution of health services has been the subject of research in a number of studies plundering societies worldwide. Our research reflects the distribution of health resources by locating their unequal distribution in the spatial dimension of Greece. For our research, data from the Atlas of Health of the Ministry of Health, EL.STAT. and Reports of the European Commission & the OECD were used. According to the results of our research, despite the increase in health resources, the problem of inequality remains intense in provincial and island areas, while their over-concentration is observed in urban centers.

Keywords: health inequalities, distribution of health factors, equality, spatial inequality, geographical correlation, health resources, accessibility

1. Εισαγωγή

Οι ανισότητες στην κατανομή πόρων αποτελούν ένα σοβαρό ζήτημα που επιφέρει σημαντικές κοινωνικές συνέπειες. Για τις ανεπτυγμένες χώρες πρόκληση αποτελεί ο μετριασμός των ανισοτήτων που αφορούν την κατανομή των πόρων του συστήματος υγείας εν αντιθέσει με τις αναπτυσσόμενες ή υπανάπτυκτες χώρες για τις οποίες η επάρκεια των υγειονομικών πόρων δεν είναι δεδομένη^{1,2}. Η εν λόγω παθογένεια για τις πρώτες πρέπει να περιοριστεί μέσω διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων σχετικά με την κατανομή των πόρων του Συστήματος Υγείας³, δεδομένου ότι οι ανισότητες στην παροχή υπηρεσιών υγείας επηρεάζουν το γενικότερο επίπεδο υγείας και την ποιότητα ζωής των χωρών^{4,5}.

Στην παρούσα εργασία επιχειρούνται αρχικά θεωρητικές προσεγγίσεις που αποσαφηνίζουν έννοιες αναφορικά με το αγαθό της υγείας, τον προσδιορισμό των κοινωνικών ανισοτήτων, τις ανισότητες- ισότητες και την ισονομία στην υγεία, ενώ γίνεται αναφορά στην πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και στους παράγοντες από τους

1 Bertakis K.D., Azaris R., Helms L. J., Callahan E. J., Robbins J. A.. (2000), *Gender differences in the utilization of health services*. Journal of Family Practice, 2000 49(2):147-152.

2 Kentikelenis A, Karanikolos M, Reeves A, McKee M, Stuckler D. (2014), *Greece's health crisis: from austerity to denialism*. Lancet 2014, 383:748–753.

3 Bjomgren Cuadra C. (2011), *Right of access to health care for undocumented migrants in EU: a comparative study of national policies*. European Journal of Public Health (Advance Access published June 9), p. 1-6.

4 Economou C. (2015), *Barriers and facilitating factors in access to health services in Greece*. WHO Regional Office for Europe, Copenhagen.

5 Aday, L., Andersen, R. (1981), *Equity of access to medical care: a conceptual and empirical overview*. Medical Care, XIX (suppl): 4-27.

οποίους αυτή επηρεάζεται. Στο ερευνητικό μέρος της έρευνας, με την χρήση δεδομένων προερχόμενων από τον Άτλαντα Υγείας του Υπουργείου Υγείας και της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής, προσδιορίζεται και αξιολογείται η περιφερειακή κατανομή των συντελεστών υγείας και παρατίθενται συμπεράσματα για το κοινωνικά επιβλαβές φαινόμενο των ανισοτήτων στην υγεία και προτάσεις για τον περιορισμό του.

2. Θεωρητικές προσεγγίσεις

2.1. Αποσαφήνιση εννοιών

2.1.1. Το αγαθό της υγείας

Η υγεία χαρακτηρίζεται αγαθό και αποτελεί κοινωνικό δικαίωμα στο οποίο κάθε πολίτης έχει πρόσβαση και προστατεύεται από τους κρατικούς μηχανισμούς. Θεσμικά, τόσο στο Σύνταγμα της Ελλάδας όσο και στον ευρωπαϊκό Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων⁶, αναγνωρίζεται το δικαίωμα πρόσβασης σε υγειονομικές υπηρεσίες, σε φάρμακα καθώς και σε προνοιακές και λοιπές κοινωνικές υπηρεσίες.

2.1.2. Κοινωνικές διαφοροποιήσεις

Η εκάστοτε κοινωνία, ως σύστημα, δημιουργεί και αναπαράγει κοινωνικές διαφοροποιήσεις. Οι διαφοροποιήσεις αυτές δεν συνιστούν πάντα κοινωνικές ανισότητες. Ο εννοιολογικός προσδιορισμός των κοινωνικών ανισοτήτων θα πρέπει να αποτυπώνεται στους εξής πυλώνες:

Διαφοροποίηση: Η έννοια υποδηλώνει ότι οι άνθρωποι είναι αδύνατον να συνάδουν σε απόλυτο βαθμό ως προς τα ατομικά και φυσικά τους χαρακτηριστικά, την προσωπικότητα και το βιοπορταίτο τους. Η διαφοροποίηση δεν μπορεί να είναι ο μόνος λόγος ύπαρξης κοινωνικών ανισοτήτων, αναπαράγει όμως έναν αέναο κύκλο κρίσεων συγκρισιμότητας (ο κατώτερος, ο ανώτερος κ.τ.λ.) ο οποίος συνιστά βασικό πυλώνα για την οργάνωση του συστήματος κοινωνικών ανισοτήτων.

Κατάταξη: Η κατάταξη αφορά την σύγκριση των ανθρώπων βάσει της διαφοροποίησης – διαφορετικότητάς - τους. Η κατάταξη συσχετίζεται σημαντικά με την ιδεολογική πρόσληψη και θέση για τους σχηματισμούς που δημιουργούνται σ' έναν κοινωνικό ιστό, αποδεχόμενοι ότι οι κοινωνικές ανισότητες δεν μπορούν να αποφευχθούν, οπότε η κατάταξη θα παράγει επίπεδα κοινωνικής, οικονομικής και πολιτισμικής ανωτερότητας ή κατωτερότητας.

Αξιολόγηση: Τα άτομα κατατάσσονται βάσει της αξιολόγησης της διαφοροποίησης σκιαγραφώντας την έννοια της ανισότητας. Με την βοήθεια της αξιολόγησης προσδίδεται νόημα στην κοινωνική ανισότητα και στους εννοιολογικούς προσδιορισμούς της διαφοροποίησης και της κατάταξης.

6 Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρθρο 35. 2000.

2.1.3. Ανισότητες, ισότητες και ισονομία στην υγεία

Έπειτα από δέκα και πλέον έτη παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, πλήθος ερευνών αποτυπώνουν την σημαντικότητα των ανισοτήτων στην υγεία αποτελώντας ένα μεγάλο πολιτικο-κοινωνικό στοίχημα που πρέπει να κερδηθεί. Επιτακτική είναι η εφαρμογή ανάλογων μέτρων με απώτερο σκοπό τον περιορισμό των υγειονομικών ανισοτήτων τόσο στο εσωτερικό της χώρας (μεταξύ πληθυσμού) όσο και σε επίπεδο μεταξύ χωρών (διακρατικά). Η ισονομία συσχετίζεται με τους ορισμούς της αναδιανομής και της δικαιοσύνης, αλλά είναι σημαντικό να την απομονώσουμε από την έννοια της ισότητας η οποία αναφέρεται στην «κατάσταση της ισότητας». Οι πολιτικές που χαράσσονται και έχουν ως στόχο την επίτευξη της ισότητας στην πρόσβαση και χρήση υπηρεσιών υγείας, είναι μεν θεμιτές και αποδεκτές αλλά δεν είναι απαραίτητα και ισόνομες.

Η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης εμπεριέχεται στην έννοια της ισονομίας, αλλά δεν ταυτίζεται μ' αυτήν της ισότητας και αυτό φαίνεται, π.χ. σε προγράμματα προνοιακής πολιτικής όπου εφαρμόζονται μέτρα θετικής διάκρισης. Ακόμη, σημαντικό είναι να διαχωρίσουμε την ισονομία σε οριζόντια (horizontal equity) και κάθετη ισονομία (vertical equity). Η οριζόντια ισονομία αφορά την ίση μεταχείριση μεταξύ ίσων, ενώ η κάθετη ισονομία αφορά την άνιση μεταχείριση μεταξύ άνισων.

Κατά αυτόν τον τρόπο, ένα πρόγραμμα υγειονομικής ή προνοιακής πολιτικής θα θεωρείται ισόνομο όταν επιτυγχάνονται κοινά αποτελέσματα για άτομα με κοινές ανάγκες. Η έννοια της ισότητας μπορεί να επεκταθεί και στις δαπάνες υγείας αν και η ισότητα στην χρηματοδότηση είναι δυσδιάστατη και αποτελείται από την οριζόντια διάσταση όπου άτομα με ισοδύναμο εισόδημα (και επομένως ίση δυνατότητα κάλυψης υγειονομικών δαπανών) προβαίνουν στις ίδιες πληρωμές και την κάθετη διάσταση όπου άτομα με άνισα εισοδηματικά επίπεδα προβαίνουν σε διαφορετικές πληρωμές.

2.1.4. Προσβασιμότητα στις υπηρεσίες υγείας

Η έννοια της προσβασιμότητας χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει ότι μια υπηρεσία έχει σχεδιαστεί κατά τρόπο τέτοιο ώστε να μπορεί να χρησιμοποιηθεί από την πλειονότητα των χρηστών της. Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι υπηρεσίες υγείας μπορούν να χαρακτηριστούν ως προσβάσιμες όταν η πλειονότητα των χρηστών δύναται να επωφεληθεί σε σημαντικό βαθμό από τη λειτουργικότητα αυτού του είδους των υπηρεσιών. Η προσβασιμότητα των υπηρεσιών συσχετίζεται άμεσα με το κόστος και την διάρκεια αναμονής για την λήψη της υπηρεσίας, δημιουργώντας αδικίες στην κατανομή υγειονομικών υπηρεσιών, δημιουργώντας ανισότητες στην πρόσβαση. Η ισότιμη πρόσβαση και η ορθολογική κατανομή των υπηρεσιών υγείας ανήκει στα αναφαίρετα δικαιώματα των πολιτών και αναγράφεται στον Χάρτη των θεμελιωδών

δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την προστασία της υγείας. Ειδικότερα αναφέρεται ότι «Κάθε πρόσωπο δικαιούται να έχει πρόσβαση στην πρόληψη σε θέματα υγείας και να απολαύει ιατρικής περίθαλψης, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που ορίζονται στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές. Κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή όλων των πολιτικών και δράσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εξασφαλίζεται υψηλό επίπεδο προστασίας της υγείας του ανθρώπου»⁷.

Στην χώρα μας οι υπηρεσίες υγείας και η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη έχουν δημόσιο χαρακτήρα και παρέχονται από το Εθνικό Σύστημα Υγείας, βασιζόμενες στις αρχές της δωρεάν και ισότιμης παροχής υπηρεσιών προς τον πληθυσμό. Η αναποτελεσματική μέριμνα του κράτους και η οικονομική κρίση αποτέλεσαν επιταχυντές των προβλημάτων και δυσλειτουργιών σε πλήθος επιπέδων παροχής υπηρεσιών υγείας του Ε.Σ.Υ., ιδιαίτερα στην ορθολογική περιφερειακή κατανομή των υγειονομικών πόρων, αποτυπώνοντας την ανεπάρκεια και αδυναμία του Εθνικού Συστήματος Υγείας και αφήνοντας κενό για να αναπτυχθεί και αναπαραχθεί το ιδιωτικό επιχειρείν στην φροντίδα υγείας του πληθυσμού.

2.1.5. Πρόσβαση και χρήση υπηρεσιών υγείας

Η ισότητα στην υγεία ως έννοια νοείται ως η ίδια θεραπεία για την ίδια ανάγκη, δηλαδή για την ίδια ανάγκη υγείας (πρόβλημα υγείας) ο εκάστοτε πολίτης να μπορεί να λάβει την ίδια θεραπεία με τις ίδιες συνθήκες (χρόνος, χώρος, τόπος, κόστος). Για την συνάρτηση της ισότητας στην υγεία, σημαντικές μεταβλητές αποτελούν οι έννοιες της πρόσβασης και της χρήσης, καθόσον συσχετίζονται σημαντικά με την ισότητα και αποτελούν εναλλακτικούς ορισμούς αυτής. Η απουσία ενός και μόνο ορισμού για την ισότητα στην υγεία δημιουργεί αμφιβολίες στις έννοιες της πρόσβασης και χρήσης και αυτό έχει ως αποτέλεσμα η ισότητα στη υγεία, άλλοτε να ορίζεται ως ισότητα στην πρόσβαση και άλλοτε ως ισότητα στην χρήση για υπηρεσίες υγείας.

Σύμφωνα με μελέτη που αναφέρεται στις δύο παραπάνω έννοιες, η διαφορά αυτών έγκειται στο ότι η πρόσβαση αφορά την προσφορά υπηρεσιών υγείας, ενώ η χρήση αφορά την ζήτηση (ανάγκη), οπότε ίση πρόσβαση για ίση ανάγκη νοείται μόνο όταν οι πολίτες που βρίσκονται στην ίδια γεωγραφική περιφέρεια δαπανούν ίδιο κόστος. Από την άλλη μεριά η χρήση των υπηρεσιών υγείας αποτελεί εξίσωση προσφοράς και ζήτησης καθόσον η χρήση υγειονομικών υπηρεσιών από ένα άτομο επηρεάζεται από το είδος των υπηρεσιών που προσφέρονται σ' αυτό αλλά και από την αντίληψή του για την επωφέλεια που θα προκύψει για την υγεία του από τη χρήση των σχετικών υπηρεσιών⁸.

Μια ακόμη προσέγγιση αποτυπώνει ότι η πρόσβαση προσδιορίζεται από τον βαθμό ουσιαστικής χρήσης των υπηρεσιών, διατυπώνοντας ότι οι διάφορες

7 Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρθρο 35. 2000.

8 Mooney G. (1983), *Equity in health care: Confronting the confusion Effective Health Care*. pp. 179-185.

ερμηνείες που έχουν δοθεί για την έννοια της ισότητας στην πρόσβαση εντείνουν την σύγχυση σχετικά με τις διαστάσεις του όρου, κατά πόσο δηλαδή η πρόσβαση χαρακτηρίζει την πλευρά του συστήματος υγείας (μέσω προσφοράς) ή την πλευρά των χρηστών υπηρεσιών υγείας (μέσω ζήτησης). Βάσει αυτής της προσέγγισης, η πρόσβαση περικλείεται από μια συστάδα μεταβλητών μεταξύ των χρηστών και του συστήματος υγείας, που συσχετίζονται με τη διαθεσιμότητα των υπηρεσιών (δηλαδή τη συσχέτιση της ποσότητας και του είδους των υπηρεσιών με τις ανάγκες υγείας του πληθυσμού), την προσβασιμότητα (δηλαδή τη συσχέτιση της χωροθέτησης των υπηρεσιών και του πληθυσμού), την προσαρμογή (δηλαδή την διάρθρωση των πόρων και την ικανότητα των χρηστών να προσαρμοστούν σ' αυτούς) και την οικονομική προσέγγιση (που σχετίζεται με το κόστος των δαπανών υγείας και το οικονομικό επίπεδο του πληθυσμού). Η προσβασιμότητα σε υπηρεσίες υγείας φέρει πολιτική χροιά και αποτελεί στόχο πολιτικών υγείας στα πλαίσια λειτουργίας των υγειονομικών συστημάτων. Στα ιδιωτικοποιημένα συστήματα η πρόσβαση – είσοδος – των ανασφάλιστων σε υπηρεσίες υγείας είναι ιδιαίτερα περιορισμένη, ενώ στα ευρωπαϊκά συστήματα υγείας εξασφαλίζεται ανεμπόδιστη πρόσβαση του πληθυσμού λόγω της καθολικής υγειονομικής κάλυψης και διασφαλίζονται ίσες υπηρεσίες, για ίσες ανάγκες και με ίση ποιότητα υπηρεσιών⁹.

2.1.6. Παράγοντες που επηρεάζουν την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας

Η πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας συνιστά κοινωνικό αγαθό, ωστόσο συσχετίζεται σημαντικά με οικονομικά-ασφαλιστικά κριτήρια, ενώ δεν αποτυπώνεται σαφής ορισμός που να προσδιορίζει επακριβώς τι εννοείται με τον όρο «ισότιμη πρόσβαση στην υγεία». Πλήθος μελετών αποτυπώνει ως ίση πρόσβαση την θεραπεία ανεξαρτήτως οικονομικής ή κοινωνικής θέσης του λήπτη υπηρεσιών υγείας, ενώ η χρήση των υπηρεσιών υγείας και η ανταπόκριση των παρεχόμενων υπηρεσιών υγείας αποτυπώνουν την πολιτική υγείας της εκάστοτε χώρας, καθόσον οι αντιλήψεις των χρηστών τόσο για το σύστημα υγείας όσο και για το επίπεδο υγείας διαμορφώνουν τη ζήτηση, αναδεικνύοντας τις αδυναμίες του συστήματος και αξιολογώντας κατά πόσο το σύστημα ανταποκρίνεται στις ανάγκες του πληθυσμού. Οι παράγοντες που επηρεάζουν την προσβασιμότητα στις υπηρεσίες υγείας ορίζονται από την προσφορά και τη ζήτηση. Αναφορικά με την προσφορά, οι παράγοντες περιορισμού μπορεί να είναι οι εξής¹⁰:

- Ελλείψεις σε ανθρώπινο δυναμικό (ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό)
- Περιορισμένες υγειονομικές δαπάνες (ιατρικές, φαρμακευτικές)
- Έλλειψη οργάνωσης και προγραμματισμού συστήματος υγείας
- Άτυπες αμοιβές (out of pocket payments) στον χώρο της υγείας

9 Penchansky R. & Thomas J.W. (1981), *The concept of access: Definition and relationship to consumer satisfaction*. Med Care 1981; 19: 127–140.

10 Wagstaff A. & Doorslaer E. (2000), *Measuring and Testing for Inequity in the Delivery of Health Care*. Journal of Human Resources 35(4): 716–33.

- Περιφερειακές ανισότητες (ιδιαίτερα σε βάρος νησιωτικών & ορεινών περιοχών)
- Οργανωτικοί παράγοντες (ελλιπής μηχανογράφηση, αυξημένες λίστες αναμονής)
- Γραφειοκρατία και έλλειψη συντονισμού για την παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης σε σημεία περιορισμένης προσβασιμότητας
- Αναφορικά με τη ζήτηση των υπηρεσιών υγείας (από την μεριά των χρηστών υπηρεσιών υγείας) σημαντικοί παράγοντες είναι οι εξής:
- Έλλειψη αξιοπιστίας στις παρεχόμενες υπηρεσίες υγείας
- Κοινωνικά, οικονομικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά χρηστών υπηρεσιών υγείας (φύλο, ηλικία, επάγγελμα, μορφωτικό επίπεδο, οικονομική κατάσταση κ.τ.λ.)
- Ατομικές αντιλήψεις και πεποιθήσεις για την υγεία
- Έλλειψη ενημέρωσης ασθενών για τα δικαιώματα και υποχρεώσεις τους
- Κατάσταση υγείας του πληθυσμού
- Η ύπαρξη πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας

Οι πόροι υγείας είναι πεπερασμένοι και ένεκα της οικονομικής κρίσης που βιώσαμε - αλλά και της πανδημικής κρίσης που βιώνουμε - περιορίστηκαν ακόμα περισσότερο. Συνεπώς οι ελλείψεις στην ισοκατανομή της υγειονομικής κάλυψης και οι περιορισμένες δαπάνες υγείας παραμένουν σημαντικό πρόβλημα και εμπόδιο πρόσβασης στις υπηρεσίες υγείας¹¹.

2.2. Σκοπός της έρευνας

Η παρούσα εργασία έχει ως σκοπό την ανάλυση και αξιολόγηση της κατανομής των υγειονομικών πόρων της χώρας. Ειδικότερα, η έρευνα αυτή αποσκοπεί στην διερεύνηση της κατανομής των μεταβλητών υγείας, (δηλαδή των υποδομών και των επαγγελματιών υγείας) μεταξύ των Περιφερειών της χώρας μας. Ο εντοπισμός των χωρικών ανισοτήτων που προκύπτει από την κατανομή των υγειονομικών υπηρεσιών έχει απασχολήσει πλήθος χωρών, τόσο κατά την περίοδο της οικονομικής ύφεσης όσο και κατά την διάρκεια της πανδημίας που εμφανίστηκε πρόσφατα και δημιουργεί τεράστια προβλήματα στα συστήματα υγείας.

2.3. Υποθέσεις – Ερωτήματα έρευνας

Είναι παγκοίμως γνωστό ότι υφίσταται σημαντική ανισοκατανομή πόρων υγείας ανά την επικράτεια της χώρας. Στην παρούσα μελέτη θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στα κάτωθι βασικά ερωτήματα:

- Οι επαρχιακές και νησιωτικές περιοχές όντως στερούνται σημαντικά πόρους υγείας;
- Σε ποιες Περιφέρειες και ποια νησιά εμφανίζεται η ανισοκατανομή πόρων;

11 Economou C. (2015), *Barriers and facilitating factors in access to health services in Greece*. WHO Regional Office for Europe, Copenhagen, 2015.

- Τα αστικά κέντρα, οι πόλεις και η πρωτεύουσα της χώρας υπερ-συσσωρεύει πόρους, δομές και υπηρεσίες υγείας;
- Σε ποιο βαθμό, βάσει ποσοτικών δεδομένων, παρατηρείται η προαναφερθείσα συσσώρευση;

Για την έρευνά μας χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία και δεδομένα από τον Άτλαντα Υγείας του Υπουργείου Υγείας και της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής και αφορούν τους ιατρούς, (αναφερόμενοι στο σύνολο των ιατρών ανεξαρτήτως ειδικοτήτων και εργασιακού καθεστώτος (ιδιωτικός ή δημόσιος τομέας), ενώ οι δομές (νοσοκομεία και κλινικές) και κλίνες νοσηλείας, αναφέρονται τόσο στο Σύστημα Υγείας όσο και στο ιδιωτικό επιχειρείν του χώρου της υγείας. Σκιαγραφώντας και αναλύοντας την κατανομή των παραπάνω πόρων υγείας δίνονται τεκμηριωμένες απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας έρευνας.

3. Μεθοδολογία έρευνας

Μέσω της ανασκόπησης της υφιστάμενης βιβλιογραφίας και των διαθέσιμων μελετών επιχειρούμε να αξιοποιήσουμε ένα σύνολο παρατηρήσεων αναφορικά με την ύπαρξη ανισοτήτων στο Ελληνικό Σύστημα Υγείας. Η μελέτη χρησιμοποιεί στατιστικά στοιχεία σχετικά με την κατανομή των υγειονομικών πόρων στις Περιφέρειες της Χώρας, αποτυπώνοντας έτσι την ανισότητα ως προς το βαθμό κάλυψης του πληθυσμού σε περιφερειακό επίπεδο.

3.1. Πηγές δεδομένων και μέθοδοι ανάλυσης

Τα δεδομένα μας προέρχονται από τον Άτλαντα Υγείας του Υπουργείου Υγείας¹² και της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛ.ΣΤΑΤ.), ενώ αξιοποιήθηκαν στοιχεία από τις Εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής «State of health in E.U. – Greece 2017»¹³ και του ΟΟΣΑ «Health at a Glance 2018 – OECD Indicators»¹⁴. Βάσει των δεδομένων της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής που αναφέρονται στη κατανομή του πληθυσμού στις περιφέρειες της χώρας, αρχικά καταρτίστηκαν πίνακες με το σύνολο των ιατρών, οδοντιάτρων, νοσοκομείων – κλινικών και κλινών νοσηλείας ανά την Ελλάδα και έπειτα υπολογίστηκαν οι αναλογίες κατοίκων ανά ιατρό (Pop./Doc. Ratio), κατοίκων ανά οδοντίατρο (Pop./Dent. ratio), κατοίκων ανά νοσοκομείο – κλινική (Pop./Hosp. & Clin. ratio) και κατοίκων ανά κλίνη νοσηλείας (Pop./Beds ratio), εν συνεχεία τα ανωτέρω δεδομένα επεξεργάστηκαν

12 Υπουργείο Υγείας, Άτλαντας Υγείας, Δείκτες Αξιολόγησης Υπηρεσιών Υγείας - Ανθρώπινο Δυναμικό Υγείας. Στο: <https://healthatlas.gov.gr/Statistics/#!/reports/05003> (προσπελάστηκε στις 18/8/2019)

13 European Commission, *State of Health in the European Union – Companion Report 2017*. Στο: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2017_companion_en.pdf, (προσπελάστηκε στις 11/3/2019)

14 O.E.C.D. - European Commission, *Health at a Glance: Europe 2018 – State of health in the EU cycle*. Στο: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2018_healthatglance_rep_en.pdf, (προσπελάστηκε στις 14/5/2019)

στατιστικά στο S.P.S.S. και εξήχθησαν μέτρα περιγραφικής στατιστικής.

4. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας

Αρχικά παρατηρούμε ότι στην Περιφέρεια Αττικής εδρεύουν οι περισσότεροι ιατροί, σχεδόν 35.000 ιατροί για το 2016, ενώ ακολουθεί η Περιφέρεια της Κεντρικής Μακεδονίας με 11.684 ιατρούς (Πίνακας 1 και 1.1). Ιδιαίτερο πρόβλημα αντιμετωπίζει η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου (Νομός Λέσβου, Νομός Σάμου, Νομός Χίου) με μόλις 747 ιατρούς, αλλά και η Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας με πληθυσμό 329.642 κατοίκων αριθμεί μόνο 977 ιατρούς το 2016. Αντίστοιχα, για την χώρα η αναλογία κατοίκων ανά ιατρό βελτιώνεται διαχρονικά από το 2011 (155,76) στο 2016 (152,33), με την Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας να συγκεντρώνει την χειρότερη αναλογία (358,42), ενώ η Περιφέρεια Αττικής συγκεντρώνει τον καλύτερο δυνατό λόγο (72,46) κατοίκων ανά ιατρό, στην δεύτερη καλύτερη θέση κατατάσσεται η Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας και στην Τρίτη θέση η Περιφέρεια Κρήτης.

Πίνακας 1: Σύνολο ιατρών στην Ελλάδα, 2011-2016

Περιφέρειες	Πληθυσμός 2011	Ιατροί					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Σύνολο Ελλάδας	10.816.286	69.435	69.215	68.886	68.807	68.491	70.964
Περιφέρεια Αττικής	2.519.182	34.274	34.177	33.722	33.427	32.888	34.759
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	578.955	1.697	1.705	1.675	1.689	1.673	1.617
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	778.089	3.833	3.765	3.731	3.701	3.650	3.606
Περιφέρεια Πελοποννήσου	656.566	2.260	2.261	2.204	2.099	2.073	2.208
Περιφέρεια Θεσσαλίας	780.967	3.554	3.523	3.578	3.651	3.697	3.922
Περιφέρεια Ηπείρου	392.055	1.982	2.020	2.041	2.268	2.291	2.239
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	614.352	2.978	2.935	2.912	2.913	3.007	3.207
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	1.564.736	11.443	11.340	11.515	11.485	11.539	11.684
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	329.642	814	856	853	828	910	977
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	214.773	854	851	939	890	901	946
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	225.908	809	795	745	785	735	747
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	283.222	1.115	1.135	1.108	1.088	1.163	1.124
Περιφέρεια Κρήτης	591.772	3.822	3.852	3.863	3.983	3.964	3.928
Source: Υπουργείο Υγείας, <i>Ατλαντας Υγείας, Δείκτες Αξιολόγησης Υπηρεσιών Υγείας - Ανθρώπινο Δυναμικό Υγείας</i> . Στο: https://healthatlas.gov.gr/Statistics/#!/reports/05003 (προσπελάστηκε στις 18/8/2019)							

Πίνακας 1.1: Αναλογία κατοίκων ανά ιατρό στην Ελλάδα, 2011-2016

Περιφέρειες	Πληθυσμός 2011	Αναλογία κατοίκων ανά ιατρό (Pop/Doc. Ratio)					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Σύνολο Ελλάδας	10.816.286	155,76	156,25	156,99	157,23	157,98	152,44
Περιφέρεια Αττικής	2.519.182	73,48	73,69	74,68	75,36	76,57	72,46
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	578.955	341,30	340,14	346,02	342,47	346,02	358,42
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	778.089	202,84	206,61	208,33	210,08	213,22	215,98
Περιφέρεια Πελοποννήσου	656.566	290,70	290,70	297,62	312,50	316,46	297,62
Περιφέρεια Θεσσαλίας	780.967	219,78	221,73	218,34	214,13	211,42	199,20
Περιφέρεια Ηπείρου	392.055	197,63	194,17	191,94	173,01	171,23	175,13
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	614.352	206,19	209,21	210,97	210,97	204,50	191,57
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	1.564.736	136,80	137,93	135,87	136,24	135,69	133,87
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	329.642	404,86	384,62	386,10	398,41	362,32	337,84
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	214.773	251,26	252,53	228,83	241,55	238,10	227,27
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	225.908	279,33	284,09	303,03	288,18	307,69	302,11
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	283.222	253,81	249,38	255,75	260,42	243,31	251,89
Περιφέρεια Κρήτης	591.772	154,80	153,61	153,14	148,59	149,25	150,60

Source: Υπουργείο Υγείας, *Ατλαντας Υγείας, Δείκτες Αξιολόγησης Υπηρεσιών Υγείας - Ανθρώπινο Δυναμικό Υγείας*. Στο: <https://healthatlas.gov.gr/Statistics/#!/reports/05003> (προσπελάστηκε στις 18/8/2019)

Από τα διαθέσιμα στοιχεία των πινάκων της έρευνάς μας (Πίνακας 2 & 2.1) σκιαγραφείται η υπερ-συγκέντρωση των οδοντιάτρων στην Περιφέρεια Αττικής συγκεντρώνοντας αυτή το 0,464% του συνολικού αριθμού των οδοντιάτρων που βρίσκονται στην χώρα αναφορικά με το έτος 2016. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο αριθμός των οδοντιάτρων διαχρονικά (2011-2016) βαίνει μειούμενος ένεκα της οικονομικής κρίσης και του brain drain σε χώρες του εξωτερικού (κυρίως προς ευρωπαϊκές χώρες) για επαγγελματική αποκατάσταση. Αναφορικά με την κατάσταση σε εθνικό επίπεδο στην Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου εντοπίζονται μόλις 159 οδοντίατροι (το 2016), ενώ ακολουθεί η Περιφέρεια Ιονίων Νήσων με 170 οδοντίατρος (μειωμένους κατά 10 σε

σχέση με το 2015). Οι αναλογίες κατοίκων ανά οδοντίατρο διαμορφώνονται ως εξής: 819,67 το 2016 για το σύνολο της χώρας, αυξανόμενος λόγος σε σχέση με το 2011 (746,27) αποτυπώνοντας την χειροτέρευση της κατάστασης, ενώ η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου καταφέρνει να συγκεντρώνει σταθερά και διαχρονικά τον υψηλότερο (χειρότερο) λόγο 1.428,57 (2016) δυσκολεύοντας ιδιαίτερα την εξυπηρέτηση των πολιτών. Αξίζει να σημειωθεί ότι η κατάσταση στην Κεντρική Μακεδονία (709,22 κάτοικοι ανά οδοντίατρο για το 2016) είναι ιδιαίτερα θετική καθόσον έχουν αναπτυχθεί δομές και ιστοί οδοντιατρικού τουρισμού με χώρες των Βαλκανίων.

Πίνακας 2: Σύνολο οδοντιάτρων στην Ελλάδα, 2011-2016

Περιφέρειες	Πληθυσμός 2011	Οδοντίατροι					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Σύνολο Ελλάδας	10.816.286	14.518	14.208	13.911	13.746	13.301	13.225
Περιφέρεια Αττικής	2.519.182	7.072	6.860	6.588	6.540	6.217	6.132
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	578.955	486	484	476	478	438	483
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	778.089	648	655	651	640	642	635
Περιφέρεια Πελοποννήσου	656.566	587	575	564	550	543	543
Περιφέρεια Θεσσαλίας	780.967	835	819	823	799	778	770
Περιφέρεια Ηπείρου	392.055	355	345	350	350	350	339
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	614.352	552	538	535	538	535	536
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	1.564.736	2.418	2.379	2.351	2.283	2.212	2.202
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	329.642	274	271	278	266	265	272
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	214.773	172	169	180	180	180	170
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	225.908	161	160	161	159	158	159
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	283.222	295	298	297	308	309	311
Περιφέρεια Κρήτης	591.772	663	655	657	655	674	673

Source: Υπουργείο Υγείας, *Ατλαντας Υγείας, Δείκτες Αξιολόγησης Υπηρεσιών Υγείας - Ανθρώπινο Δυναμικό Υγείας*. Στο: <https://healthatlas.gov.gr/Statistics/#!/reports/05003> (προσπελάστηκε στις 18/8/2019)

Πίνακας 2.1: Αναλογία κατοίκων ανά οδοντίατρο στην Ελλάδα, 2011-2016

Περιφέρειες	Πληθυσμός 2011	Αναλογία κατοίκων ανά οδοντίατρο (Pop/Dent. Ratio)					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Σύνολο Ελλάδας	10.816.286	746,27	763,36	775,19	787,40	813,01	819,67
Περιφέρεια Αττικής	2.519.182	355,87	367,65	381,68	384,62	404,86	411,52
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	578.955	1190,48	1190,48	1219,51	1204,82	1315,79	1204,82
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	778.089	1204,82	1190,48	1190,48	1219,51	1204,82	1219,51
Περιφέρεια Πελοποννήσου	656.566	1123,60	1136,36	1162,79	1190,48	1204,82	1204,82
Περιφέρεια Θεσσαλίας	780.967	934,58	952,38	952,38	980,39	1000,00	1010,10
Περιφέρεια Ηπείρου	392.055	1098,90	1136,36	1123,60	1123,60	1123,60	1162,79
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	614.352	1111,11	1136,36	1149,43	1136,36	1149,43	1149,43
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	1.564.736	645,16	657,89	666,67	684,93	709,22	709,22
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	329.642	1204,82	1219,51	1190,48	1234,57	1250,00	1204,82
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	214.773	1250,00	1265,82	1190,48	1190,48	1190,48	1265,82
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	225.908	1408,45	1408,45	1408,45	1428,57	1428,57	1428,57
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	283.222	961,54	952,38	952,38	917,43	917,43	909,09
Περιφέρεια Κρήτης	591.772	892,86	900,90	900,90	900,90	877,19	877,19

Source: Υπουργείο Υγείας, *Ατλαντας Υγείας, Δείκτες Αξιολόγησης Υπηρεσιών Υγείας - Ανθρώπινο Δυναμικό Υγείας*. Στο: <https://healthatlas.gov.gr/Statistics/#!/reports/05003> (προσπελάστηκε στις 18/8/2019)

Πίνακας 3: Σύνολο νοσοκομείων και κλινικών στην Ελλάδα, 2011-2016

Περιφέρειες	Πληθυσμός 2011	Νοσοκομεία και κλινικές					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Σύνολο Ελλάδας	10.816.286	314	302	290	283	283	280
Περιφέρεια Αττικής	2.519.182	113	110	102	101	97	98
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	578.955	13	13	12	11	11	10
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	778.089	18	18	18	16	17	17
Περιφέρεια Πελοποννήσου	656.566	13	11	11	11	10	10
Περιφέρεια Θεσσαλίας	780.967	37	35	33	33	34	32
Περιφέρεια Ηπείρου	392.055	7	7	7	7	7	7
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	614.352	15	15	17	17	17	17
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	1.564.736	49	47	45	42	45	45
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	329.642	11	11	11	11	11	9
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	214.773	6	5	5	5	5	5
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	225.908	8	8	7	7	7	7
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	283.222	7	7	7	7	7	8
Περιφέρεια Κρήτης	591.772	17	15	15	15	15	15

Source: Υπουργείο Υγείας, *Ατλαντας Υγείας, Δείκτες Αξιολόγησης Υπηρεσιών Υγείας - Ανθρώπινο Δυναμικό Υγείας*. Στο: <https://healthatlas.gov.gr/Statistics/#!/reports/05003> (προσπελάστηκε στις 18/8/2019)

Αναφορικά με τις δομές υγείας (νοσοκομεία και κλινικές) παρατηρούμε στους Πίνακες 3 & 3.1 μια διαχρονική τάση μείωσης αυτών από το 2011 έως το 2016, ενώ περίπου το 1/3 των δομών υγείας χωροθετούνται στην Περιφέρεια Αττικής. Από τα δεδομένα των πινάκων μας παρατηρείται σημαντική υστέρηση για τις Περιφέρειες Ιονίων Νήσων, Ηπείρου, Βορείου και Νοτίου Αιγαίου που παρουσιάζουν ιδιαίτερα περιορισμένες δομές υγείας τόσο σε νοσοκομεία όσο και σε ιδιωτικές κλινικές. Οι δε αναλογίες κατοίκων ανά Νοσοκομεία και Κλινικές σκιαγραφούν την δυναμικότητα της Περιφέρειας Αττικής εκφρασμένη σε δομές υγείας.

Πίνακας 3.1: Αναλογία κατοίκων ανά νοσοκομεία και κλινικές στην Ελλάδα, 2011-2016

Περιφέρειες	Πληθυσμός 2011	Αναλογία κατοίκων ανά Νοσοκομεία και Κλινικές (Pop/Hosp. & Clin. Ratio)					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Σύνολο Ελλάδας	10.816.286	34482,76	35714,29	37037,04	38461,54	38461,54	38461,54
Περιφέρεια Αττικής	2.519.182	22222,22	22727,27	25000,00	25000,00	25641,03	25641,03
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	578.955	45454,55	45454,55	47619,05	52631,58	52631,58	58823,53
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	778.089	43478,26	43478,26	43478,26	47619,05	45454,55	45454,55
Περιφέρεια Πελοποννήσου	656.566	50000,00	58823,53	58823,53	58823,53	66666,67	66666,67
Περιφέρεια Θεσσαλίας	780.967	21276,60	22222,22	23809,52	23809,52	22727,27	24390,24
Περιφέρεια Ηπείρου	392.055	55555,56	55555,56	55555,56	55555,56	55555,56	55555,56
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	614.352	41666,67	41666,67	35714,29	35714,29	35714,29	35714,29
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	1.564.736	32258,06	33333,33	34482,76	37037,04	34482,76	34482,76
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	329.642	30303,03	30303,03	30303,03	30303,03	30303,03	37037,04
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	214.773	35714,29	43478,26	43478,26	43478,26	43478,26	43478,26
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	225.908	28571,43	28571,43	32258,06	32258,06	32258,06	32258,06
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	283.222	40000,00	40000,00	40000,00	40000,00	40000,00	35714,29
Περιφέρεια Κρήτης	591.772	34482,76	40000,00	40000,00	40000,00	40000,00	40000,00

Source: Υπουργείο Υγείας, *Ατλαντας Υγείας, Δείκτες Αξιολόγησης Υπηρεσιών Υγείας - Ανθρώπινο Δυναμικό Υγείας*. Στο: <https://healthatlas.gov.gr/Statistics/#!/reports/05003> (προσπελάστηκε στις 18/8/2019)

Σύμφωνα με τα δεδομένα του Πίνακα 4 διαφαίνεται το σύνολο των κλινών νοσηλείας (σε δημόσια νοσοκομεία και ιδιωτικές κλινικές), παρατηρούμε διαχρονικά το πλήθος των κλινών νοσηλείας να περιορίζεται, από 49.692 κλίνες νοσηλείας το 2011, σε 49.100 κλίνες νοσηλείας το 2012, για να περιοριστεί το 2013 στις 46.510 κλίνες, ενώ σήμερα υπάρχουν μόλις 45.273 κλίνες για νοσηλεία. Παρατηρούμε μια σημαντική μείωση της τάξης του 8,89% από το 2011 στο 2016 αναφορικά με τις κλίνες νοσηλείας, αυτό βέβαια οφείλεται στην οικονομική

κρίση, καθόσον οι δημόσιες δαπάνες συρρικνώθηκαν με αποτέλεσμα να μειωθούν – συγχωνευθούν δομές και υπηρεσίες υγείας, ενώ το ιδιωτικό επιχειρείν υγείας επλήγη σημαντικά, με αποτέλεσμα να απολεσθεί πλήθος κλινών από ιδιωτικές κλινικές καθόσον οι τελευταίες ανέστειλαν την λειτουργία τους λόγω της κρίσης και υψηλών οφειλών των ασφαλιστικών ταμείων προς αυτές, ή της περικοπής χρεών προς αυτές (clawback). Παρατηρούμε σημαντική συγκέντρωση κλινών νοσηλείας στην Περιφέρεια Αττικής (19.184 κλίνες το 2016) βέβαια μειούμενες σε σχέση με το 2011 (22.036). Έπειτα, ακολουθεί η Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας με 8.533 κλίνες το 2016 οι οποίες επίσης μειώθηκαν σημαντικά από το 2011 που ήταν 22.036. Ακόμη, σημαντικό αριθμό κλινών συγκεντρώνει η Περιφέρεια Θεσσαλίας με 3.747 διαθέσιμες κλίνες νοσηλείας το 2016, η Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης με 2.449 κλίνες για το ίδιο έτος, αλλά και η Περιφέρεια Κρήτης. Παρόμοια πορεία για τις κλίνες νοσηλείας αποτυπώνεται στον Πίνακα 4.1 όπου διαφαίνεται η αναλογία κατοίκων ανά κλίνες νοσηλείας, με τον συνολικό λόγο να κινείται σταθερά από το 2011 στο 2016, ενώ την χειρότερη αναλογία κατοίκων ανά κλίνες νοσηλείας χαρακτηρίζει την Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας (667,11) το 2016, ακολουθεί η Περιφέρεια Πελοποννήσου (512,03 το 2016), έπειτα η Περιφέρεια Ιονίων νήσων (389,86 το 2016), αντιθέτως για το 2016 οι καλύτερες αναλογίες κατοίκων ανά κλίνες νοσηλείας αποτυπώνονται στην Περιφέρεια Αττικής (131,32) και στην Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (183,39).

Πίνακας 4: Σύνολο κλινών νοσηλείας στην Ελλάδα, 2011-2016

Περιφέρειες	Πληθυσμός 2011	Κλίνες νοσηλείας					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Σύνολο Ελλάδας	10.816.286	49.692	49.100	46.510	46.160	45.945	45.273
Περιφέρεια Αττικής	2.519.182	22.036	22.045	20.287	19.991	19.491	19.184
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	578.955	948	977	922	953	955	868
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	778.089	2.073	2.122	2.186	2.012	2.087	2.051
Περιφέρεια Πελοποννήσου	656.566	1.411	1.427	1.407	1.403	1.369	1.282
Περιφέρεια Θεσσαλίας	780.967	4.045	3.768	3.750	3.812	3.968	3.747
Περιφέρεια Ηπείρου	392.055	1.585	1.627	1.470	1.420	1.438	1.438
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	614.352	2.272	2.251	2.334	2.466	2.443	2.449
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	1.564.736	9.332	9.040	8.380	8.198	8.446	8.533
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	329.642	1.190	1.242	1.169	1.173	1.164	1.137
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	214.773	546	545	548	558	566	551
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	225.908	646	603	634	623	621	621
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	283.222	1.043	1.008	1.007	1.075	1.018	1.015
Περιφέρεια Κρήτης	591.772	2.565	2.445	2.416	2.476	2.379	2.397

Source: Υπουργείο Υγείας, *Ατλαντας Υγείας, Δείκτες Αξιολόγησης Υπηρεσιών Υγείας - Ανθρώπινο Δυναμικό Υγείας*. Στο: <https://healthatlas.gov.gr/Statistics/#!/reports/05003> (προσπελάστηκε στις 18/8/2019)

Πίνακας 4.1 : Σύνολο κατοίκων ανά Κλίνες Νοσηλείας στην Ελλάδα (2011-2016)

Περιφέρειες	Πληθυσμός 2011	Αναλογία κατοίκων ανά Κλίνες Νοσηλείας (Pop/ Beds Ratio)					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
Σύνολο Ελλάδας	10.816.286	217,68	220,31	232,56	234,30	235,40	238,89
Περιφέρεια Αττικής	2.519.182	114,32	114,27	124,18	126,01	129,25	131,32
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	578.955	610,87	592,42	627,75	607,53	606,06	667,11
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	778.089	375,38	366,70	356,00	386,70	372,86	379,36
Περιφέρεια Πελοποννήσου	656.566	465,33	460,19	466,64	467,95	479,62	512,03
Περιφέρεια Θεσσαλίας	780.967	193,09	207,25	208,25	204,88	196,81	208,42
Περιφέρεια Ηπείρου	392.055	247,34	240,96	266,74	276,09	272,63	272,63
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	614.352	270,42	272,93	263,23	249,13	251,45	250,88
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	1.564.736	167,67	173,10	186,71	190,88	185,25	183,39
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	329.642	277,01	265,39	282,01	281,06	283,21	289,94
Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	214.773	393,39	394,01	391,85	384,91	379,51	389,86
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	225.908	349,65	374,67	356,38	362,58	363,77	363,77
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	283.222	271,52	280,98	281,21	263,44	278,24	279,02
Περιφέρεια Κρήτης	591.772	230,73	242,01	244,92	239,01	248,76	246,85

Source: Υπουργείο Υγείας, *Ατλαντας Υγείας, Δείκτες Αξιολόγησης Υπηρεσιών Υγείας - Ανθρώπινο Δυναμικό Υγείας*. Στο: <https://healthatlas.gov.gr/Statistics/#!/reports/05003> (προσπελάστηκε στις 18/8/2019)

5. Συμπεράσματα και προτάσεις

Η παρούσα μελέτη αποπειράθηκε να διερευνήσει το πρόβλημα της κατανομής των συντελεστών υγείας, λαμβάνοντας υπόψη την κατανομή αυτών στην χώρα μας. Στις Περιφέρειες Βορείου και Νοτίου Αιγαίου, Ιονίων Νήσων και Δυτικής Μακεδονίας εντοπίζονται σημαντικές ελλείψεις σε υγειονομικούς πόρους, ενώ παρατηρείται υπερ-συγκέντρωση πόρων στην Αττική και στην Κεντρική Μακεδονία. Οι ιατροί και οι οδοντίατροι τείνουν να προτιμούν να παραμείνουν σε αστικές περιοχές και δύσκολα να επιλέξουν ορεινές, ακριτικές και νησιωτικές περιοχές, ενώ πλήθος εξ αυτών έχει «μεταναστεύσει» στο εξωτερικό προς ανεύρεση καλύτερων θέσεων και συνθηκών εργασίας. Ακόμη, παρατηρούμε αύξηση του αριθμού των οδοντιάτρων στην Περιφέρεια της Κεντρικής Μακεδονίας και αυτό οφείλεται στις συνεργασίες και τον οδοντιατρικό τουρισμό που αναπτύχθηκε με βαλκανικές χώρες. Πέραν των νησιωτικών περιοχών η Περιφέρεια της Στερεάς Ελλάδας αντιμετωπίζει ελλείψεις σε κλίνες νοσηλείας

βρίσκοντας σε οριακή κατάσταση, ενώ στην Περιφέρεια Ηπείρου εδράζονται μόλις 7 δομές υγείας (νοσοκομεία και κλινικές) για το έτος 2016, που καλούνται να ανταποκριθούν στις ανάγκες υγείας των πολιτών της Περιφέρειας. Το έλλειμμα υγειονομικών υπηρεσιών για την επαρκή κάλυψη των περιφερειών της χώρας μας θα πρέπει να διερευνηθεί ουσιαστικά ώστε να ανευρεθούν οι πιο αποτελεσματικές και αποδοτικές λύσεις. Η κατανομή των πόρων υγείας βάσει πληθυσμού και αναγκών κρίνεται απαραίτητη, ενώ «έξυπνες» λύσεις θα μπορούσαν να δοθούν με υπηρεσίες ηλεκτρονικής υγείας (e-health), κάνοντας αποτελεσματικότερες τις υπηρεσίες υγείας. Πρόταση για περαιτέρω εξειδικευμένη διερεύνηση συνιστά η εφαρμοσμένη μελέτη με την χρήση του χωρικά προσαρμοσμένου συντελεστή Gini για την μέτρηση της κατανομής των πόρων υγείας (ιατροί, οδοντίατροι, νοσοκομεία – κλινικές και κλίνες νοσηλείας), καθόσον ο συντελεστής Gini, αποτελεί έναν εξειδικευμένο τρόπο επιμέτρησης των ανισοτήτων στην κατανομή πόρων υγείας. Σημειώνεται ότι με τη χρήση των συντελεστών Gini δύναται να αξιολογηθούν οι χωρικές κατανομές βάσει απόστασης και χρόνου ταξιδιού (spatial Gini analysis) παρέχοντας μεγαλύτερη ακρίβεια στη μέτρηση των ανισοτήτων στην κατανομή των πόρων.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Θεοδώρου, Μ., Σαρρής, Μ., Σούλης, Σ. (2001), *Συστήματα Υγείας*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κέντρο Προγραμματισμού και Κοινωνικών Ερευνών – ΚΕΠΕ. (1976), *Πρόγραμμα Αναπτύξεως 1976-1980: Υγεία*. Αθήνα: Έκθεση Ομάδας Εργασίας.
- Κυριόπουλος, Γ., Σουλιώτης, Κ. (2002), *Οι δαπάνες υγείας στην Ελλάδα: Μεθοδολογικά προβλήματα στη μέτρηση και συνέπειες για τις πολιτικές υγείας*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Λυριντζής, Χ. (2001), *Σύγκριση και Ερμηνεία. Η πορεία και οι προοπτικές στη σύγχρονη πολιτική ανάλυση*. Αθήνα: Νήσος.
- Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2000), *άρθρο 35*.

Ξενόγλωσση

- Aday L.A. and Andersen R.M. (1981), *Equity of Access to Medical Care: A Conceptual and Empirical Overview*. Medical Care 19 (Supplement): 4-27.
- Albana A, Llukan R, Kreshnik P et al. (2014), *Inequalities in the distribution of primary health care physicians and nurses Albania*. Manage Health, 2014, 18:17–20.

- Bertakis K.D., Azaris R., Helms L. J., Callahan E. J., Robbins J. A. (2000), *Gender differences in the utilization of health services*. Journal of Family Practice, 2000 49(2):147-152.
- Bjomgren Cuadra, C. (2011), *Right of access to health care for undocumented migrants in EU: a comparative study of national policies*. European Journal of Public Health (Advance Access published June 9), 2011, p. 1-6.
- Braveman, P. (2003), *Monitoring equity in health and healthcare: a conceptual framework*. Journal of Health Population Nutrition, 21: 181-192.
- Chang, W.C. (2002), *The meaning and goals of equity in health*. Journal of Epidemiology and Community Health, 56: 488-491.
- Chaudhuri A. (2012), *Socio-economic inequity in health care utilization & expenditures in richer states in India*. Indian Journal Medicine Research, 2012, 136:368-9.
- Cooper RA, Getzen TE, McKee HJ et al. (2002), *Economic and demographic trends signal an impending physician shortage*. Health Affairs, 2002, 21:140-54.
- Culyer, A. et all. (2001), *Access, utilization and equity: a further comment*. Journal of Health Economics, 11:207-210.
- Deaton A. (2003), *Health, inequality, and economic development*. Journal Economist Lit, 2003, 41:113-58.
- Economou C. (2015), *Barriers and facilitating factors in access to health services in Greece*. WHO Regional Office for Europe, Copenhagen, 2015.
- G. Mooney. (1983), *Equity in health care: Confronting the confusion Effective Health Care*.1983, pp. 179-185.
- Goddard, R. D. (2001), *Collective efficacy: A neglected construct in the study of schools and student achievement*. Journal of Educational Psychology, 93(3), 467-476.
- Jamie Pearce, Karen Witten, Phil Bartie. (2006), *Neighbourhoods and health: a G.I.S. approach to measuring community resource accessibility*. J Epidemiol Community Health, 2006, 60:389-395.
- Jofre-Bonet, M. (2000), *Health care: Private and/or public provision*. European Journal of Political Economy, 16(3), pp. 469-489.
- Jonathan Cinnamon, Nadine Schuurman and Valorie A Crooks. (2008), *A method to determine spatial access to specialized palliative care services using G.I.S*. BMC Health Services Research, 2008, 8:140.
- Kentikelenis A, Karanikolos M, Reeves A, McKee M, Stuckler D. (2014), *Greece's health crisis: from austerity to denialism*. Lancet 2014, 383:748-753.
- Le Cook B, Doksum T, Chen CN et al. (2013), *The role of provider supply and organization in reducing racial/ethnic disparities in mental health care in the US*. Social Science Med., 2013, 84:102-109.
- Murray, C.J.L., Gakidou, E.E., Frenk, L. (1999), *Health inequalities and social group differences: what should we measure*. Bulletin of WHO, 77:537-543.

- Newhouse JP. (1990), *Geographic access to physician services*. Annual Rev. Public Health, 1990, 11:207–30.
- Plug I, Hoffmann R, Artnik B et al. (2012), *Socioeconomic inequalities in mortality from conditions amenable to medical interventions: do they reflect inequalities in access or quality of health care?*. BMC Public Health, 2012, 12:346.
- Penchansky R., Thomas JW. (1981), *The concept of access: Definition and relationship to consumer satisfaction*. Med Care 1981; 19: 127–140.
- Rice M. and Smith, P. (2001), *Equity of access to health care services: Theory and evidence from the UK*. Social Science and Medicine, 53:1149-1162.
- Shadmi E, Balicer R, Kinder K et al. (2011), *Assessing socioeconomic health care utilization inequity in Israel: impact of alternative approaches to morbidity adjustment*. BMC Public Health, 2011, 11:609.
- Wagstaff, A., and E. van Doorslaer. (2000), *Measuring and Testing for Inequity in the Delivery of Health Care*. Journal of Human Resources 35(4): 716–33.
- Whitehead, M. (1990), *The concepts and principles of equity and health*. World Health Organization. Copenhagen.
- World Health Organization. (1998), *Health Promotion Glossary*. Geneva.
- World Health Organization. (2015), *Economic crisis, health systems and health in Europe: Country experience. Observation studies no 41, European Observatory on Health Systems and Policies, chapter 4 (the case of Greece)*. WHO, Copenhagen, 2015.
- Yi-Hsin Elsa Hsu, Wender Lin, Joseph J. Tien, Larry Y. Tzeng (2017), *Measuring inequality in physician distributions using spatially adjusted Gini coefficients*. International Journal for Quality in Health Care, 2017, 28(6), 657–664.

Ιστοσελίδες

- Υπουργείο Υγείας, Άτλαντας Υγείας, Δείκτες Αξιολόγησης Υπηρεσιών Υγείας - Ανθρώπινο Δυναμικό Υγείας. Στο: <https://healthatlas.gov.gr/Statistics/#!/reports/05003> (προσπελάστηκε στις 18/8/2019)
- European Commission, *State of Health in the European Union – Companion Report 2017*. Στο: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2017_companion_en.pdf, (προσπελάστηκε στις 11/3/2019)
- O.E.C.D. - European Commission, *Health at a Glance: Europe 2018 – State of health in the EU cycle*. Στο: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2018_healthatglance_rep_en.pdf, (προσπελάστηκε στις 14/5/2019)

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέων

Ο **Αντώνογλου Ι. Δημήτριος** είναι Υποψήφιος Διδάκτορας του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου και μέλος του Εργαστηρίου «Κοινωνική Πληροφορική, Στατιστική και Ερευνητικές Υποδομές» του παραπάνω Τμήματος, επίσης είναι απόφοιτος του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών Διοίκησης της Υγείας του Τμήματος Οικονομικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Πειραιώς και του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων για Στελέχη Επιχειρήσεων και Δημοσίων Οργανισμών (M.B.A. Executive) με ειδίκευση Οικονομική Διαχείριση και Διοίκηση Μονάδων Παροχής Υπηρεσιών Υγείας του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Τα ερευνητικά του αντικείμενα σχετίζονται με την οργάνωση και διοίκηση κοινωνικών δομών, την διαχείριση κρίσεων, τις κοινωνικές πολιτικές, τον σχεδιασμό και μανάτζμεντ προγραμμάτων δημόσιας υγείας & πρόνοιας και τις κοινωνικές ανισότητες. Έχει συμμετέχει και παρουσιάσει εργασίες στον διαδικτυακό & έντυπο τύπο καθώς και σε διεθνή & πανελλήνια συνέδρια – ημερίδες. Στοιχεία επικοινωνίας: socd18003@soc.aegean.gr.

Ο κ. **Κώστας Ρόντος** είναι Καθηγητής Κοινωνικής Δημογραφίας και Στατιστικής του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, του οποίου έχει διατελέσει Πρόεδρος επί μία πενταετία. Είναι Διευθυντής του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ευρωπαϊκές Κοινωνίες και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση» και του Εργαστηρίου «Κοινωνική Πληροφορική, Στατιστική και Ερευνητικές Υποδομές». Έχει διατελέσει Διευθυντής της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας. Είναι συγγραφέας σημαντικού αριθμού δημοσιεύσεων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό και Επιστημονικός Υπεύθυνος ή βασικός ερευνητής σε σημαντικό αριθμό εθνικών ή διεθνών ερευνητικών έργων. Στοιχεία επικοινωνίας: K.Rontos@soc.aegean.gr.

Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες
Πάτρα, Ιούνιος 2021 / Τεύχος 14, ISSN: 2459-2862
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
<http://politika.inpatra.gr>